

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

Я. В. Литвиненко

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України

як навчальний посібник

для студентів вищих навчальних закладів

КИЇВ 2003

ББК 65.9(4УКР)261.4
Л64

Рецензенти: *І. Д. Якушик*, д-р екон. наук
А. Ю. Редько, канд. екон. наук

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 8 від 28.11.02)*

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист № 14/18.2-2105 від 13.11.02)*

Литвиненко Я. В.

Л64 Податкова політика: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2003. — 224 с.:
іл. — Бібліогр.: с. 219–221.

ISBN 966-608-268-3

У посібнику викладено теоретичні та методичні основи податкової політики, принципи оподаткування, сутність і структуру податкового менеджменту та податкової системи, принципи її створення та особливості в Україні. Окремо розглянуто питання про значення податків у стимулюванні інвестиційних процесів у державі.

Для студентів, магістрантів, аспірантів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів, керівників та фахівців усіх рівнів і підприємств.

ББК 65.9(4УКР)261.4

ISBN 966-608-268-3

© Я. В. Литвиненко, 2003
© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2003

ВСТУП

Подальший розвиток України значною мірою залежить від ефективності фінансової стратегії, яка забезпечує підвищення добробуту населення, виконання державою своїх обов'язків та функцій. Адже стабільність і економічний розвиток держави залежать від її податкової політики. Однією з основних складових фінансової стратегії на всіх рівнях — від держави до підприємства — є податкова стратегія, яка залежить від того, наскільки вона відповідає потребам сьогодення. Податкова стратегія розробляється на визначений період.

Податкова політика розробляється на різних рівнях управління — від державного управління до управління підприємством, фірмою. Але при цьому треба зважати, що кожен рівень має певну мету, завдання і повинен мати єдиний напрям діяльності та співвідношення з іншими рівнями. Так, головною метою держави є наповнення дохідної частини бюджету. Податкова політика підприємства полягає в тому, щоб зменшити розмір податкових відрахувань. Взаємодія різних рівнів податкової політики відбувається, якщо держава відповідним чином виконує свої обов'язки, а платник згоден з їх якістю і задоволений цим виконанням. Податкова політика повинна вирішувати всі суперечності між різними рівнями управління в державі.

Податкова політика — досить складний механізм, що поєднує податковий менеджмент і податкову систему, яка існує в державі. На жаль, в Україні вони перебувають на низькому рівні. В умовах перехідного періоду до ринкової економіки кожне підприємство повинне розробляти свою податкову політику, яка визначає не тільки його фінансовий стан, а в деяких випадках і напрям діяльності в майбутньому. Податкова політика повинна мати ту ж спрямованість, що і державна податкова політика, основою якої є чинна законодавча база. На жаль, в Україні законодавчі акти постійно змінюються, більшість підзаконних актів не конкретизовані, що дає змогу та об'єктивні можливості для їх порушень як з боку платників, так і з боку податкових адміністрацій. Нестабільність законодавчої бази впливає на те, що більшість підприємств не розробляють своєї податкової політики, а тільки визначають суму податку, яку їм потрібно сплатити. А це не дає змоги підприємству розробити стратегію своєї майбутньої діяльності.

Тому розробка податкової політики є одним з найважливіших елементів розробки всієї економічної стратегії підприємства.

СУЧАСНА ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ. ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ЇЇ РОЗВИТКУ

1.1. Податкова політика на макро- та мікроекономічному рівнях, її сутність та принципи розробки

Податкова політика держави є невід'ємною складовою фінансової політики. Вона не має самостійного характеру, оскільки податки, як інструмент впливу на економіку, застосовуються в комплексі з іншими методами її регулювання. Система оподаткування — частина загальної податкової політики держави.

Загалом податкова політика — це система відносин, які складаються між платником податку і державою, а також стратегія їх дій у різних умовах господарювання та економічних системах.

Залежно від організаційної структури управління державою розрізняють податкову політику на макроекономічному рівні, тобто державну податкову політику, і на мікроекономічному рівні, тобто податкову політику суб'єкта оподаткування на рівні підприємства, фірми (юридичних і фізичних осіб).

Кожен рівень має свої особливості, завдання, мету і методи її досягнення.

Якщо розглядати податкову політику на макроекономічному рівні, то вона є системою відносин між державою і платниками податків та інших обов'язкових платежів, які складаються при отриманні та розподілі їх у державі.

Основна мета державної податкової політики полягає в організації наповнення дохідної частини бюджету держави з різних джерел для покриття витрат, пов'язаних із виконанням нею своїх функцій. При розробці податкової політики на макроекономічному рівні потрібно враховувати функції, які виконують податки.

Головною функцією є **фіскальна**. Ефективність її залежить від того, наскільки гнучкою вона може бути залежно від конкретної си-

туації та стану розвитку економіки держави. Основна вимога при виконанні фіскальної функції — повнота збору податків згідно зі строками, визначеними чинним законодавством. У деяких випадках з метою розвитку якогось напрямку діяльності (приміром, підтримки інвестування деяких видів діяльності для прискорення розвитку галузі в цілому, агропромислового сектору держави тощо), тимчасової підтримки виробництва деяких товарів та виробів (наприклад, вітчизняних лікарських препаратів — інсуліну) або вітчизняного виробника продовольчих товарів держава може надати податковий кредит або встановити інші строки сплати податків. Якщо ці акції проводяться на підставі економічно обґрунтованих розрахунків, то в майбутньому це дозволить отримати економічний ефект і збільшити надходження податків до бюджету.

Сутність іншої функції — **розподільчої** — полягає у встановленні справедливості при стягненні податків. Тобто потрібно підходити до платників податків з урахуванням умов їх діяльності. Це стосується як фізичних і юридичних осіб, так і регіонів у цілому. При визначенні регіональної податкової політики особливої уваги потребує структура виробництва регіону, найбільша питома вага виготовлення певної продукції з точки зору розмірів сплати податків. Наприклад, найбільші податки повинні сплачувати ті регіони, де монопольно виробляється високоприбуткова продукція (горілчане та тютюнове виробництво), і найменші — де випускаються товари першої необхідності або продовольчі. Розвиток промислового виробництва також сприяє збільшенню загальної суми отриманих податків у цілому по регіону (наприклад, у промислових регіонах — Східна Україна — більше, ніж у сільськогосподарських регіонах — Південна та Західна Україна). Особливе значення мають рівні зайнятості населення та середньоподушного доходу. Причому тут виділяються два аспекти: з одного боку, збільшення податків з доходів, з другого — зростання обсягів реалізації товарів і сплата податків з ціни виробу. Тобто при виконанні цієї функції потрібна гнучка політика у визначенні розмірів податків, що стягуються до бюджету з різних платників.

Зміст **соціальної** функції полягає в тому, що повинна змінюватись структура сплати податкових та інших обов'язкових платежів, особливо між тією частиною, яка йде до державного бюджету, та тією, що залишається в місцевому. Але для цього необхідно чітко визначення загальних витрат держави, їх структури та шляхів економії (при виконанні функцій держави в повному обсязі). З урахуванням особли-

востей розвитку економіки регіону або освоєння нових територій та залучення для цього інвестиційних коштів держава може створювати вільні економічні зони, тобто території, на яких діють найсприятливіші для розвитку підприємництва умови.

З урахуванням особливостей фінансової політики та наявності великої кількості джерел наповнення державного бюджету державну податкову політику можна розглядати в широкому та вузькому значеннях.

У **широкому сенсі** сутність державної податкової політики полягає у формуванні державного бюджету за рахунок різних джерел, які можна поділити на два блоки:

- безпосередньо податки з юридичних і фізичних осіб;
- використання інших джерел, до яких належать внутрішні державні позики. Вони можуть бути в різних формах, головним чином у вигляді випуску цінних паперів, підписування на позики тощо. Сутність державної внутрішньої позики полягає в тому, що держава тимчасово бере у населення (іноді й у підприємств) кошти і зобов'язується їх повернути з відсотками за користування. Але в будь-якому разі ці кошти повертають населенню з державного бюджету. Однак головним джерелом надходжень до бюджету залишаються податки. Тому державні внутрішні позики можна визначити також як податки, сплата по яких з боку держави відстрочена у часі.

У **вузькому значенні** під державною податковою політикою розуміють систему оподаткування, яка складається з системи податків, об'єкта та суб'єкта оподаткування, ставок оподаткування, механізму їх сплати та вилучення, строків сплати тощо.

Виходячи із загальної фінансової політики держави, мети та завдань податкової політики визначаються головні принципи її організації. До них належать:

1. *Забезпечення реалізації головних напрямів державної фінансової політики* на основі ефективного здійснення державної податкової політики, її напрямів та умов реалізації. Державна податкова політика при досягненні кінцевого результату повинна мати те саме спрямування, що й державна фінансова політика.

2. *Стабільність нормативно-правового забезпечення*, яке регулює податкову систему держави, зменшення різних доповнень до законів. Підзаконні акти не повинні суперечити головним законам або указам Президента.

3. *Економічна зацікавленість*. У сплаті податків повинні бути зацікавлені як платники (юридичні та фізичні особи), так і держава, яка має піклуватися про зростання добробуту населення, виконання в повному обсязі соціальних функцій та ін.

4. *Соціальна справедливість* як щодо юридичних осіб, так і щодо фізичних. Наприклад, ставки податків, тарифів або інших обов'язкових платежів повинні бути однакові для всіх платників.

5. *Рівнонапруженість податкового тиску* як щодо всіх платників податкових та інших обов'язкових платежів, так і в регіональному аспекті. Дотримання цього принципу пов'язане із суттєвим зменшенням пільг при встановленні податків різних видів.

6. *Принцип вигідності* для держави та платника податку. Сутність цього принципу полягає в тому, що платник податку повинен отримати від суспільства таку частину благ або послуг, яка задовольняла б його уяву про їх вартість. Під загальним благом розуміють ті вигоди, які платник податку може отримати і які фінансуються за рахунок бюджету. Відповідно до цього фінансування державного бюджету повинно проводитись за рахунок тих платників, які сплачують більші податки. Тобто податки можна розглядати як ціну послуги держави. Позитивним є те, що розмір податку пов'язується з витратами бюджету. Цей принцип має місце при встановленні митних тарифів, державного мита, сплати в соціальні фонди (соціального страхування, обов'язкового пенсійного страхування тощо).

7. *Економічна ефективність*. Усі витрати, пов'язані з організацією податкової діяльності, вилученням і зборами податків, повинні бути значно меншими, ніж результати цієї роботи. Насамперед це залежить від ставлення платника податків до виконання своїх податкових зобов'язань, а також від продуктивності праці самих податківців, від ефективності організації їх праці, ступеня технічного оснащення.

8. *Гнучкість*. Державна податкова політика повинна постійно пристосовуватись до чинної економічної системи, відображати зміни, що відбуваються в країні. Але це протидіє принципу стабільності нормативно-правової бази. Головним при здійсненні цього принципу є оптимальність при проведенні будь-яких змін і доповнень. Платник податку повинен бути впевнений, що та діяльність, яку він розпочинає і яка, за його підрахунками, буде ефективною, не стане для нього збитковою після початку роботи.

За характером державна податкова політика може бути дискреційною та антидискреційною. Такий розподіл залежить від циклічності розвитку економіки, стадій економічного розвитку суспільства.

Дискреційна державна податкова політика характерна для періоду, коли економіка держави перебуває на стадії спаду, тобто коли в суспільстві знижується попит на вироби, а відповідно, зростає перевиробництво товарів і в кінцевому підсумку знижується виробництво. У цьому разі держава зменшує ставки податків або надає податкові пільги фізичним особам з метою збільшення доходів громадян. При збільшенні доходів повинен зростати й попит споживачів. Таке збільшення відбувається, але залежить від особливостей характеру споживачів. У цілому всі доходи населення поділяють на три типи: товарні витрати (або покупні фонди населення), обов'язкові платежі та заощадження. Залежно від того, як змінюються друга та третя частини всіх витрат споживачів, відбувається збільшення першої частини — споживчих фондів, які й відображають попит населення. Зміни обов'язкових платежів залежать передусім від цінової політики держави, загальної економічної та фінансової стратегії, а також від стану ринку послуг. Третя частина — заощадження — залежить від особливостей людини, бажання придбати речі в майбутньому або від її невпевненості в майбутньому, причому здійснюється в тих формах, які найбільше задовольняють населення (на жаль, не завжди в уставах банку).

З другого боку, держава має можливість зменшувати податки з юридичних осіб, товаровиробників з метою зниження загальних цін на товари та їх доступності для споживачів з низьким рівнем доходів. У цьому разі успіх залежить від того, наскільки виробники схильні до цих змін і яка стратегія для них прийнятніша (наприклад, в Україні в окремих випадках надання податкових пільг деяким товаровиробникам не супроводжується зменшенням цін на їхню продукцію, що не давало загального ефекту).

Але в державі може скластися й інша ситуація, коли попит значно перевищує пропозицію, тобто у населення накопичується велика грошова маса, з'являється дефіцит товарів і підвищується темп інфляції. Тоді держава збільшує податки з фізичних осіб і таким чином зменшує вільну грошову масу населення.

Однак у будь-якому разі така форма дискреційної політики має фіскальний характер.

Антидискреційна державна податкова політика пов'язана з теоретичною концепцією про те, що вона має здатність саморегулюватися при зміні економічного циклу. Так, при збільшенні виробництва товарів і валового національного продукту автоматично зростає розмір податкових платежів до бюджету. Найбільший ефект досягається, коли загальна державна податкова політика має прогресивний напрям, тобто податки збільшуються залежно від зростання податкової бази об'єкта оподаткування. Але при цьому потрібно мати на увазі, що антидискреційна державна податкова політика має тимчасовий та неавтоматичний характер, тому не може тривати довгий час і тільки послаблює негативні наслідки, властиві конкретному циклу розвитку економіки держави.

У сучасних умовах у державах з різними рівнями економічного розвитку застосовуються різні підходи до здійснення державної податкової політики, які умовно можна поділити залежно від таких економічних теорій:

- 1) на підставі теорії Дж. Кейнса — “ефективний попит”;
- 2) на підставі теорії А. Лаффера — “економія пропозицій”.

1.2. Історичний аспект розвитку податкової політики держави

Податкова система є найдавнішою фінансово-економічною системою людства. У період натурального господарства ватажок сплачував як податок частину здобичі.

За первіснообщинного ладу оподаткування мало вигляд жертвування, причому становило 10 % сукупних доходів. Звідти й пішов термін “десятина”.

Пізніше таку ж частину брали собі й релігійні організації (церкви, монастирі та інші установи). Кошти витрачались на утримання армій, будівництво храмів, різних фортифікаційних споруд, шляхів, на проведення свят тощо.

У деяких країнах Південної Європи сплачувались податі. Для цього все майно платника оцінювалося, і виділялась та частина, що підпадала під оподаткування. Так, в Римській імперії існував особливий механізм стягнення податків — найбільший тягар оподаткування випадав на вибраних магістратів, які працювали на користь міста безкоштовно. У мирний час громадяни взагалі не сплачували подат-

ки. В основі цієї податкової системи лежало майнове та подушне обкладання, тобто подушний податок.

У IV–III ст. до н. е. Римська держава змінює стратегію своєї діяльності й податкову систему. Податки поділяються на громадянські та провінційні. Громадянський стягувався у вигляді майнового податку. Провінційний ділився на поземельний та особистий. Таким чином, податкова система поділялась на державні та місцеві податки (перші форми комунального податку). У подальшому податкові системи змінювались, кількість податків зменшувалась (або збільшувалась). На початку I тисячоліття в Римській імперії, крім державних і поземельних податків, встановлювалась плата за фруктові дерева, виноградну лозу та ін. Існувала також подушна подать. Це були прямі податки. Але в той же час стягувались і непрямі податки — наприклад, податок з обігу (ставка 1 %), з обігу в торгівлі рабами (4 %), на звільнених рабів (5 %) тощо.

Оподаткування у грошовому вигляді, як правило, стимулювало продаж виробниками залишків своєї продукції, тобто податки виконували ще й функцію стимулювання розвитку господарства.

Податкову систему, що існувала в Римській імперії, в подальшому застосовували і в інших європейських країнах. Наприклад, у Візантії існував 21 прямий податок, куди входили подушна подать, земельний податок, на утримання армії, на купівлю коней. Був податок на рекрутів, який давав змогу тим, хто його сплачував, не служити в армії. Уперше було введено мито на видачу державних актів (прообраз сучасного мита). Особисті податки сплачували сенатори й інші чиновники та військовослужбовці, які дістали посадове підвищення. Тобто застосовувався прогресивний принцип обкладання прибутковим податком. Часто у Візантії практикувались й різні надзвичайні податки — на будівництво флоту, утримання військових контингентів та ін. Загалом кількість податків та їх розміри були досить великими, що часто призводило до зменшення податкової бази платника, а в кінцевому підсумку — до фінансових криз та ослаблення держави.

Податкова політика та податкові системи в Європі будувались за прикладом Римської імперії, але поступово вони змінювались.

Наприклад, у Франції стягненням податків та їх розподілом займалися громади. Контроль за цими процесами здійснювали чотири комісари на підлеглих їм територіях. Вища законодавча влада належала парламенту. У той же час деякі міські або сільські громади мали можливість викуповувати собі автономні права на стягнення та розподіл податків. Але пізніше всі проблеми, пов'язані з системою опо-

даткування, перейшли до короля, який встановлював податки і контролював їх розподіл. Подальші зміни у податковій системі призвели до погіршення організації стягнення податків (невизначеність конкретної дати зборів, постійні зміни розміру податків та ін.). Крім того, з'явилися нові податки, наприклад, прибуткове обкладання, поголовна подать тощо. Керівництво фінансовою діяльністю і податкова політика держави сконцентрувались у парламенті та у короля.

В Англії головою фінансового управління був король. Але для встановлення нових податків він повинен був одержати згоду парламенту (ця система збереглася в Англії й донині). Кількість податків та їх склад були такими ж, як і у Франції. До того ж в Англії вперше було введено прогресивну шкалу прибуткового оподаткування, яка складалася з різних рівнів, та акцизи, хоча їх дія була обмежена тільки одним роком.

Але найпоширенішими акцизи стали в Німеччині. Наприклад, 1810 року уже існували акцизи більш як на 500 товарів. Особливістю податкової системи було зниження митних тарифів, що сприяло зростанню темпів розвитку вільної торгівлі.

Фінансова система Київської Русі стала формуватися наприкінці IX ст. У той же час почала складатися і податкова система, яка була практично єдиним джерелом доходу великого князя Русі. Існували два способи оподаткування:

- “візки” — коли платники привозили данину до князя в Київ;
- “полюдно” — коли за податками їздив сам князь або його військова дружина.

На відміну від західноєвропейських держав податки розподілялися князем на утримання військової дружини та інші державні потреби. Існувала також і надзвичайна подать, але вона запроваджувалась на час війни або військових походів.

Крім данини князю, деякі народи сплачували податі та інші податки сильнішим сусідам, що особливо характерно для часу монголо-татарського ярма. З урахуванням особливостей діяльності населення податковою базою визначались:

- для землеробів — від реля (плуга);
- для людей, які займалися мисливством, — з людини або диму. Як дим визначалось житло платника та всієї родини з землею. У подальшому вона називалася двір.

Двори з землею мали назву селянські, без землі — бобилячі. Двір платника податку називався “чорним”, а звільненого від сплати по-

датку — “білим”. Незважаючи на назву, поголовна податок була практично родинною. Платником податку виступав чоловік, коли він уже міг займатися якимось промислом.

Крім прямих податків, існували ще й непрямі. Так, за провозення товарів через кордон у деяких місцевостях збирався мит, за перевезення через річку — перевіз. Якщо хтось мав сховище, то він сплачував гостинне мито, при торгівлі на ринках — торговельне мито, за відвантажування товарів встановлювалось мито вага, за вимірювання — міра. Були введені й різні судові мита: за вбивство — мито віри, за інші злочини — продаж.

Після монголо-татарської неволі з’явився новий податок — вихід, який стягувався з кожного чоловіка та живності. Кожен князь збирав його самостійно і відправляв великому князю для передачі в Орду. Крім того, податки існували ще й у вигляді дані та ям (обов’язок князя доставляти підводи монголо-татарським чиновникам) для утримання посла Орди та його оточення. Особливістю цих стягнень було те, що вони постійно змінювались, причому як їх кількість, так і розміри.

Як правило, податки, які сплачувались татарам, первинно складали десяту частину від майна, але поширювалися вони не на всіх. Найбільше страждали низькодохідні верстви населення — чернь (виняток становило тільки духовенство). Крім податків, які сплачували Орді, існували ще й стягнення на користь князів (як місцевих, так і великого князя). Тому їх розміри були досить великими.

До того ж існували побори у вигляді повинності, а також оброку. У цей же час зменшується і взагалі знищується більшість прямих податків, і головним джерелом внутрішніх доходів держави стає мито.

У кінці XV ст. почали зароджуватись нова фінансова система і особиста податкова політика. Головним чином податок збирався грошима. Він стягувався з селян і посадових осіб. Крім того, були введені ямські, пищальні (для виробництва гармат) податки, міські збори, засічки (спрямовувались на будівництво оборонних укріплень, засік). Цар Іван IV ввів стрілецький податок на утворення військ, а також полонений податок — для викупу російських полонених.

Для нарахування податей до власників землі застосовувались такі міри вимірювання, як плуг або соха. Мірою служила площа пев-

ного розміру. З розвитком промисловості та різних ремесел соха використовувалась також як одиниця виміру (наприклад, одна соха — дві юні, один плуг, невід — один коваль тощо). Але при визначенні розміру податку земля була диференційована залежно від якості: на гарну, середню та погану застосовувались коефіцієнти 1 : 1; 3 : 4; 1 : 2; 1 : 4 і т. д.

У подальшому соха як міра вимірювання, або “сошиний лист”, почала поширюватись не тільки на землю. До неї додалися двори в містах та інші елементи. Була встановлена система, коли до сохи входили двори, які поділялись залежно від видів діяльності та розміру доходу. Розмір сохи мав різну кількість дворів, що залежало від виду діяльності, — 40 дворів кращих торгових людей, 80 середніх дворів, 160 молодших посадових людей та 320 слобідських дворів. Відповідно на соху припадав однаковий розмір данини по всій території. Але з урахуванням різного рівня та розмірів доходів у деяких випадках на одну соху припадало більше кращих дворів, в інших — менше.

У цілому виділялись державні чиновники, які складали загальні “посошні листи” по всіх містах, повітах, дворах, різноманітних категоріях землевласників, що об’єднувались в окрему книгу. Податкова політика будувалась таким чином:

- 1) виділялись волості з визначенням загальної суми податі по окладах, які визначались на підставі сохи;
- 2) оклад розподілявся по окремих селах і посадах;
- 3) визначався розмір податі з кожного двора або податної особи.

При цьому подать, яка збиралася з двору, була однаковою для податної особи незалежно від її майнового стану.

У ті часи на території України збиралися й інші податки.

Поголовщина. Її сплачувало населення (як сільське, так і міське), яке володіло державними землями та користувалося ними. Але в подальшому цей податок змінився. Так, якщо раніше він стягувався із старшого двора, то потім його розмір встановлювався залежно від площі землі. Особливістю цього податку був спосіб його стягнення — або грошима, або натурою (хутром, зерном та іншими продуктами). Його сплачували всі верстви населення, але урядом були встановлені різні ставки.

Так, магнат повинен був сплатити за себе та кожного члена своєї родини по золотому або дукату, який дорівнював 30–40 “широких”, або празьких, грошей. Звичайний шляхтич платив тільки по два гроші, а селяни та інші платники — по одному грошу.

Була особливість і у визначенні збирачів податків. Так, у шляхти та державних селян збором податку займались урядовці. Закріпачені селяни повинні були сплачувати його своїм панам, які потім здавали його до великокнязівської скарбниці. Головна мета цього податку — концентрація коштів для підготовки та ведення війн. Потім його об'єднали з іншим — сребщиною, і сума податку визначалась залежно від волі правителів України.

Сребщина. Цей податок почали збирати ще за часів монголо-татарського ярма. Його сплачувало населення підлеглих і завойованих територій у вигляді срібних грошей. Він мав цільове призначення і витрачався тільки на військові потреби. Виділяли кілька видів цього податку: великий та малий, тимчасовий та періодичний. Наприклад, тимчасова сребщина спрямовувалась тільки на підготовку до війн. Ці кошти витрачалися на озброєння війська, закупівлю фуражу, на утримання найманого війська тощо. Сребщину сплачували покріпачені, селянські та державні громадяни, а також шляхта, яка не проходила військову службу.

Періодична сребщина стягувалась тільки за рішенням уряду раз у два роки. Так, 1473 року уряд прийняв рішення про стягнення цього податку для підготовки до війни з монголо-татарами. Згідно з цим рішенням кожен землевласник повинен був сплачувати сребщину в такому розмірі: від лану з волами — по 9 грошів, від лану з конем — по 4,5 гроша; від лану без тяглової сили — по 4 гроші. Для міського населення розмір податку становив від 3 до 15 грошів. Деякі території, які вели активну боротьбу проти монголо-татар, були звільнені від сплати сребщини. Сюди входили Київщина, Брацлавщина, Переяславщина та ін.

Ординщина. Це один із податків, який збирався в натуральному вигляді, грошима і відправлявся кримському ханові як подарунки. Він був дуже великий, тому його не могли сплачувати деякі селяни та інші верстви населення; витрачався він на військові потреби.

Подимщина. Цей податок характерний для Київщини та Поділля, і стягувався він з кожного диму (хати). Головним чином його сплачували селяни, які зберігали особисту незалежність, переважно грошима. Сільські старости розподіляли його між дворами. Подимщина була прив'язана до землі і залежала від її кількості та якості, стану господарства та інших чинників. Коли двори були порожні, селяни змушені були спільно сплачувати цей податок за тих, хто виїхав в

інше місце. Як тільки селяни втрачали особисту незалежність, то ставали кріпаками і тоді сплачували звичайну грошову ренту.

Волощина. Цей податок стягувався за кількістю волів у господарстві (іноді його називали “подать”, “поплатки” тощо) з державних, частково покріпачених селян та міщан. Як правило, він становив 20–30 грошів з ланового двору. Крім грошів, платили волами, вівцями, свинями, різними продуктами, і йшов він на потреби великокнязівського двору під час перебування князя у Вільно та Луцьку.

Стація. Податок зберігався до 1569 р., і сплачували його селяни харчами, фуражем, іншими речами протягом усього року. Кошти йшли на утримання двору великого князя. Коли князь приїжджав, то старости збирали по курці та по десятку яєць, а коли не приїжджав, то цей податок збирали грошима (наприклад, 60 грошів за вола, до 20 грошів за кабана, 4 гроші за вівцю, 1 гріш за гуску тощо).

У деяких місцевостях за користування лісами, річками та іншими угіддями стягувалися такі податки: “хміль”, “дрова”, “диכולдні доходи” та ін.

Загалом податки в тогочасній Україні стягувались головним чином з диму і мали різні норми. Так, подушні становили 5–10 грошів, поземельні — 10–30 грошів, за один віз сіна — 2–3 гроші, за одного барана — 12 грошів тощо. Але й тут враховувався ступінь дохідності сім’ї. Якщо вона належала до категорії “городники”, “сусідки”, “підсусідки”, користувалась тільки одним городом і не мала іншого польового наділу, то платила 2–20 грошів на рік, а також 1–2 відра меду, одну куніцю, а ще виконувала тяглову повинність по кілька днів на рік. Таких категорій громадян в Україні було понад 17 %.

В Україні була ще одна категорія селян — “загородники”, які отримували наділи неосвоєних державних земель. Вони звільнялись від будь-яких податків на 8–10 років і тільки після цього терміну сплачували їх, як усі інші громадяни держави.

Незакріпачені, вільні селяни за користування державною землею повинні були сплачувати податки. Таких категорій громадян було по Україні 75–80 %, і вони при сплаті податків поділялись на три групи.

Перша група — заможні селяни, які жили на околиці замків і мали від 16,8 до 50 га землі. Вони виконували військові обов’язки і на цей час звільнялись від сплати податку. Селяни, які не проходили службу в військах, повинні були кожен рік сплачувати з ланового господарства податки в розмірі 2–5 відер меду, 12–24 пуди вівса або жита, 1–2 куніці та 20–30 грошів.

Друга група — данники та тяглові селяни, які володіли земельними наділами, мали худобу і сплачували з ланового двору 2–6 відер меду, 12–24 пуди зерна, 1–2 куниці, 30–120 грошів. Крім того, ця категорія громадян повинна була відпрацьовувати трудову повинність у замку князя або в інших державних господарствах до 2 тижнів.

Третя група громадян складалась головним чином із населення Галичини, Волині, Поділля і називалась “колані люди”. Це були юридично вільні сільські та міські жителі, які не мали своєї робочої худоби і не займалися сільським господарством. Вони закріплювались за замками і працювали в полі, городі, ловили рибу, полювали. За користування землею сплачували щороку в державну скарбницю по 2 гроші.

В Україні тих часів були дуже поширені різні ремесла та промисли. На початок XVI ст. їх нараховувалось більш ніж 200 видів, і вони теж підлягали оподаткуванню. Усі ці промисли заносилися до спеціальної реєстрової книги, і на підставі цього сплачувався податок.

Особливо поширеним став залізорудний промисел. Сировиною для нього була болотна залізна руда, яку селяни добували і виробляли з неї метал. За це вони платили грошовий податок у розмірі 6–12 грошів щороку з кожного двору, а також давали в замки готове залізо та виробу з нього. Розмір платежів залежав від багатьох чинників, головними з яких були кількість виробленого заліза, стан господарства, доходи від промислу, розмір землеволодіння.

На півночі України було багато лісів з численними мисливськими угіддями, бортними деревами. Державна влада в цих лісах зробила особисті лісові господарства, де жили і працювали лісничі, сторожі, мисливці, бортники, об’їждчики та інші робітники, які стежили за станом підлеглої території, охороняли від пожеж тощо. Усі ці люди звільнялися від сплати податку. Велике значення в той час приділялося збору меду та воску, які йшли на експорт. Тому селянам дозволялося займатися їх збором, і за це вони сплачували податок медом та воском.

В Україні було багато мисливських угідь, а отже, значною статтею доходів стали хутро та його промисел. Тому багато добувалось хутрового звіра: вовків, ведмедів, лисиць, горностаїв, соболів тощо. У лісових угіддях працювали стрільники, ловчі, сокільники, які за службу одержували по одному лану землі. Хутро вони здавали до скарбниці і звільнялись від сплати будь-яких податків.

У державних заповідниках дозволялось полювати і селянам, але за це вони повинні були сплачувати досить великий податок. В Україні існували також території, на яких розводили бобрів, і податок за це збирали тільки у вигляді бобрового хутра.

Ті, хто займався рибальством або розведенням риби, за користування рибними угіддями сплачували податок у розмірі 1/10 частини вивленої риби.

Усі податки, які збирали у грошовому та натуральному вигляді, надходили до волостей, а потім до замків. Частина їх витрачалась на виплату платні місцевій адміністрації, утримання військових гарнізонів, на подарунки тощо. Але більшість податків надходила до Вільно і Троків. Роботу, пов'язану з обліком скарбів, вів державний скарбник і фіксував усе в прибутковій книзі. Ця посадова особа за дорученням князя або його радників також видавала зі скарбниці гроші, зерно, мед, хутро тощо. Усе записувалось у книгу витрат.

З цих записів можна визначити, що багато коштів витрачалось на спорудження оборонних укріплень, будівництво мостів, різних фортифікаційних споруд, замків та ін.

Таким чином, податкова система України того часу була досить ефективною. Об'єктом оподаткування була визнана земля. Податки стягувались як у натуральній, так і в грошовій формі. Тодішня система оподаткування диференційовано підходила до платників податків, що було позитивною ознакою для того часу.

Наприкінці XVII ст. соху як одиницю вимірювання податку замінювали на двір, який був основним податком з промислу.

Непрямі податки стягувались через систему відкупів, головними з яких були митні та винні. У середині XVII ст. встановлюється єдине мито для осіб, які займалися торгівлею: 10 грошів з 1 карбованця обігу (тобто ставка дорівнювала 5 %).

У той же час з'явилася система органів (четверті та прикази), які регулювали та проводили податкову політику держави в цілому. Спочатку прикази були поділені на такі, що контролювали окремі галузі фінансового управління, та такі, що відповідали за отримання податків з окремих районів. Надалі прикази поділялись згідно з напрямками діяльності або галузями господарства. Наприклад, були виділені прикази:

- відповідальні за збирання доходів з міст;
- стрілецький — стягнення доходів на утримання військових;
- ямський — стягнення податей із заробітку візників та ін.

Основним був розрахунковий приказ, який займався розробкою загальнодержавного кошторису, тобто фінансами держави в цілому. Окрему групу приказів становили ті, що відповідали за стягнення податі з міста, областей. Тобто податкова політика будувалась по галузево-професійному принципу та за обласною ознакою.

З'являється і перша державна система пільг при сплаті податі. Так, від сплати податі звільнюються окремі верстви суспільства — духовенство, поміщики. Але була одна особливість: особисто вони не сплачували податі, але повинні були сплачувати податки з землі, якою володіли, з селян, які на ній працювали, та ін.

Ця податкова система мала і свої особливості. Наприклад, зустрічались окремі звільнення від податку, які сплачували незаможні, іноземці, ті, хто приймав християнську віру, деякі майстри та ін. Зазвичай звільнення проводились до свят. Загалом вони мали тимчасовий характер. У той же час почали вводиться перші довгострокові пільги, наприклад, не оподатковувались ті, хто освоював нові поселення в Сибіру, причому пільга вводилась на строк до 5 років.

Головним податком був подушний. Надалі цей податок розвивався і зміцнювався.

За Петра I вперше була зроблена спроба ввести в політику оподаткування принцип справедливого податкового тягаря. Вона характеризувалась деяким послабленням податків для верств населення з невисокими доходами. Так, для кріпаків сплата подушного податку дорівнювала 74 коп., з державних селян, крім 74 коп., стягувалось ще 40 коп. замість оброку, які сплачувались поміщикам. При цьому селянин не сплачував більше жодного податку. Купці та цехові майстри сплачували по 120 коп.

Але прямі податки в загальній сумі державних доходів посідали незначне місце. У середньому їх питома вага не перевищувала 35 % в державному бюджеті. Більша частка належала непрямим податкам, головними з яких були подвірна подать і промисловий податок. Вони становили 42–45 % в загальному бюджеті. Половина цієї суми належала питному податку.

Початок XVIII ст. характеризується стратегією Російської імперії на розширення території та зміну технічного оснащення виробництва. Для епохи царювання Петра I характерні були значні витрати держави на війни, спорудження різних фортець, оборонних укріплень, мостів тощо. Тобто держава постійно потребувала коштів. Тому головною метою податкової політики було збільшення доходів. З

цією метою вводились нові види податків і зборів, митних тарифів. Для цього була навіть встановлена нова посада — прибульник, який повинен був впроваджувати нові податки. Крім уже існуючих, були введені нові податки:

- мито з купівлі товарів у виробників. Воно передбачало сплату покупцями кожного 10 шеляга за повітових виробників;
- особисті податки з продавців товарів. Так, був введений збір при реалізації продукції з крамниць — 50 коп., лотків — 30 коп., на рознос — 22 коп. Майстри сплачували 30 коп., підмайстри — 15 коп., учні — 10 коп. з людини;
- податки із заїжджих дворів, коли кожний двір повинен був сплачувати податок незалежно від його завантаженості;
- збори з печей, з річних та морських суден, кавунів, горіхів, з харчових виробів, з найму будинків та ін. У деяких випадках податком обкладались навіть церковні виручки (так, розкольники сплачували податки в подвійному розмірі);
- оригінальний збір. Він стягувався з громадян при в'їзді та виїзді з міста за ношення російського одягу та бороди (50 коп. з того, хто виїжджає, або в'їжджає, або іде пішки, 1 руб. з вершника та 1 коп. з селянина).

Головним податком, введеним Петром I, була подушна подать, основним суб'єктом сплати якої стали селяни. Інші платники від сплати подушної податі звільнялись, але сплачували інші податки. Наприклад, торговельні та промислові робітники замість подушної податі сплачували гільдійський збір, а міщани — податок на нерухомість (1863).

У другій половині XVII — на початку XVIII ст. відбулася зміна політичної ситуації в Росії. Змінилися взаємовідносини з Україною. Була підписана угода між двома державами. Практично Україна стає частиною Російської імперії і бере активну участь у формуванні дохідної частини загальних фінансів останньої.

Внаслідок географічного положення через Україну проходили найважливіші торговельні шляхи, що сполучали Росію з південними державами, насамперед Кримом і Туреччиною. Здебільшого вони проходили через Запорізьку Січ. Козаки поступово відходили від ведення активних військових операцій і перетворювались на торговельних посередників — чумаків. Для селян основним стає торговельно-візницький промисел. Чумаки возили різні товари здебільшого з Росії в Крим, а пізніше в Туреччину, назад везли сіль, рибу, ліс, вироби різних про-

мислів. Для транспортування застосовувались дво- та чотириволові вози, які для безпеки об'єднувались у валки, на чолі яких ставав отаман. Крім того, чумаки брали на продаж залишки своїх товарів, коней, іншу живність, тому що Запорізькі землі звільнялись від сплати податків згідно з російським торговельним законодавством. На цих ринках можна було продавати свої товари за срібні та золоті гроші (у той час як вивіз цих грошей з території Росії був заборонений).

Крім чумацького промислу, запорізькі козаки збирали мито. Вони будували мости, шляхи й за це брали мито. Наприклад, за перевезення через річку місцеві жителі сплачували по 2 коп. з двору за рік; купці, які їхали до Криму або поверталися звідти, платили 10 коп. з воза за двоволову хуру, 15 коп. — за чотириволову, 20 коп. — за шестиволову. Це мито стягувалось не тільки на Запорізькій Січі, а й на татарському боці. Так, за проїзд через річку Білозірку козаки стягували мито в розмірі: з воза з вантажем — 4–5 коп., з меншого воза — 2 коп., з порожнього воза — 1 коп. Не відставали від кількості податків, які стягувались з торговельних вантажів, і татари. Нижче Запорізької Січі тягнувся степ, і ті, хто його перетинав, мали проблеми з їжею і особливо з водою. Тому там були облаштовані криниці, але за користування ними необхідно було сплачувати податок.

При переїзді Перекопської башти сплачувався податок з води. Розмір його залежав від кількості вантажу. Після Перекопської башти, уже в Криму, існували свої як офіційні, так і неофіційні податки. До офіційних податків належав, наприклад, перекопський податок сорокове. Він сплачувався в натуральному вигляді у розмірі сорокової частини всіх завезених товарів. До неофіційних належали відносний податок на товмача (оплата послуг перекладача), подарунки татарській старшині, місцеві мита та ін. Усі податки не мали постійного розміру (особливо з боку татар) і мали тенденцію до збільшення. Так, товмачий податок за кілька років збільшився з 1 коп. за 1 руб. з обігу товарів до 5 коп., тобто в 5 разів.

Але у зв'язку з успішно проведеною російсько-турецькою військовою кампанією та будівництвом торговельного порту Херсон, торговельні відносини між українськими та кримськими купцями згасали, з'явилися нові шляхи сполучення Росії з Кримом і Туреччиною.

У Росії протягом XVIII–XIX ст. головним податком залишався подушний, який відмінили тільки 1882 року. Для деяких верств населення (наприклад, міщан) подушний податок 1868 року був замінений на податок з міських споруд. Серед прямих податків найважли-

вішим був оброк, який сплачували казенні селяни за користування землею (прообраз сучасного земельного податку). Його розмір залежав від розташування (у різних губерніях ставки були різні) та від якості землі.

На торгівлю та промислове виробництво була запроваджена патентна система, коли на кожне торговельне місце або заклад вводився особистий білет, який купувався в державних органах. У цей час вводяться різні податкові надбавки цільового призначення — наприклад, на будівництво державних великих шляхів, різних водних сполучень (затоки, порти) та ін.

Крім державних прямих податків, існували й місцеві (земські) збори. Розмір та об'єкт оподаткування встановлювали безпосередньо земські установи та органи.

Було введено мито з майна, яке переходило у спадщину чи за актами дарування. Причому його ставка диференціювалась залежно від ступеня спорідненості. Існували паспортні збори, у тому числі із закордонних підприємств, збори полісів страхування тощо.

Серед непрямих податків найважливіше місце посідали акцизи. Вони встановлювались як на традиційні підакцизні вироби — алкоголь, тютюн і тютюнові вироби, гас, цукор, сіль, так і на нові вироби — сірники, пресовані дріжджі та ін. Не останнє місце займало і мито. Непрямі податки мали фіскальний характер і стимулюючий напрям. Вони були спрямовані (особливо мито) на охорону вітчизняного виробника та стимулювання розвитку вітчизняного виробництва.

У Росії наприкінці XIX ст. особливого розвитку зазнали як фінансова система, так і її складова — податкова політика. Головним керівником фінансової реформи був С. Вітте. При розбудові нової політики оподаткування значну увагу приділено діючій системі промислового оподаткування. Було переглянуто положення про мито та право торгівлі і промислів від 9 лютого 1865 р., головним недоліком якого було те, що ці податки визначали ставки тільки згідно із зовнішніми ознаками. Вони не були пов'язані ні з розмірами капіталовкладень, ні з розмірами отриманого чистого прибутку. Для виправлення недоліків 1885 року запровадили додаткові збори до цих податків: з акціонерних товариств — 3 % від прибутку, розкладковий податок для гільдійських підприємств. З 1889 р. цей податок поширився також й на негільдійські підприємства, а також на акцизні фабрики та заводи.

Пізніше ставки цих податків збільшились: з прибутку — до 5 %, розкладковий — до 25 %.

Починаючи з 1899 р. промисловий податок складався з двох частин: головної та додаткової. Головна частина полягала в купівлі промислового посвідчення, причому вартість його визначалась залежно від розміру підприємства. Для цього вся країна поділялась на 5 класів відповідно до рівня промислового розвитку області, а промислові підприємства — залежно від видів діяльності та розряду.

Додаткова частина — це податок з капіталу та відсотковий збір з прибутку. Податок з капіталу мав прогресивний характер, відсотковий збір з прибутку справлявся в кінці року і тільки в тих випадках, коли рівень прибутку перевищував 3 %. Додатковий прибуток з підприємств, які не були зобов'язані публічною відповідальністю, поділявся на розкладковий і відсотки з прибутку. Ставка оподаткування визначалась, виходячи з середнього прибутку для різних типів підприємств.

Розмір розкладкового збору визначався раз на три роки й щорічно розглядався в кожній губернії по підприємствах. Акціонерні підприємства сплачували податок з капіталу в розмірі 0,15 %, але він не стягувався з підприємств, які мали капітал менший ніж 100 рублів. Відсотковий збір з прибутку збирався за прогресивною шкалою. Як об'єкт оподаткування брали чистий прибуток. З річного прибутку в розмірі 3–4 % ставка оподаткування встановлювалась 3 %; з 4–5 % ставка становила 4 %; з 5–6 % — 4,5 % і далі до 10 %. З чистого прибутку більшого ніж 10 % податок збирався по ставці 6 % плюс 5 % із суми, яка перевищувала 10 % чистого прибутку. Тобто дотримувался принцип зацікавленості в одержанні більшого прибутку.

Серед непрямих податків особлива увага приділялась акцизному збору. Для здійснення повного контролю над збільшенням і збереженням його розмірів була введена повна державна монополія на продаж алкогольних напоїв — спирту, вина та інших горілчаних виробів. (Але ця реформа не поширювалась на реалізацію пива, виноградних вин.) Цією реформою передбачалось виробництво алкогольних напоїв будь-якими підприємствами, але тільки на замовлення державних органів. На продаж цих виробів держава мала виключне право, а також регулювала правила їх продажу.

Загалом проведення податкової політики дозволило суттєво поповнити державний бюджет Росії, ліквідувати його дефіцитність,

спрямувати вільні кошти на розвиток підприємництва, інвестувати в розвиток промисловості та сільського господарства.

На жаль, розвиток держави та впровадження подальшої податкової реформи були перервані Першою світовою війною. Її ведення вимагало великого додаткового фінансування на військові операції та додаткових джерел поповнення державного бюджету. Тому виникла необхідність введення нових податків, але відчутного ефекту це не дало.

Ще більше зниження, а потім і практичне знищення чинної фінансової системи настало після 1917 р. Майже повністю була знищена податкова система держави. Хаос, характерний для 1917–1918 рр., призвів до того, що податки перестали надходити до державного бюджету. Була зруйнована і податкова система України. В 1917–1918 рр., в період невизначеності політичної ситуації в Україні, влада належала Центральній Раді, яка не змогла швидко й чітко визначитися з економічною політикою. Фінансові реформи гальмувались відсутністю обігових коштів, невизначеністю державного бюджету. Податки практично не надходили до казни. У цей час тільки підвищили ставки акцизів і ввели податок на вино. В державі не складався не тільки податковий, а й фінансовий план. Знищення старих та введення нових податків проводилось несистематично і мало хаотичний характер. Так, були підвищені тарифи на поштово-телеграфні послуги, введені податок на телефонні апарати та акцизний збір на пиво, коньяк, виноградні вина. Планувалося ввести державну винну монополію.

Тимчасова втрата влади Центральною Радою в січні–лютому 1918 р. ще більше погіршила економічний та фінансовий стан держави. Практично з березня 1918 р. вся робота починалась спочатку. Проведення фінансової політики почали з грошової реформи, обміну грошей, підписання договорів у сфері фінансів з Німеччиною та Австро-Угорщиною.

Відбулися зміни і в податковій політиці. З одного боку, були підвищені ставки прямих податків та мит. Так, ставки поземельного податку підвищили втричі, промисловий податок для торгових підприємств збільшили на 50 %. З другого боку, податок на прибуток був знижений до 75 % для підзвітних підприємств і до 40 % — для невідзвітних. На 150 % були підвищені збори з грошових капіталів — з 20 до 30 коп. на кожні 100 гривень капіталу (цей податок збирався один раз на півріччя). У 2–3 рази збільшились ставки гербового збору. Але

в цілому прями податки збирались важко, і їх питома вага була незначною. Тому більше уваги приділялось непрямим податкам.

Для цього вводилась цукрова монополія, тобто весь цукор розподіляв виключно уряд, причому цим займалося не Міністерство продовольства, а Міністерство фінансів. Вводилась монополія на винну промисловість. Встановлювались ціни на горілку, спирт (якщо частина залишалась у приватних виробників, то вони повинні були здавати його до державної скарбниці).

Підвищувались акцизи на пиво, тютюн і тютюнові вироби, причому це становило 82 % усіх непрямих податків (крім винної та цукрової монополії).

Ще одним джерелом поповнення державного бюджету стало мито. Особливо це стосувалось взаємовідносин з Німеччиною та Австро-Угорщиною, торгівля з якими розвивалась досить активно.

Усе це можна вважати позитивним у державній економічній та фінансовій політиці гетьманства П. Скоропадського.

Новий етап розвитку фінансової та податкової політики держави пов'язаний з проведенням нової економічної політики. У цей період були значно зменшені всі заборони для торгівлі, малого бізнесу, підприємництва та промислів. Розроблена нова податкова система, яка, по суті, будувалась на тій, що існувала до 1917 р. Для неї характерні досить прості засоби оподаткування, пов'язані з відсутністю конкретних даних про фінансовий стан окремих категорій платників податків.

У 1923–1925 рр. уся система оподаткування складалась як з прямих, так і з непрямих податків. Серед прямих податків головними були сільськогосподарський, промисловий, прибутково-майновий, релігійний, гербовий збір, а також державне мито та мито на спадщину, а основними, непрямими — акцизи та мито. Крім традиційних підакцизних товарів (алкоголь, сіль, тютюнові вироби, нафтопродукти), вводяться акцизи на чай, сірники. Поступово зростає роль та значення прямих податків і їх питома вага. Так, якщо в 1922–1923 рр. їх частка становила 43 % дохідної частини бюджету, то в 1926 р. вона зросла до 82 %.

Особливого значення набуває промисловий податок. Об'єктом оподаткування були всі промислові та торговельні підприємства, а також індивідуальні виробники. Тобто всі, хто займався виробництвом або продажем товарів. Ставка оподаткування становила 1,5 % від загального торговельного обліку. До промислового податку вхо-

див також патентний. Його розмір встановлювався залежно від виду діяльності та територіального розташування.

Крім того, існував ще й порівняльний збір. У середньому його ставка становила 1,5 %, але вона відрізнялась по окремих галузях. Так, у харчовій промисловості ставка становила 1,5–2 %, на предметі розкоші — 2–6 %. По суті, це був податок з обігу, який поширювався на всі виробы та стимулював у бюджеті надлишки доходів. Пізніше цей збір перетворився на податок на додану вартість.

Ще одним важливим податком став прибутково-майновий. По суті, це був податок з капіталу. Від нього звільнялись державні підприємства. Усі інші юридичні та фізичні особи сплачували його за прогресивною шкалою.

Податкова система часів Радянського Союзу пішла шляхом, протилежним світовому. Вона носила яскраво виражений фіскальний характер, її мета — збільшення дохідної частини державного бюджету будь-якими методами та засобами. Планування та збирання податків мало адміністративно-командний характер і відбувалось на директивній основі. Уся робота та фінансова діяльність підприємств була жорстко регульована та регламентована. Вони не мали господарської самостійності та зацікавленості у збільшенні результатів своєї діяльності, отриманні більшого прибутку. Ініціатива господарюючих суб'єктів була знищена. Отримані доходи розподілялись державою у централізованому порядку, незалежно від ефективності діяльності, а податкова політика будувалась на відносно постійній основі, за відсутності розподільчої та стимулюючої функцій.

Кардинально змінилася податкова політика в Україні лише в 1991 р., коли був прийнятий Закон України “Про систему оподаткування”.

1.3. Теорія податків та її історичний розвиток

Податки як форма взаємовідносин громадянина і влади має давню історію. Теорія податків почала розвиватися з XIII ст., ще за часів Фоми Аквінського (1226–1274), який вважав податки однією з форм пограбування народу. Діомада Карафа висловлював думку, що податки виступають головним джерелом поповнення бюджету, особливо домени, тобто надходження від нерухомості та капіталу. Вперше доходи держави класифікував Ж. Богдан за такими видами:

- домени;
- військова здобич;
- подарунки інших країн;
- збори із союзників;
- доходи від торгівлі;
- мито за ввезення та вивезення товарів;
- данина з підкорених народів.

Головним джерелом доходів він вважав домени та мито. Пізніше теорія податків розвивається у різних напрямках.

У XVII ст. у Франції з'являється теорія податків, засновником якої був Ш. Монтеск'є. Суть її полягала в тому, що громадяни повинні ділитися своїм прибутком з державою, тому що вона забезпечує внутрішній і зовнішній захист життя та майна підлеглих, гарантує порядок, спокій і свободу. При цьому повинна зберігатися пропорційність між тією частиною, яка належить громадянину, і тією, яку в нього забирають, щоб громадянам був гарантований захист їхньої частини майна.

Дещо інший погляд на теорію податків висловлював англійський вчений Дж. Мілль. Він розробив і вперше висунув податкову теорію послуг. Суть її полягає в тому, що кожен громадянин держави обов'язково повинен отримувати від неї послуги у вигляді допомоги та підтримки. Дж. Мілль першим обґрунтував введення неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, розмір якого, на його думку, повинен бути не менший за прожитковий мінімум. Крім того, свою думку він висловлював і з приводу прогресивного оподаткування. Дж. Мілль писав: “Оподатковувати великі доходи вищим відсотком, аніж малі, — означає оподатковувати працелюбність, ощадливість, карати людину за те, що вона працює старанно... заощадила більше, ніж сусід... Справедливе й мудре законодавство не повинно спонукати до того, щоб марнувалися, а не зберігалися плоди чесної праці” [18, с. 162].

У подальшому ця теорія знайшла поширення та розвиток серед економістів різних країн. Свій внесок в удосконалення теорії податків внесли такі вчені, як Т. Гоббс, К. Віксель, Е. Ліндаль, П. Семюлсон.

У XVIII ст. вперше з'явилась, а потім була теоретично обґрунтована французькими економістами А. Тьером і Е. де Жирарданом теорія, згідно з якою податки відносились до страхової премії. Сутність цієї теорії полягала в тому, що частина доходів громадян, які вони сплачують у вигляді податків державі, необхідна як страхування їх

від різних видів ризиків і несподіванок. При цьому розмір страхового внеску повинен бути пропорційним доходу або майну громадянина, який страхується державою.

Однак треба зазначити і велику відмінність між страховими платежами й податками. За своєю суттю страховий платіж має добровільний характер, його розмір, на відміну від податку, не обмежується. Податок має примусовий безеквівалентний та обов'язковий характер. Крім того, практично неможливо точно визначити розмір та якість цих послуг. До того ж у кожній державі свій підхід і шкала визначення якості наданих нею послуг.

Один із найважливіших напрямів розвитку економічної теорії фінансів і податкової політики як її частини — неокласична теорія, базою якої є неокласична політична економія. В основі цієї теорії лежить збалансованість державного бюджету і податкових зборів і поступове зниження витрат держави. Тобто проводиться порівняння та оцінка корисності державних витрат і податкового тягаря і на підставі цього визначається оптимальний розмір державного бюджету.

Головне місце в цій теорії посідає обмеження втручання держави в економіку, яка повинна розвиватися відповідно до об'єктивних економічних законів. При цьому відбувається зниження витрат державного бюджету, а відповідно, зменшення рівня податків. Тобто гроші, які має громадянин, краще залишати у нього, тому що він може вигідніше їх розподілити, ніж це пропонує держава.

Основоположниками цього напрямку економічної теорії були В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршалл, А. Пігу, Р. Слоу та ін.

У цьому напрямі однією з перших була праця В. Петті “Трактат про податки та збори” (1662). У ній розглядаються державні витрати та з'ясовуються причини їх зростання у зв'язку з виконанням державою її функцій — економічної, соціальної, оборонної, поліцейської та ін. З другого боку, зростання державних витрат потребує збільшення надходжень до державного бюджету, що породжує систему оподаткування. А це викликає незадоволення платників податків. В. Петті вперше сформулював принципи оподаткування, до яких належать пропорційність оподаткування, відсутність податкової дискримінації, ефективність використання зібраних податків, застосування різних штрафних санкцій до тих, хто ухиляється від сплати податків, запобігання подвійному оподаткуванню, простота та прозорість при обкладанні податками, можливість стягнення податків як у грошовому, так і в натуральному виразі, співвідношення податкових

надходжень та державних витрат, неможливість застосування великого розміру податків для всіх громадян і можливість притягнення тимчасово вільних грошових коштів населення тощо.

Подальший розвиток ця теорія знайшла в наукових працях А. Сміта. В його “Дослідженнях про природу та причини багатства народів” (1776) розглядаються питання державних витрат, доходів і завдань. Розглядаючи всі державні доходи, джерела їх отримання він поділяє на надходження від капіталів підприємств, майна держави та податків. А. Сміт негативно ставився до податків, він вважав, що це є вилучення народних ресурсів, які можна було б використовувати на створення нової продукції та підвищення продуктивності праці. Отримання доходів з цього джерела, на його думку, неефективне, тому що призводить до обмеження накопичення капіталу, зростання національного доходу та розвитку продуктивних сил. Він вважає, що непрямі податки підвищують не тільки ціну виробу, а й витрати підприємства, а це може призвести до зменшення обсягів виробництва та реалізації. Податок на заробітну плату об’єктивно знижує споживчу спроможність споживачів, попит на ринку товарів і послуг, пропозицію виробників і негативно впливає на стан економіки держави.

Послідовник А. Сміта Д. Рікардо у своїй науковій праці “Початок політичної економії та обкладання податками” висловив думку про роль та значення податків у регулюванні економіки та у соціальній сфері. Він зазначає, що податки впливають на капітал або дохід, які є джерелами їх сплати. Так, оподаткування капіталу призводить до зменшення фонду, спрямованого на розвиток продуктивності праці. Оподаткування доходів зумовлює накопичення капіталу та доходів платників податку. Непрямі податки, особливо на товари повсякденного попиту, призводять до зниження добробуту населення, продуктивності праці, валового продукту та податкових надходжень до бюджету. Загалом будь-які податки на товари або на доходи впливають на збільшення заробітної плати, тому що об’єктивно зберігається необхідність підвищення продуктивності праці, попиту, пропозиції. Крім того, класова боротьба також сприяє такому підвищенню. А це призводить до зниження прибутку, зростання ціни робочої сили та безробіття.

Податки — це лихо, яке призводить до зниження виробництва та інвестиційної активності, споживання, попиту. Тому держава повин-

на постійно знижувати їх та використовувати на підвищення добробуту громадян.

Інший зміст має теорія швейцарського економіста Ж. Симонда де Симонді, сформульована у праці “Новий початок політекономії” (1819). Вона полягає в тому, що громадяни прагнуть багатства та розкоші. А головною метою багатства є отримання благ. Тому за допомогою податків кожен громадянин купує у держави блага. Отже, податки потрібно сприймати як винагороду за захист громадян, майна, який повинна надавати держава. Але податки, які сплачує громадянин, повинні бути справедливими і відповідати тій вигоді, яку надає суспільство, а також витратам, які воно має при їх складанні. Тому кожен платник податку бере участь у загальних витратах, які здійснюються для нього. Як благо може виступати народна освіта, очищення навколишнього середовища та підтримка належного його стану, громадські роботи, громадський порядок, охорона особистості та її майна й ін. Тобто податки — це ціна, яка сплачується громадянами за отримані блага, якщо ці кошти дійсно використовуються на надання цих благ.

Особливий внесок у загальну теорію оподаткування зробив А. Пігу. У своїй глобальній науковій праці “Економічна теорія добробуту” (1924) А. Пігу розглядає проблеми оподаткування, а також політику держави в напрямі витрат на макро- та мікроекономічному рівнях. Він вперше розглянув питання взаємозв’язку фіскального та економічного характеру бюджетних витрат, коли за рахунок державного бюджету проводиться купівля матеріальних і трудових ресурсів для виробництва. Головним принципом оподаткування А. Пігу вважав принцип найменших сукупних витрат. Він з’ясував вимоги до податків, основною з яких є те, що податки не можуть бути занадто високі і не повинні стримувати розширення трудової діяльності або створювати перешкоди для неї. Добробуту можна досягти тільки при проведенні державного регулювання та відповідної фінансової політики. Тому в оподаткуванні важливо дотримуватися справедливості: розмір податку повинен відповідати доходам його платника. А цього можна досягти за рахунок надання державою різних пільг.

У подальшому ця теорія знаходить розвиток у наукових дослідженнях таких економістів, як І. Канер, Б. Мільгаузен, Дж. Мілль, М. Тургенев та ін. Але теорія насолоди при практичному здійсненні повинна стикуватися з економічною природою податку: стягнення податків має примусовий характер, здійснюється насамперед в ін-

тересах держави, а не платника, тому дуже важливо досягти еквівалентності розміру податку та розміру отриманої насолоди.

Окремим напрямом податкової теорії є **теорія негативних споживань**, яка почала свій розвиток у XIX–XX ст. Її авторами були Л. Штейн, Ф. Нітті, Е. Сакс, А. Вагнер, А. Буковицький, А. Соколов, П. Мікаладзе та ін. Її сутність полягає в тому, що здебільшого у громадян країни існують колективні потреби і вони повинні задовольнятися за рахунок централізованих та місцевих бюджетів. Витрати на громадські послуги і відтворення витрат на колективні потреби повинні проводитись за рахунок податкових вилучень. Ця теорія в подальшому стала базою для розвитку теорії Дж. М. Кейнса.

Взагалі теорія **Дж. М. Кейнса** охоплює широке коло питань регулювання державного життя на різних напрямках, у тому числі і по податках. Це регулювання більшою мірою має фіскальний характер. Сутність його теорії викладена в праці “Загальна теорія зайнятості, відсотків та грошей”. Згідно з цією теорією ринкова економіка нездатна підтримувати стійку рівновагу протягом досить тривалого часу, неспроможна на автоматичне регулювання і тому в суспільстві в економічні процеси необхідно втручатись державі. Особливого значення в цій теорії набуває аналіз макроекономічного рівня і на його основі державного регулювання економічних процесів.

Вперше була визначена специфіка та залежність норми сукупного особистого попиту в рамках відтворювального циклу на триваліший строк, а також механізм впливу витрат населення на процеси реалізації при неповній завантаженості потужностей та стабільному рівні безробіття.

Важливе місце в регулюванні доходів населення та його попиту на споживчі товари в теорії відводиться податкам як головному джерелу державного бюджету, з одного боку, та чиннику впливу на доходи громадян — з другого. Під час спаду виробництва, коли для економіки характерні кризові ситуації, податкові платежі знижуються і розширюються витрати державного бюджету. І навпаки, коли настає стадія економічного розвитку, підйому, з метою зменшення витрат податкові ставки та вилучення збільшуються.

Особливістю кейнсіанської теорії є також те, що вона допускає дефіцит державного бюджету, більше того, він розглядається як стимул економіки. У період спаду економіки проводиться фіскальна політика, яка регулює дефіцит бюджету. Особливого значення при

цьому набувають податки як “вбудовані стабілізатори”. Вони самі по собі не можуть попереджати кризові ситуації в економіці, але разом з іншими стабілізаторами — страхуванням по безробіттю та збереженням коштів — мають можливість згладити кризове становище економіки. Визначення податків як стабілізаторів базується на залежності між національним доходом та отриманими податками, тобто кількість податкових надходжень залежить від розміру знов утвореної власності. Збільшення податкових платежів відбувається в період підйому економіки та зростання національного доходу, і навпаки, в період кризи економіки та зменшення національного доходу має місце зниження податкових надходжень до бюджету. В цьому разі у платників податків залишається частина коштів, які раніше пішли б на податки до бюджету, і зростає споживча спроможність, попит населення, збільшується розмір засобів для інвестиційної діяльності. А це сприяє пом'якшенню кризового стану економіки, тобто ситуація відносно стабілізується.

Разом з тим збільшення доходів населення зумовлює збільшення заощаджень, тому податкова політика має бути спрямована на вилучення зайвих заощаджень через податкову систему та спрямування їх через державний бюджет на інвестування.

Згідно з теорією Е. Енгеля при збільшенні доходів населення кількість придбаних товарів зменшується. Зменшення відбувається за рахунок відносно постійної кількості (у грошовому вираженні) придбаних товарів першої потреби, попиту на інші вироби і бажання придбати товари, на які частково не вистачає коштів або вони ще не виробляються. Тому частина коштів виконує функцію заощадження. Але це потребує застосування такої державної податкової політики, яка б впливала на зменшення частини доходів у заощадженнях й збільшення попиту споживачів. Це залежить насамперед від прибуткового податку з громадян, який діє в державі. Цей податок повинен вилучатись за прогресивною шкалою (з урахуванням соціальної функції податку). Потрібно розробити таку державну податкову політику, яка б, з одного боку, зацікавила громадян у тому, щоб вкладати свої вільні кошти в економіку, сприяла б розвитку підприємництва або окремих галузей економіки, а з другого — збільшувала б доходи населення від власності.

Подальшого розвитку кейнсіанська теорія набула в середині ХХ ст. Її розробники у різних країнах світу (наприклад, А. Хенсен, А. Оукан, У. Хеллер, У. Шульц, Р. Лінкольн, О. Екстайн — у США,

Р. Херред, А. Ідерсік, А. Пікон, Дж. Вайсман — у Великобританії, К. Емі і Х. Іто — в Японії, Ф. Ноймарн, В. Вітман — у Німеччині, Ф. Перру — у Франції) вважають, що в умовах нестабільної ринкової економіки держава повинна постійно втручатись у відтворювальні процеси не тільки в період кризового стану, а й в період поживлення і навіть в період піднесення економіки.

При подальшій розробці цієї економічної теорії англійський економіст В. Кан уперше розробив концепцію “мультиплікаторів”. Згідно з цією теорією державні витрати повинні утворювати первинну зайнятість, що сприяє підвищенню споживчої спроможності населення, вкладанню коштів у вигідні інвестиції, розширює збут і реалізацію виробів. При цьому відшкодування державних витрат на ці заходи відбувається здебільшого за рахунок отриманих податків.

У цей же час розвиваються і протилежні за спрямованістю економічні теорії, які можна об’єднати в групу теорій “економічних пропозицій”. Їх засновниками були Г. Стейн, М. Фрідмен, Е. Пепсе, А. Філіпс, Р. Хол, М. Вайденбаум, Г. Талок, І. Броузон, М. Ротбог, Дж. Хау, А. Уолтер та ін. Ці економісти виходять з того, що податки негативно впливають на економіку. Із зростанням державних витрат підвищується рівень податкового стягнення з населення, а це скорочує розвиток підприємництва, зменшує продуктивність праці. Тому головним у цій теорії є зменшення втручання держави в економіку: зниження податків, їх ставок, скасування їх прогресивного характеру, зменшення державних витрат і кількості грошей в обігу. Як вважають автори, ці заходи повинні стимулювати приватну ініціативу та підприємництво, сприяти перевищенню пропозиції над попитом.

Автори цієї теорії виходять з того, що не завжди зниження ставок оподаткування може призвести до скорочення податкових надходжень, а їх підвищення — до зростання надходжень. У деяких випадках зниження ставок оподаткування стимулює розширення обсягів виробництва, національного доходу, а це, в свою чергу, сприяє зростанню податкових надходжень.

На цьому базується і економічна теорія податків американського економіста А. Лаффера. Сутність його теорії полягає в тому, що з метою збільшення попиту споживачів, який приводить до збільшення пропозиції (насамперед на товари вітчизняного виробництва), потрібно зменшувати податковий тягар і передусім на громадян країни. Згідно з цією теорією робляться такі висновки:

1. Зниження ставок оподаткування сприяє підвищенню попиту на вироби або розмірів грошових заощаджень населення. Але збільшення останніх впливає на зниження відсоткових ставок банків і стимулює спрямування вільних коштів в інвестиції, розвиток економіки окремих галузей, підприємств і, відповідно, збільшення пропозиції на ринку.
2. Збільшення інвестицій, застосування нових технологій та досягнень науково-технічного прогресу підвищує продуктивність праці в цілому на підприємстві та суспільну продуктивність праці, а це, в свою чергу, знижує питомі витрати при виробництві одиниці продукції й ціну на товар.
3. Зниження ставок оподаткування сприяє збільшенню реальних доходів населення.
4. Важливе значення має податок на дохід і прибуток підприємства. Зниження цього податку спричинює перерозподіл частини прибутку, яка йде до державного бюджету, та тієї, що залишається в розпорядженні підприємства. Збільшення останньої частини зумовлює збільшення коштів, які можуть піти на стимулювання праці робітників або на розширення виробництва та його удосконалення.

У своїй теорії А. Лаффер визначив залежність між розмірами загальної суми податків, які отримує бюджет, і загальною ставкою оподаткування фізичних та юридичних осіб. Отже, збільшення ставок оподаткування до визначеного розміру призводить до збільшення ставок оподаткування в цілому, а також до збільшення розміру податків, які отримує держава. Він становить 33 %. Але надалі при перевищенні загальних ставок оподаткування надходження до бюджету у вигляді податків зменшуються, тобто платник податку намагається будь-якими засобами зменшити податкову базу і ухилитися від сплати податків. Цей розмір загальної ставки визначається як найоптимальніший і найсприятливіший для США. В інших державах він або менший, або більший залежно від розвитку економічної системи. Так, цей відсоток значно вищий у Швеції, Німеччині, в Україні, нижчий він у Швейцарії, в Австрії.

Отже, згідно з цією теорією, для подальшого розвитку економіки держави, вільного підприємництва, підвищення активності виробників потрібно знижувати ставки оподаткування та загальний податковий тягар як для юридичних, так і для фізичних осіб. Але зменшення ставок оподаткування повинно супроводжуватись розширенням бази оподаткування.

При розробці державної податкової політики найбільший ефект досягається при застосуванні цих двох підходів одночасно.

Подальшого розвитку кейнсіанська теорія набула в 70-х роках ХХ ст. Великі кризи економіки провідних держав з ринковою економікою в 30–40-х та 70–80-х роках показали, що ринкова система не може саморегулювати відтворювальний процес, не сприяє розширенню інвестування, не утворює нових робочих місць, не підвищує платоспроможного попиту населення. Тому потрібне постійне втручання держави в економічні процеси.

У зв'язку з цим подальший розвиток податкової теорії пішов шляхом так званої посткейнсіанської теорії. Її зміст полягає в непрямому використанні різних фінансових важелів, передусім це стосується податків. Так, американський економіст І. Фішер та англійський економіст Н. Калдор запропонували зміни деяких податків. Наприклад, замість прибуткового податку ввести податок на споживання. Вони вважають, що це сприятиме розвитку приватного підприємництва, збільшенню інвестицій у виробництво і, таким чином, зростанню ефективності економіки в цілому. Введення цього податку сприятиме зменшенню рівня інфляції. Податок на споживання стримуватиме придбання населенням виробів, тому що його стягують ще до зростання цін, а отже, сприятиме економії коштів, які потім можуть піти на інвестування.

Цей податок можна розглядати також як інструмент для досягнення соціальної справедливості, тому що він сприяє вирівнюванню доходів населення (це ж стосується, на думку авторів, цього напряму податкової теорії).

Останнім часом особливо поширеною стала пропозиція введення єдиного податку. Думка про його застосування народилась ще в середині ХХ ст. Ефективність введення єдиного податку пояснювалась тим, що головним об'єктом оподаткування виступає дохід. Він є й головним джерелом сплати податку. Тому стає можливим запровадження єдиного податку, який об'єднає кілька. Це спрощує систему оподаткування, робить її справедливішою, а механізм розрахунку та стягнення податку стає прозорішим. Але він, на думку деяких економістів, має і недоліки. Так, коли в державі діє багато податків, то податковий тягар для кожного платника стає не таким помітним, зрівнюється несправедливість та недоліки податкової системи. Особливо це помітно, коли розміри ставок оподаткування не дуже високі (це має місце в США, де багато податків, а їх ставки в біль-

шості не перевищують 1–3 %). При єдиному податку гостро постає проблема припинення дії принципів всебічності, однократності та справедливості оподаткування. Крім того, зростає нерівномірність оподаткування.

Але в цілому цей податок має досить суттєві переваги, і його вже застосовують в Україні. Сфера дії єдиного податку поступово розширюється.

Отже, розвиток податкової теорії, як і раніше, є реакцією на вимоги тих макро- та мікроекономічних процесів, які відбуваються в суспільстві. Здебільшого вони йшли шляхом удосконалення податкової політики держави та діючих податкових систем. Але їх удосконалення проводилось з урахуванням загальних принципів оподаткування та інших вимог. Крім того, на визначення конкретної податкової теоретичної концепції великий вплив мав історичний розвиток та його особливості в кожній державі, менталітет, який сформувався у регіоні.

1.4. Особливості розвитку податкової теорії в Росії та Україні

На розвиток податкової теорії Росії істотно вплинули різні теорії західних економістів XIX–XX ст. Але історичний розвиток державної системи суттєво вплинув як на податкову політику, податкові системи, так і на наукову думку. Тривалість існування так званих феодално-сімейних відносин і, відповідно, уповільнений процес переходу до капіталістичної формації значно вплинули і на податкові відносини в державі та розвиток податкової науки.

Зародження податкової науки як частини загальної фінансової науки почалося в Росії у XVII–XVIII ст. Одним із перших учених-економістів, який займався проблемою фінансової та податкової політики держави, був І. Посошков (1652–1726). У науковій праці “Про бідність та багатство” він виклав свої погляди та розробив програму соціально-економічної перебудови Росії. На його думку, держава може бути багатою тільки тоді, коли багатий народ. Виходячи з цього, на економічний стан держави суттєво впливають стан розвитку торгівлі та фінансів, а також її податкова політика. Тому остання не повинна мати фіскального характеру, оподаткування має бути рівномірним з урахуванням майнового стану платників податків.

Значний внесок у фінансову та податкову теорію зробив державний діяч М. Сперанський (1772–1839). У своїй програмі фінансової перебудови “План фінансів” (1810) він уперше на науковій основі спробував ввести систему управління державними фінансами. Цією програмою передбачались заходи щодо упорядкування дохідної та витратної частин бюджету, а також збільшення доходів держави за рахунок збільшення розміру податків або введення нових податків (наприклад, був збільшений акцизний збір на сіль майже в 2,5 раза). Одночасно потрібно було збільшувати і кількість джерел отримання доходів (збільшення, і досить суттєве, видатків на той час пов’язане здебільшого з великими військовими витратами). Зміст цієї політики полягав у тому, що кожна стаття витрат повинна мати свої джерела покриття. Згідно з концепцією М. Сперанського, дефіцит державного бюджету можна повністю ліквідувати за рахунок або збільшення доходів або зменшення витрат. При ньому практично був введений принцип розподілу всіх статей витрат бюджету на захищені та захищені, й недоторканність останніх.

Збільшення дохідної частини бюджету передбачалось за рахунок удосконалення системи оподаткування та розподілу податків. У цей же час проводиться заміна деяких податків, що існували в Росії, на запозичені із Західної Європи. Наприклад, подушний податок був замінений на прибутковий, який мав прогресивну шкалу і його ставка складала 1–10 % від доходу із землі. М. Сперанський виступив також і проти збільшення дохідної частини бюджету за рахунок емісії грошей. Загалом у цій праці вперше був закладений науковий підхід та юридична основа бюджетного процесу та бюджетного устрою.

Найсуттєвіший внесок у податкову теорію в Росії зробив М. Тургенєв. В його праці “Досвід теорії податків” (1812) були закладені основи російської науки про фінанси та податки. У ній розглядаються питання про суть податків, їх походження, місце та значення для розвитку економіки держави. В основу науки про податки були покладені принципи оподаткування А. Сміта. Головне, на думку М. Тургенєва, щоб для платника податки були рівномірними та зручними за часом. Податки не можуть бути тягарем, вони повинні бути помірними.

Він вважав, що існує три головних джерела їх надходження: від землі, капіталу та праці. Причому об’єктом оподаткування з метою запобігання виснаженню цього джерела потрібно брати лише чистий дохід.

Вперше ним був зроблений висновок: якщо податки занадто великі, то у платника з'являється прагнення частину оподаткованого доходу зменшити і таким чином зменшити сам податок. У цьому разі держава вимушена витратити ще більші кошти на те, щоб примусити платника сплачувати податок. Але не завжди ефективно. Тому податок повинен бути таким, щоб він не шкодив розвитку промисловості, ремесел, землеробства тощо. М. Тургенев виступав за зниження податкового тягаря для підприємств і громадян, загально-го стягнення податків на виробництво повсякденного попиту, оскільки їх споживачами є насамперед громадяни, які мають невеликі доходи. Він запропонував проаналізувати податкову систему та провести прогнозування і розрахунок наслідків введення нових податків як для держави, так і для окремих громадян, тобто проводити податкову політику на науковій основі.

М. Тургеневим була введена і перша в Росії класифікація податків залежно від джерел об'єкта оподаткування:

1. Податок на доходи від землі, в тому числі з чистого доходу, десятини, доходи із землі, на якій є корисні копалини та ведеться їх видобуток, податок з будівель та споруд.
2. Податок з доходу та капіталу, в тому числі з грошового або який застосовується в будь-яких ремеслах.
3. Податок зі спадщини, дарування, гербовий збір.
4. Податок із заробітної плати.
5. Податки з інших джерел.
6. Податок на споживання — акцизні збори на тютюн, сіль, алкогольні напої, мито.
7. Надзвичайні податки.

Багато висновків і пропозицій М. Тургенєва досить актуальні і в сучасних умовах.

Особлива увага приділялась фінансовій та податковій науці у 30–40-х роках XIX ст., коли утворились кафедри державних податків у Санкт-Петербурзі і цей предмет викладався студентам. Тоді ж з'явилися наукові школи та нові теоретичні дослідження.

Так І. Горлов у науковій праці “Теорія фінансів” (1845) не тільки розглянув питання оподаткування державних доходів, а й здійснив порівняльний аналіз податкових систем і податкового законодавства Росії та інших західноєвропейських держав і вніс деякі пропозиції щодо поліпшення податкової системи Росії.

У працях “Внутрішнє мито в Росії” (1850), “Декілька спірних питань з історії фінансового права” (1855) та інших професор Є. Осокін розглядає сутність мита та обкладання податками, їх теоретичну базу, історію розвитку та становлення фінансового права.

Особливим періодом розвитку податкової теорії в Росії є період з 1861 р. (дата відміни кріпосництва) до 1917 р. Цей час характеризується найпомітнішими досягненнями в податковій теорії, теорії фінансів і у фінансовій науці загалом.

Так, професор фінансового права В. Лебедев друкує свої наукові праці “Місцеві податки. Досвід вивчення теорії та практики місцевого оподаткування” (1880) та “Фінансове право” (1883), у яких аналізує промисловий податок, мито, місцеві податки, розглядає актуальні питання управління фінансовим і бюджетним устроєм, а також деякі фінансові проблеми.

Чільне місце в розвитку науки про податки посідає професор фінансового права І. Озеров. У своїх працях “Прибутковий податок в Англії” (1898), “Головний перебіг подій у розвитку прямого обкладання в Німеччині” (1900), “Фінансове право” (1915), “Основи фінансової науки” (1923) та інших він розглядав проблеми та історію розвитку оподаткування, всебічне значення податків, у тому числі і вплив їх як на економіку держави, так і на платників податків, на зміни бюджетного процесу в Росії в цілому. До головних його пропозицій можна віднести зниження непрямих податків як головних чинників збільшення ціни виробу, зменшення податків з населення, помірну шкалу прогресивності прибуткового податку тощо. Він обґрунтував переваги прямих податків над непрямыми. На його думку, прямі податки за своєю суттю є оцінними, стягуються за загальними правилами, розміри та строки їх сплати достатньо чітко визначені, витрати на стягнення цих податків значно менші, ніж при стягненні непрямих податків. Особливу увагу він приділив культурі платників податків і громадян. І. Озеров писав, що кожний громадянин повинен бачити в податках не тільки лихо, а й головне призначення податків, які необхідні для задоволення загальнодержавних і загальнонародних потреб. Тобто сплата податку повинна бути частиною обов'язку громадянина перед суспільством. Ця проблема досить суттєва і зараз, особливо в Україні, коли вся податкова система працює недієво.

Аналогічної точки зору щодо непрямих податків дотримувався і професор І. Янжул (1846–1914). У працях “Досвід дослідження анг-

лійських непрямих податків” (1874), “Фінансове право” (1889), “Головний початок фінансової науки” (1890) він досліджував податкову та митну політику того часу, її вплив на економічний розвиток суспільства і роль держави в реалізації податкової політики. І. Янжул досліджував податкові системи Росії та інших країн. У порівнянні з останніми частка непрямих податків у Росії була найвищою. З урахуванням того, що ці податки входять до ціни виробу, головний податковий тягар насамперед ляже на малозабезпечені верстви населення, які споживають товари першої потреби, причому перелік цих товарів значно більший, ніж в країнах Західної Європи, а ставки податків значно вищі. На жаль, така ситуація складається зараз і в Україні.

Професор І. Янжул виступав також за оподаткування чистого доходу на відміну від капіталу, бо будь-яка діяльність, у тому числі і виробнича, неможлива без первинного капіталу. Оподаткування може суттєво знизити його обсяги і негативно вплинути на отримання нових цінностей, на зростання загального багатства держави. Тому податки слід стягувати з доходів і не зачіпати капітал (за винятком надзвичайних ситуацій).

У другій половині XIX — на початку XX ст. виходять наукові праці таких учених, як М. Веселовський, В. Безобразов, О. Суботін, Д. Маріупольський, М. Бражеський, А. Усаїв, М. Алексєенко, П. Гензель, С. Ідовайський, М. Фрідмен, Т. Лопоть, Р. Стурма, В. Голишев, В. Твердохлібов та ін. Це свідчить про те, що фінансова та податкова наука в Росії розвивалась досить бурхливо, досліджувались і запроваджувались різні напрями, вносились різні пропозиції, загалом була розроблена обґрунтована податкова теорія для її подальшого розвитку. Причому, як свідчить історичний досвід, усі ці дослідження та висновки залишаються актуальними в Україні і в сучасних умовах, особливо в період переходу до ринкових відносин.

Особливе спрямування фінансової та податкової теорії характерне для радянських часів, починаючи з жовтня 1917 р. Цей період можна поділити на три підперіоди.

Перший — з 1917 р. до 30-х років. Особливістю цього періоду було те, що близька до європейської фінансова (і податкова) наука була практично зруйнована і створена радянська фінансова (і податкова) наука. Вся податкова політика держави будувалась здебільшого на працях учених дореволюційних часів. У той же час почали розвиватися нові напрями податкової теорії з урахуванням державного ус-

трою, командно-адміністративної системи. Крім того, народжувалась радянська наука про фінанси та податки, яка мала яскраво виражений державно-політичний характер.

У цей період була надрукована праця О. Буковицького, П. Гензеля, Й. Кулішера та В. Твердохлібова “Податки в іноземних країнах”, де досліджується соціально-економічне значення податків, їх місце в регулюванні економічних процесів, наводиться порівняльний аналіз податкових систем різних країн. Ці дослідження мали велике значення при проведенні податкової реформи в Росії у 30-х роках.

Дослідженню регулювання податкових процесів у суспільстві була присвячена наукова праця А. Тривуса “Податки як зброя економічної політики” (1925). Аналіз податків був проведений з точки зору регулюючої та стимулюючої функцій, причому для суспільства велике значення має не тільки обсяг отриманого національного продукту і його структура, а й способи виробництва, якими характеризується суспільство, та ін.

Свій внесок у податкову теорію зробив і професор Д. Боголепов. Його головна наукова праця “Короткий курс фінансової науки” (1929), у якій він розглядає історію виникнення податків, класифікує їх, аналізує вплив податків — здебільшого непрямих — на торгівлю та економіку держави, досліджує проблему перекладання податків. Д. Боголепов, розглядаючи питання виникнення податків, зазначає, що “... історія податків демонструє нам двояке походження податків: по-перше, податок, що виникає з контрибуції і данини, це — переважно податок з переможених іноземців або просто з пригноблених народів, які часто-густо належали до іншої національності, ніж панівні класи, — податок феодального суспільства. Другий тип податків, що виникає після появи постійного війська, має зовсім інакший характер, його встановлюють після тривалих переговорів з участю представників різних установ, парламентів тощо — податок буржуазного суспільства” [16, с. 17].

Тобто податок визначається як міцний інструмент держави в процесі вирішення своїх завдань. Д. Боголепов також визначив окремі елементи податкової системи, до яких належать об’єкт і суб’єкт оподаткування та ін., а також охарактеризував пропорційне та прогресивне оподаткування.

Вчений-економіст С. Котляревський у своїх наукових працях “Бюджет в СРСР” (1925), “Бюджет та місцеві фінанси” (1926) та “Фінансове право” (1926) вперше визначив підходи до вивчення та ана-

лізу податкової системи СРСР з точки зору реальності та об'єктивності економічного розвитку, тобто ігноруючи класові підходи. На його думку, в умовах командно-адміністративної системи можливе паралельне існування прямих і непрямих податків.

Проблеми політизованості системи оподаткування висвітлені в праці Й. Кулішера “Нариси фінансової науки” (1919). На підставі аналізу принципів оподаткування А. Сміта він класифікував податки, досліджував податкові системи Росії та інших держав, а також різні теорії перекладання податків та інші питання теорії та практики оподаткування.

Г. Болдирев у праці “Прибутковий податок на Заході та в Росії” (1924) досліджував проблеми аналізу та особливості прибуткового оподаткування. Крім аналізу цього податку, він вивчав особливості застосування його в різних країнах світу, а також виклав основні принципи щодо сплати цього податку:

“І. Етичні принципи оподаткування:

- загальність податків;
- непорушність особистої свободи при оподаткуванні і стягуванні податку.

ІІ. Принцип управління податками:

- визначеність оподаткування;
- зручність оподаткування і стягування для платників;
- дешевизна стягування і мінімум затрат;
- належний вибір джерел податків, тобто якомога меншого обмеження народного виробництва і кращого здійснення соціально-політичних цілей;
- зведення сукупності податків до такої системи, яка б забезпечувала, якщо це можливо, дотримання згаданих принципів управління достатністю надходжень та еластичність на випадок надзвичайних державних потреб” [28, с. 5].

Аналізується податкова політика післяреволюційного періоду в першому радянському підручнику Ф. Менькова “Головна засада фінансової науки” (1924). Крім повного аналізу податкової політики, автор розглянув питання перекладання податків, їх класифікацію управління ними, а також висунув пропозицію: з метою запобігання ухилянню від сплати податків фінансовій адміністрації надавати додаткові повноваження в питаннях проведення перевірок і встановлювати жорсткі покарання за недостовірну інформацію при заповненні декларації.

Другий період розвитку теорії фінансів і податків радянського періоду охоплює 30–50-ті роки. Для цього періоду характерна велика політизація та ідеологізація всієї радянської науки, зміни в розгляді суті податків, їх значення та місця в економічній системі держави. Так, Комуністичною партією та урядом використовуються податки виключно для охорони та зміцнення соціалістичної власності, заздалегідь визначеного співвідношення суспільних та особистих інтересів радянських громадян, а також для здійснення господарської та культурно-виховної роботи. Тобто коли експлуататорські класи існують, то податки спрямовуються на їх ліквідацію, виступають як засіб конфіскації їхнього майна. На той час відбувся поділ фінансової (і податкової) науки на капіталістичну та соціалістичну. Але як наслідок з'являються і негативні риси, причому як у теорії, так і на практиці. Була зруйнована єдина чітко налагоджена податкова система країни, був відсутній контроль за системою оподаткування. У свою чергу, це призвело до повного розпаду фінансової науки, з'явився і з року в рік зростає дефіцит державного бюджету.

Але наукова податкова теорія мала свій особливий розвиток. Так, у працях учених-економістів В. Дяченка “Загальне вчення про радянські фінанси” (1946), “До питання про сутність і функції радянських фінансів” (1957), П. Полозова “Податки в СРСР та інших капіталістичних країнах” (1931), Б. Ратнера “Податковий словник” (1931), М. Богачевського “Податкова система СРСР” (1938), М. Залеського “Податкова політика радянської держави на селі” (1940), Д. Алахвердяна “Деякі питання теорії радянських фінансів” (1951), О. Сучкова “Економічна природа та головні принципи організації податку з обігу” (1951) робиться спроба визначити сутність радянських податків, їх значення та місце в суспільному виробництві, а також проводиться аналіз та порівняння їх з податками в інших країнах. Загалом дослідження проводилось у двох напрямках: історія податків і податкова практика.

Третій період розвитку фінансової та податкової науки охоплював кінець 50-х років і продовжувався до середини 80-х. До цього періоду можна віднести праці таких учених: В. Матвєєва “Держава та податки” (1960), А. Печникова “Сучасна податкова система СРСР” (1975), М. Богачевського “Податки капіталістичних держав” (1961), в яких увага приділялася експлуатаційному характеру податків.

Для цього періоду характерні два напрями в фінансовій науці: розкриття суті радянських фінансів і вивчення бюджетного устрою

СРСР та бюджетного права. Але в той же час наука про податки практично не розвивалась. Це було пов'язано з проголошенням курсу на безподаткове будівництво соціалізму. Вважалося, що коли в державі діє єдина форма власності — державна, то державні підприємства та установи не оподатковуються, бо їх доходи державні. Перерозподіл доходів між підприємствами та державою відбувається через різні платежі до бюджету. Податкову форму мав тільки податок з обороту.

Докорінна перебудова всієї податкової системи в державі почалась в середині 80-х років, в період переходу на ринкові відносини. Податки розглядалися не тільки як виконання фінансових функцій, а і як регулятори ринкових відносин, стимулюючий чинник впливу на підвищення загальної продуктивності праці, розвитку приватного підприємництва, фермерського господарства в агропромисловому комплексі, вирішення соціальних проблем тощо.

З 1991 р. податкова система України стала розвиватись самостійно. На жаль, вона має багато недоліків, успадкованих від радянського періоду, тому в сучасних умовах іде активний пошук найоптимальнішого її варіанта. Але характерною особливістю розвитку сучасної податкової теорії є те, що відсутні серйозні, глибокі праці вчених та економістів, а надруковані публікації мають практичний напрям і прикладний характер.

1.5. Теорія перекладання податків та її місце в загальній податковій політиці

Постійний розвиток суспільно-економічних відносин потребує і постійного розвитку фінансової та податкової політики. Велике значення мають постійні зміни податкової політики як на рівні держави, так і на рівні регіонів, галузей, підприємств.

При виконанні своєї головної мети — збільшення надходження податків до бюджету — держава повинна розширювати коло платників податків. Одним із методів такого розширення є перекладання їх з одних об'єктів на інші. Підприємство з метою зменшення податкового тягаря теж бажає перенести деякі податки або хоча б їх частину на платника. Тому перекладання податків — одна з найважливіших проблем сьогодення.

Процес перекладання податків має давню історію, він застосовувався у світі ще в середні віки, особливо платниками податків.

Перекладання податків — це процес повного або часткового перерозподілу сплати податків між різними суб'єктами оподаткування, між якими існують господарські та економічні взаємовідносини. При цьому перекласти сплату податків можна як на іншу юридичну чи фізичну особу (тобто суб'єкт підприємництва), так і на громадян як споживачів продукції. Створюють цю ситуацію державні акти, якими вводяться різні податки на споживання або непрямі податки. До того ж визначається як формальний платник податку, так і фактичний. Так, платником акцизного збору, податку на додану вартість та інших податків є споживач-громадянин, хоча формально ці податки сплачує виробник, тобто юридична особа.

Можливе перекладання податків і між юридичними особами, коли, наприклад, виробник підакцизного товару перекладає сплату цього податку на торговельне підприємство, при цьому товар відпускається за ціною, вищою за суму акцизного збору.

Економічна теорія перекладання має велике значення для всіх суб'єктів цього процесу.

По-перше, за допомогою перекладання податків дотримується принцип ефективності розподілу та рівень важкості податкового тягара між платниками податку. Причому цей процес здійснюється без особливих суперечок між платниками податків і відбувається на добровільній основі.

По-друге, цей процес охоплює різні аспекти соціально-економічного життя суспільства, суттєво (і при цьому непомітно) впливає на нього. Проводиться він в прихованій формі, яка особливо не афішується.

По-третє, рушійною силою перекладання податків є насамперед фіскальна політика держави і бажання суб'єкта оподаткування зменшити свій податковий тягар.

Тому при вивченні цього питання постають різні проблеми, а саме:

- роль і місце державної податкової політики в цьому процесі;
- умови, необхідні для його здійснення;
- суб'єкти проведення перекладання податків;
- сфера дії процесу перекладання;
- вплив різних чинників на проведення перекладання та ін.

Уперше теоретичні дослідження цього процесу проводили ще в XVII ст., але повної та завершеної теоретичної концепції не існує. Складність проведення цього дослідження полягає в наступному:

1. Цей процес має прихований характер, тобто спостерігати за ним відкрито неможливо, відсутні будь-які статистичні та фінансові показники, які можна застосувати в математичних або статистичних розрахунках.
2. Ці проблеми стосуються загальних питань функціонування економіки та таких загальноекономічних показників, як попит, пропозиція, ціна, вартість капіталу, споживання, збереження коштів, фінанси і, нарешті, — податковий тягар підприємства.
3. Перекладання податків між платниками відбувається на ринкових умовах. Вирішення цієї проблеми має суперечливий характер і викликає протистояння у суспільстві. Так, збільшення державою акцизного збору призводить до того, що ціна товару зростає і виробник бажає перекласти цей податок на споживача. Але це спричиняє збільшення ціни і відповідне зменшення попиту на цей товар; споживач переходить на придбання альтернативного аналога, і при цьому акцизний збір знову лягає податковим тягарем на виробника, який змушений для зниження ціни зменшувати свій прибуток або собівартість продукції. Тому в цьому процесі відбувається стихійне перекладання податків, причому явно виражених конфліктів не відбувається.
4. Перекладання податків має динамічний характер, причому зміни відбуваються настільки швидко, що за ними складно простежити, а ще важче їх проаналізувати.
5. У процесі перекладання стикаються інтереси трьох суб'єктів господарсько-фінансового процесу: держави, зацікавленої в збиранні податків у повному обсязі (здебільшого її цікавить платник податку), виробника та споживача, які зацікавлені в зменшенні свого податкового тягара, тому й боротьба ведеться переважно між ними. Але при цьому держава виступає як арбітр у вирішенні цієї проблеми.

Розвиток теорії перекладання податків пов'язаний з розвитком теорії податків взагалі. При цьому всі теорії можна поділити на різні концепції з їх різновидами, які здебільшого репрезентують фінансові та податкові наукові школи.

Одним з таких теоретичних напрямів є концепція **абсолютизму** (або теорія абсолюту). Її засновником був англійський філософ XVII ст. Д. Локк. Він вважав, що в кінцевому підсумку платником усіх податків є або власник землі, або той, хто сплачує податок на землю чи одну з його форм, наприклад орендну плату. Тому деякі

економісти того часу виступали з пропозицією перекласти всі податки на землю на чистий дохід з неї і ввести єдиний податок на землю. Це, на їхню думку, сприяло б перекладанню податків та ухиленню від їх сплати.

Такої ж думки дотримувалися й інші економісти. Наприклад, А. Сміт вважав, що кінцевим платником податку є власник землі або багатий споживач. Тому він виступав за поземельний податок, а також за податок з нерухомості та розкоші. Д. Рікардо у своїх дослідженнях звернув увагу на те, що оскільки податком обкладається будь-яка земля, без урахування її якості, географічного розташування, продуктивності, то це призводить до підвищення ціни, і цей податок перекладається частково на споживача.

Автором іншої концепції — **позитивної** (оптимістичної) — є французький економіст XVIII–XIX ст. Н. Канар. На його думку, всі податки після їх введення починають перекладатися на різних платників і автоматично стають рівномірними і впродовж деякого часу розподіляються між платниками податків пропорційно їх платоспроможності. Він також вважав, що головним є принцип рівноважності податків, який автоматично може здійснюватись (і здійснюється) у суспільстві, тому і не звертав уваги на розмір ставок оподаткування. Тобто виступав за збереження невисоких ставок оподаткування.

Іншої точки зору дотримувався П. Прудон, який розробив **песимістичну** теорію перекладання податків. Він вважав, що врешті-решт податок перекладається на кінцевих споживачів, які переважно мало-забезпечені. Тому податки мають негативний характер і шкідливі для звичайного населення.

У середині XIX ст. з'явилась **математична концепція** перекладання податків. Її авторами були Ж. Дюпон, а в подальшому — М. Панталеоне і Д. Копільяні. Вони першими з'ясували залежність між платником податку та розміром податку. Тобто зростання розміру податку зменшує кількість його платників. Крім того, вони визначили зв'язок між податком та ціною і дали характеристику перекладанню. Її суть полягає в тому, що якщо платник податку перекладає його, то він має винагороду за це. Вони також першими показали, що податок зменшується тільки після зазначеного критичного рівня ставок оподаткування. Тобто податок об'єктивно збільшує ціну виробу, а виробник згоден сплачувати його, поки він не досягне критичної величини. Коли попит на товар зменшується, то платник податку на-

магається зменшити ціну, і починається перекладання податків на інші суб'єкти.

Економісти, які дотримувались цієї концепції, не тільки визначили залежність між ціною, податками та попитом, але й сформулювали вимоги до перекладання податків:

1. Щоб запобігти перекладанню податків на продукти харчування і зменшити ціни на них, потрібно оподатковувати їх тільки на останній стадії.
2. Податки слід розглядати з двох боків. По-перше, коли вони сплачуються платником-споживачем і суттєво впливають на його кінцеві доходи. По-друге, коли податки взагалі не сплачуються, бо ціна виробу не задовольняє споживача (а також великий розмір податку). Тому потрібно проводити перекладання податку, щоб зацікавити споживача у придбанні товарів і змінити його ставлення до виробу.
3. Коли зменшується споживання товарів і при цьому виникає зворотна ситуація (перекладання податків виробником на споживача не задовольняє останнього, тому він цей виріб не придбає), відбувається перекладання податку знову на виробника. Тобто перекладання непрямо впливає на суб'єктів оподаткування.
4. Перекладання податків не може впливати на особисте господарство.
5. При проведенні перекладання податків відбувається і перерозподіл доходів між різними верствами населення. У цьому разі перерозподіл може розглядатися як один з інструментів державної політики в напрямі збільшення доходів державного бюджету.

Німецький економіст К. Рау сформулював такі закони перекладання податків [21, с. 126]:

1. Перекладання можливе лише при зміні ціни.
2. Перекладання від покупця до продавця утруднене, оскільки зміна попиту непомітно поширюється на всю сукупність товару.
3. Перекладання від продавця легше там, де податок стягується з ціни товарів.
4. Майже неможливе перекладання податку з окремих особистих доходів (платні).
5. Малоперекладними є податки, які не визначаються кількістю товарів.
6. Податок із джерела доходу перекладається, якщо його можна використати інакше.

Крім того, вчений перший ввів такі поняття, як перекладання податку вперед — від продавця до споживача та перекладання податку назад — від споживача до продавця.

Економіст Є. Селігін у праці “Пропозиція та подання податків” (1892) на підставі проведеного аналізу визначив конкретні умови перекладання, кінцевого носія податку і класифікував їх. Це вплинуло на формування податкових систем різних країн.

Усі ці наукові концепції визначили два типи перекладання податків:

1. Пряме перекладання (або вперед) — від продавця до споживача, при якому на споживача лягає весь податковий тягар через включення податку до ціни виробу.
2. Зворотнє перекладання (або назад), при якому виробник знижує ціну виробу і, таким чином, бере на себе обов’язок сплати податку.

Як правило, перекладання податків відбувається у сфері обігу в основному за рахунок непрямих податків або тих із них, які входять у собівартість продукту.

Перекладання податків може бути повним або частковим, залежно від мети платника податку. Якщо виробник бажає просунути на ринок, то він частково перекладає податок. Якщо він уже закріпився на ринку або в його сегменті, то перекладає податок на споживача повністю.

Контрольні питання

1. Податкова політика та її сутність.
2. Макро- та мікрорівні податкової політики та їх особливості.
3. Державна податкова політика та її характеристика.
4. Дискреційна та антидискреційна державна податкова політика.
5. Економічна теорія Дж. Кейнса та її зміст.
6. Економічна теорія А. Лаффера та її зміст.
7. Податкова політика та економічні умови її появи.
8. Податкова політика Римської імперії.
9. Податкова політика Західної та Центральної Європи.
10. Податкова політика Русі до XVI ст. і види податків.
11. Податкова політика України до 1917 р.
12. Податкова політика СРСР.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

2.1. Теоретичні основи податкового менеджменту

Податковий менеджмент є складовою всієї податкової політики як на рівні держави, так і регіону, галузі, підприємства, громадянина. Податковий менеджмент являє собою систему принципів і методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з вибором податкової системи, розрахунком податкових платежів, постійним контролем за їх здійсненням.

Податковий менеджмент охоплює три рівні податкової політики.

1. **Державний податковий менеджмент.** Він охоплює сферу державної податкової політики. Її метою є організація такої податкової системи, яка б задовольняла, з другого боку, всі або більшість фінансових потреб держави, а з іншого — вона не повинна бути обтяжливою для платників податків. Менеджмент цього рівня повинен здійснюватись залежно від економічної та фінансової стратегії держави й відповідно до розробленої податкової стратегії.

2. **Податковий менеджмент підприємства.** Його завданням є розробка податкової політики підприємства залежно від його економічної стратегії та напрямів діяльності, а також визначення такої системи податків, яка б дала змогу отримувати найбільші прибутки при оптимальності податкових платежів щодо всіх рівнів бюджетної політики.

3. **Податковий менеджмент громадян.** Сфера його застосування — податкові платежі конкретних громадян, які мають приватний характер, а також вибір такої системи сплати податків, яка найбільше підвищувала б рівень добробуту громадян (наприклад, податки на майно, власність, землю тощо). Ця сфера також охоплює напрями діяльності громадян, коли вони не утворюють якогось підприємства або іншої організаційної структури, а здійснюють свою

діяльність і отримують за це гроші (наприклад, надомництво, вирощування овочів на присадибній ділянці з подальшою реалізацією їх та ін.).

Мета державного податкового менеджменту — це здійснення й виконання податкової політики держави, збору податків і контролю за їх отриманням. Податковий менеджмент виконує такі завдання:

1. Створення законодавчої бази, яка відповідала б вимогам як державної політики, так і прагненням платників податків. Головним при цьому повинна бути її стабільність.
2. Утворення, відповідно до законодавчої бази, нормативної бази, яка регулювала б форми та види податкових платежів підприємств з урахуванням умов, які складаються на цей момент. Насамперед це стосується розробки методики розрахунку податкових платежів, порядку їх сплати. При цьому повинна бути відносна постійність цієї бази.
3. Утворення системи податкових інститутів, які обслуговують діяльність підприємств і визначення системи вимог, меж сфери діяльності та впливу на платників податків.
4. Утворення системи штрафних санкцій, з одного боку, щодо тих платників, які порушують правила та порядок сплати податків, а з другого — до керівників фінансових органів, які перевищують свої повноваження. При цьому повинні бути порядок і визначена методика відшкодування платникам податків тих втрат, які були завдані при прийнятті рішень керівництвом податкових органів.
5. Утворення ефективної системи контролю за податковою системою на рівні держави.

Податковий менеджмент повинен відповідати особливим вимогам, які є обов'язковими при його організації та проведенні. На практиці вони мають форму **принципів**, від яких залежить і ефективність податкового менеджменту (рис. 1).

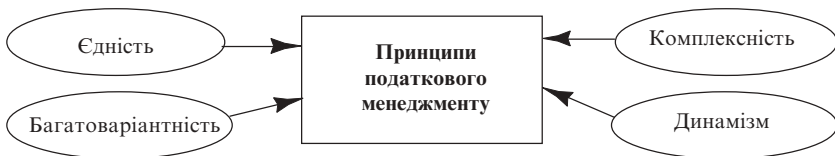

Рис. 1. Принципи податкового менеджменту

1. Єдність і взаємодія з іншими системами в загальному управлінні.

Податковий менеджмент повинен бути інтегрований в економічну та функціональну систему, оскільки будь-яке рішення, що стосується сплати податків, впливає на загальний фінансовий стан платника, отримання чистого прибутку та ефективність його фінансової діяльності. Податковий менеджмент може також визначати вибір видів господарської діяльності (особливо тих, які мають пільгове оподаткування), можливість інвестиційного розвитку як на підприємстві, так і в державі в цілому. Податковий менеджмент визначає також систему стимулювання праці робітників та їх зацікавленість у результатах праці та ін. Тобто податковий менеджмент повинен бути частиною єдиної системи управління підприємством і бути інтегрованим у цю систему.

2. Комплексний характер прийняття рішень з питань оподаткування. Усі управлінські рішення повинні прийматися з урахуванням дії всієї системи управління підприємством і її часу. Так, прийняття тимчасового рішення щодо сплати податку може, зрештою, призвести до збитків. Наприклад, неправильне віднесення витрат на собівартість (коли вони повинні бути відшкодовані за рахунок прибутку) призводить до зменшення бази оподаткування прибутку підприємства й до накладання на нього штрафних санкцій. Отже, отримання тимчасового ефекту в подальшому призводить до збитків. Цей принцип передбачає орієнтацію управлінських рішень податкового менеджменту на кінцевий результат і досягнення мети платника.

3. Динамізм податкового менеджменту. Актуальність цього принципу визначається різними чинниками.

По-перше, нестабільністю законодавства з питань оподаткування. Так, в закони щодо податків майже кожен тиждень Верховною Радою України вносяться зміни або доповнення. А в деяких випадках (наприклад, Закон про оподаткування прибутку підприємств, ПДВ) зміни вносяться й у прийнятті раніше рішення.

По-друге, в умовах ринкової економіки та перехідного періоду постійно змінюються як зовнішні, так і внутрішні чинники впливу на економіку — рівень інфляції, доходи населення та його добробут, кон'юнктура ринку, ставлення до України інших держав тощо. Тому при прийнятті управлінських рішень щодо податкової політики потрібно враховувати умови, які склалися. Крім того, треба мати на увазі, що будь-яке, навіть найкраще, рішення не можна з таким же

успіхом реалізувати ще раз. Його потрібно як мінімум модифікувати або ж прийняти інше.

4. Багатоваріантність підходів при прийнятті управлінських рішень. Податковий менеджмент, як і будь-який менеджмент, передбачає при розробці багато варіантів для того, щоб була можливість вибору найперспективнішого, ефективного та сприятливого для даних умов рішення. Для цього передбачається розробка критеріїв оцінки рішення та визначаються їх параметри. При розробці треба користуватися як загальними критеріями, так і такими, які визначаються безпосередньо на підприємстві.

Головна мета податкового менеджменту підприємства — забезпечення йому оптимальних податкових платежів з урахуванням чинного законодавства. При цьому потрібно звернути увагу на *вирішення кількох проблем* (рис. 2).

Дисципліна та культура платників податків. Більшість керівників підприємств (як в Україні, так і за кордоном) вважають податки втратами для свого бізнесу. Але податкові стягнення, по суті, є пла-

Рис. 2. Проблеми при визначенні головної мети податкового менеджменту

тою за можливість жити і діяти в умовах цивілізованого суспільства. Тому й дисципліна сплати податків визначає ступінь цивілізованості держави, а це впливає і на визначення головної мети суспільства. Так, у країнах з розвинутою ринковою економікою для середньостатистичного платника не існує проблеми сплати податків: податки треба платити однозначно. Але якщо є можливість, то підприємство розробляє заходи щодо зменшення їх розміру за рахунок пільг, які надаються державою. На жаль, в Україні більшість керівників підприємств ставить за мету взагалі не сплачувати податки (при цьому вони свідомо ідуть на порушення чинного законодавства).

Посідання стратегічної та тактичної (поточної) мети податкового менеджменту. Між ними можуть бути й суперечності. У деяких випадках зменшення сплати податків може в подальшому призвести до збільшення їх загальної суми в кінці стратегічного періоду. Наприклад, помилковий розрахунок амортизаційних відрахувань у кінці звітного періоду породжує скорочення бази оподаткування прибутку й призводить до штрафних санкцій у майбутньому.

Мінімізація та оптимізація сплати податків. Ця проблема тісно пов'язана із загальною політикою підприємства. Так, зменшення податків за рахунок скорочення обсягів діяльності при збереженні або збільшенні розмірів отриманого прибутку в сучасних умовах (зменшення податку на додану вартість, на інновації, земельного податку) може, зрештою, збільшити прямі податки (той же податок на прибуток), якщо виріб реалізується за високою ціною з високою прибутковістю. Тобто у деяких випадках вигіднішою є оптимізація податкових платежів (вкладання частини прибутку в інвестування, розширення виробництва, ніж спрямовування її на стимулювання праці). При вирішенні цієї проблеми ми не розглядаємо випадків, коли мінімізація податків відбувається за рахунок свідомого тимчасового зниження бази оподаткування або інших порушень законодавства (навіть якщо воно не має кримінального характеру).

Ризик податкових платежів для платників податків. Насамперед це ризик, пов'язаний зі змінами податкового законодавства. При цьому потрібно мати на увазі, що вони можуть відбуватись як на рівні вищих державних законодавчих органів (зміни законів Верховною Радою України, нормативної бази на рівні уряду України, окремих міністерств і відомств), так і на місцевому рівні, причому останній для більшості платників податків є найбільш ризикованим.

У процесі реалізації головної мети податковий менеджмент підприємства *вирішує такі основні завдання* (рис. 3):

1. Розробка загальної політики оподаткування для підприємства.

Сутність цього завдання полягає в тому, що податковий менеджмент повинен визначити всю податкову систему для конкретного підприємства з урахуванням усіх чинників — насамперед видів діяльності, форми організації підприємства, підпорядкованості, відносин з державними органами влади тощо. У свою чергу, на підприємстві визначаються всі податки, збори, обов'язкові платежі, які підприємство повинне сплачувати згідно з чинним законодавством.

Рис. 3. Основні завдання податкового менеджменту

2. Визначення податкових пільг і можливості їх застосування на підприємстві. Кожен податок, збір та обов'язковий платіж має свої особливі пільги, які дають змогу зменшити податковий тягар на підприємство. Тобто пільги є реальною можливістю досягти оптимізації податкових платежів, не порушуючи чинного законодавства (окремо це питання розглянемо далі).

3. Розрахунок можливої виробничої диверсифікації підприємства та зміни при цьому податкових платежів. Згідно з чинною податковою системою оподаткуванню підлягають не тільки обсяги діяльності підприємства, а й різні види його діяльності. Наприклад, ставки акцизного збору залежать від виду виробу, місця виробництва. Ставка земельного податку також визначається залежно від того, під що використовуватиметься земельна ділянка: під виробництво окремих видів продукції, службові приміщення, сільськогосподарські угіддя, житло та ін. Тому перед податковим менеджментом підприємства постає завдання: розробити таку виробничу стратегію підприємства, яка б дала змогу оптимізувати податкові платежі, зменшити сплату їх загального розміру й таким чином уникнути несприятливої податкової політики з боку держави (наприклад, почати випуск такої продукції, яка не має державних обмежень цін, має податкові пільги та ін.).

4. Розробка планів податкових платежів у цілому по підприємству. Виконання цього завдання передбачає планування розмірів податків, зборів та обов'язкових платежів згідно з чинними нормативами, ставками та за затвердженими методиками.

5. Розробка податкового календаря. Виконання цього завдання має велике значення для прищеплення платникам податків податкової культури та порядку. З другого боку, це уможливило дотримання строків сплати податків й уникнення відповідних порушень.

6. Визначення та оцінка ефективності виробленої податкової політики й системи оподаткування підприємства. За своєю суттю це завдання є підсумковим і дає можливість оцінити проведену роботу та корисність податкового менеджменту в цілому.

Як і будь-який менеджмент, податковий передбачає обов'язковий складові, свої особливі елементи. До головних з них належать суб'єкт та об'єкт оподаткування.

Суб'єкт оподаткування — це всі платники податків. Суб'єкти оподаткування в Україні поділяються на дві категорії: юридичні та фізичні особи. Вони відповідають за дотримання строків, порядку

сплати податків і за їх порушення несуть адміністративну, а в певних випадках і кримінальну відповідальність. Дотримання порядку сплати податків контролюється як державними органами (податкові адміністрації, Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України та ін.), так і іншими уповноваженими органами та організаціями (банками, недержавними та позабюджетними фондами тощо). Так, підприємство не зможе почати свою діяльність і йому не відкриють розрахунковий рахунок в установі банку, якщо воно не зареєстроване в податковій адміністрації.

Податкова система є єдиною для всіх платників податку. Різниця визначається тільки тоді, коли фізичні особи — підприємці переходять на сплату єдиного або фіксованого податку та при визначенні пільг по окремих податках. Наприклад, підприємства сплачують головний прямиий податок — податок на прибуток. Для фізичних осіб основний податок — прибутковий податок, який за економічною суттю є податком на доходи. Громадяни України, які є підприємцями, також сплачують податок на дохід, який за своєю економічною суттю є податком на прибуток уже фізичних осіб.

У країні, де підприємство (або фізична особа) займається підприємницькою діяльністю, суб'єкти оподаткування поділяються на резидентів і нерезидентів. До резидентів належать ті, хто:

- зареєстрований у цій країні й здійснює в ній свою основну діяльність;
- має юридичну адресу в цій державі.

До нерезидентів належать ті, хто зареєстрований як підприємство в іншій державі, а здійснює свою діяльність через представництва.

Цей поділ платників податків впливає на розміри оподаткування. Так, у більшості країн Західної Європи резиденти сплачують податки на всі доходи, у тому числі й на отримані за межами держави. Нерезиденти сплачують податки тільки на доходи, отримані на території держави, де вони працюють через представництва.

У деяких країнах на особливості оподаткування впливає такий чинник, як правові форми організації підприємництва. Це стосується акціонерних товариств, підприємств з обмеженою відповідальністю, коли вони звільняються від сплати певних податків.

Об'єкт оподаткування — другий важливий елемент податкового менеджменту. Об'єктом оподаткування виступає переважно або майно, або дохід, або приріст вартості виробу, або вид діяльності.

Так, при сплаті податків на землю, майно, спадщину як об'єкт оподаткування виступає земля, майно підприємства, дохід від спадщини фізичної особи, вартість подарунка, вартість фондів юридичної особи або їх приріст. При сплаті податку на прибуток (дохід), стягненні прибуткового податку з громадян об'єктом виступає сума отриманого доходу, балансового прибутку, доходи громадян, які вони отримують з різних джерел. При сплаті податку на додану вартість об'єктом оподаткування виступає знов утворена вартість товару в процесі його виробництва та просування на ринок. Існують також податки на окремі види діяльності — при виробництві продукції або наданні послуг, виконанні робіт (патенти, ліцензії, інші дозволи з боку органів влади).

Об'єкт оподаткування має відповідати певним вимогам: бути стабільним, безпосередньо стосуватись платника податку й піддаватися чіткому обліку. Від останнього залежить розмір податку. Загалом об'єкт оподаткування є базою для визначення загальних податкових платежів і прибуткової частини бюджету.

В об'єкті оподаткування найбільше проявляються суперечності між функціями податків. З одного боку, виконання фіскальної функції передбачає отримання державою податкових платежів у повному обсязі й стабільно, з дотриманням порядку та строків сплати платежів. З другого — платник податку не зацікавлений у збільшенні податкових платежів, тому що це об'єктивно зменшує його прибуток. Тому він зацікавлений у зменшенні об'єкта оподаткування (в тому числі й усупереч чинному законодавству). У такому разі постає проблема зі згладжуванням цих суперечностей, визначенням об'єктів оподаткування згідно з чинним законодавством, з урахуванням оптимізації податкових платежів і з отриманням стабільного прибутку.

Податковий менеджмент реалізує свою головну мету та виконує завдання, які перед ним стоять, за допомогою таких *функцій* (рис. 4):

1. Розробка податкової стратегії підприємства. Стратегія підприємства повинна базуватись на економічній і фінансовій стратегії підприємства в цілому та на їх складових. При розробці податкової стратегії підприємства визначають приблизні коридорні межі податкових платежів як у майбутньому, так і в попередньому періоді. Для цього визначаються конкретні завдання на кожний відрізок часу, розробляються відповідні заходи, пріоритети та параметри діяльності. У деяких випадках щодо окремих податків податкова стратегія може мати незалежний від інших стратегій характер. Наприклад, по-

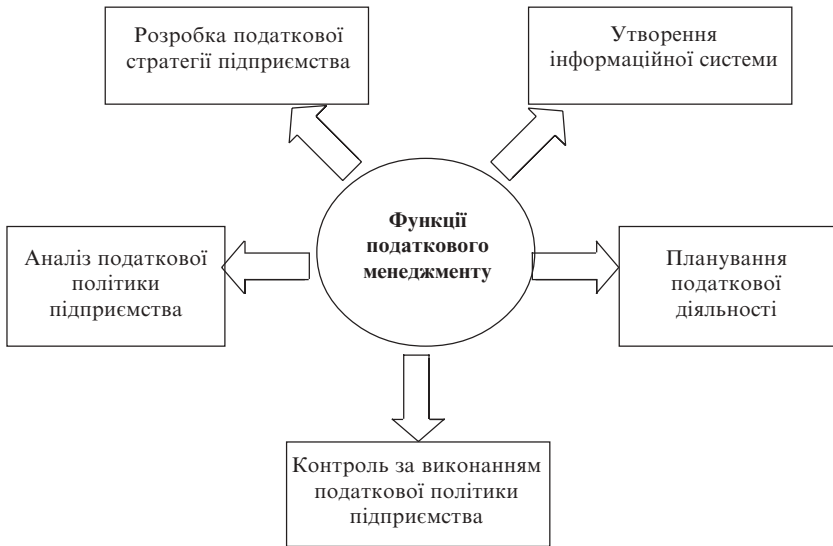

Рис. 4. Функції податкового менеджменту

даткові платежі на землю, майно не залежать від обсягів діяльності та ефективності використання ресурсів і майнового потенціалу.

2. Утворення інформаційної системи. Виконання цієї функції полягає у формуванні інформаційної бази, яка б повністю задовольняла усі потреби податкового менеджменту. Для цього визначаються усі зовнішні, а також внутрішні джерела отримання нормативної, правової інформації. Насамперед це пов'язано з системою обліку на підприємстві, повнотою та достовірністю отриманої інформації.

3. Аналіз податкової політики підприємства. У процесі виконання цієї функції проводиться аналіз не тільки динаміки, структури податкових платежів, а й організації податкової служби на підприємстві взагалі. У процесі аналізу визначаються не лише зміни в податкових платежах, а й недоліки в організації планування та в сплаті податків.

4. Планування податкової діяльності. Планування податкової діяльності здійснюється на підставі податкової стратегії підприємства. Виконання цієї функції передбачає розробку на майбутнє як стратегічних планів, так і поточних, податкового календаря підприємства.

5. Контроль за виконанням податкової політики підприємства. Ця функція передбачає здійснення не тільки контролю за дотриманням порядку та строків сплати податкових платежів, а й коригування

податкової політики залежно від зміни економічної та політичної ситуації. Ця функція передбачає також утворення досить дійового внутрішнього контролю за податковою системою підприємства й покладання обов'язків за виконання цієї функції на відповідальних осіб. Здійснюється цей контроль переважно за допомогою системи особистих показників і в контрольні періоди.

Податковий менеджмент є складовою фінансового менеджменту й тісно пов'язаний з ним. Цей взаємозв'язок можна визначити за допомогою **методу аналізу за "5 с"**, тобто для визначення ефективності прийнятого рішення аналіз проводиться за п'ятьма компонентами.

Перший компонент — *компанія* (company). Наслідки податкового планування при цьому визначаються організаційно-правовою формою підприємства. Від неї залежать розмір ставки оподаткування, надання пільг, податків. Наприклад, у більшості країн окремим товариствам (акціонерним компаніям чи товариствам з обмеженою відповідальністю) надаються податкові кредити. Це ж стосується і підприємств-резидентів.

Другий компонент — *собівартість* (costs). Головним елементом ціни в більшості випадків є собівартість виробленої продукції. Тому важливе значення має віднесення до її складу різних витрат, правильність та обгрунтованість цього віднесення, бо від цього залежить база оподаткування доходу (прибутку) підприємства.

Третій компонент — *конкуренти* (competitors). Усі підприємства в умовах ринкової економіки утворюють конкурентне середовище, в якому визначаються ціни на продукцію підприємств залежно від якості виробу, наявності на ринку попиту та пропозиції тощо. Від стану та рівня конкуренції залежить стратегія підприємства в напрямі додаткових інвестицій у виробництво, розвиток науково-дослідної бази або, навпаки, розширення фондів споживання, проведення різних фінансових операцій та ін.

Четвертий компонент — *споживачі* (consumers). Найбільший зв'язок між фінансовим та податковим менеджментом виявляється через систему ціноутворення. Суттєво, хто та в якому розмірі сплачує податки: підприємство чи споживач. Тільки в ціні товарів відображається структура податків і з'являється реальна можливість визначити співвідношення податків, які сплачує підприємство, та податків, які сплачують громадяни. Крім того, аналізуються стан доходів споживачів, їх місце у загальній сумі податків тощо.

П'ятий компонент — *канали товарообігу* (channels). Головне тут — вибір найефективніших каналів збуту, визначення тільки тих ланок, які необхідні й діють ефективно. Крім того, зайві ланки збільшують ціну виробу, а також кількість податків до сплати (наприклад, ПДВ) і, зрештою, зменшують попит споживачів. Разом з тим треба зазначити, що відсутність посередників впливає на ефективність діяльності підприємства в цілому.

Важливе місце у податковому менеджменті займає розрахунок податкового навантаження на споживачів і виробників товарів і послуг, яке залежить від стратегічного та тактичного податкового потенціалу.

Стратегічний податковий потенціал (СПП) являє собою потенціалну податкову базу й розраховується як різниця між валовими доходами (тобто сумою виручки від реалізації виробленої продукції, виконаних робіт і наданих послуг) і сукупними валовими витратами. СПП розраховується на макрорівні, тобто на рівні держави, та на мікрорівні.

Тактичний податковий потенціал (ТПП) — це розмір запланованих податкових платежів, тобто це СПП з відрахуванням суми пільг за податковими платежами, які надаються платникам податків. У цілому ТПП дає реальну суму податкових платежів, на яку може розраховувати держава при плануванні свого бюджету на фінансовий рік за умови виконання всіма платниками своїх зобов'язань.

Для аналізу податкової політики використовують також такий показник, як еластичність системи оподаткування. Він розраховується як співвідношення зміни сукупних податкових доходів від окремих податків по податкових групах і відповідної зміни внутрішнього національного продукту. Якщо коефіцієнт еластичності системи оподаткування вищий за одиницю, то це означає, що податкові надходження зростають швидше, ніж розмір валового внутрішнього продукту. А це призводить до того, що частка податків у сумі валового внутрішнього продукту поступово збільшується. Але цей показник має і недоліки. Так, при його розрахунку не враховуються такі чинники, як темп інфляції, ціни на внутрішньому та зовнішньому ринках, регіональна структура чинної системи оподаткування. Але головним з них є чинник ціноутворення.

Для України велике значення СПП і ТПП має достовірність і точність інформаційної бази. При переході держави на ринкові відносини була досить глибоко пошкоджена загальна інформаційна база, суттєво зменшена статистична звітність, втраче-

но контроль за достовірністю даних і суцільністю їх збору. Наслідком цієї ситуації стала неможливість визначення деяких показників, що характеризують не тільки обсяги виробництва, а й добробут населення (наприклад, у статистичних органах немає точної цифри роздрібного товарообігу в цілому по державі). Це ж стосується й системи фінансових показників як на макрорівні, так і на рівні підприємств.

Для того щоб уникнути цих проблем, потрібно розробити таку методологію статистичної звітності, яка зробила б неможливою фальсифікацію та приховування даних, сприяла б реальній оцінці стану економіки, що забезпечить реальність оцінки як СПП, так і ТПП.

У ситуації, яка склалася в Україні, велике значення мають статистичне спостереження за соціально-економічними процесами, дослідження різних альтернативних показників з незалежних джерел отримання інформації, у тому числі й з неофіційних. Таке розширення джерел отримання інформації дає можливість точніше та зваженіше приймати рішення щодо розробки економічної та податкової стратегії й визначення податкової політики.

Особливого значення показники соціально-економічного розвитку держави набувають у період економічного спаду, зниження промислового виробництва та скорочення валового суспільного продукту. У цій ситуації розмір податкового потенціалу залежить від доходів підприємств і громадян.

Характеристика взаємодії зовнішнього економічного середовища та системи оподаткування на макроекономічному рівні формується зі співвідношення податкового навантаження на одного платника податку: підприємство, фірма, робітник, громадянин держави. Тому навіть незначні зміни в податкових відносинах на державному, тобто макроекономічному, рівні суттєво впливають на оподаткування на мікроекономічному рівні. У зв'язку з цим якісні та кількісні показники діяльності підприємств прямо впливають на розміри податкового потенціалу. У свою чергу, останній також залежить від оцінки окремих елементів відтворення: основного та обігового капіталу, робочої сили, ресурсного потенціалу. Залежно від цього формуються розміри амортизаційних відрахувань, обсяги обігового капіталу, заробітна плата, прибуток.

Отже, податковий потенціал є важливою складовою податкового менеджменту як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівні. Його розмір залежить від різних чинників, які можна об'єднати в такі групи:

1. Речові чинники виробництва — основні виробничі фонди (у першу чергу їх активна частина), фонди виробничої інфраструктури (пасивна частина), виробничі запаси.
2. Трудові чинники виробництва — робоча сила в кількісному та якісному вираженні, заробітна плата, доходи робітників тощо.
3. Сукупність управлінських дій щодо всіх його складових елементів — статистичний та бухгалтерський облік, ті, хто приймає управлінські рішення, та ін.

Це головні елементи внутрішнього податкового середовища.

Крім того, треба взяти до уваги й чинники зовнішнього середовища, насамперед інформацію, банківську та кредитну політику тощо.

2.2. Система інформаційного забезпечення податкового менеджменту

Ефективність функціонування будь-якої системи, в тому числі й податкового менеджменту, залежить і визначається інформаційною базою підприємства.

Під системою інформаційного забезпечення розуміють процес безперервного цілеспрямованого отримання інформації, різних показників, без яких неможливо зробити аналіз податкової системи, розробити плани податкових платежів, податкового календаря та прийняти управлінське рішення щодо проблем податкового менеджменту.

Насамперед визначається коло користувачів інформації. Їх можна поділити на дві групи: внутрішні та зовнішні (рис. 5). До внутрішніх користувачів належать:

- керівники підприємства;
- податкові менеджери;
- фінансові служби;
- працівники бухгалтерії;
- власники та співвласники підприємства.

До зовнішніх користувачів належать:

- податкові адміністрації всіх рівнів;
- державний та акціонерно-комерційні банки;
- потенційні інвестори;
- контролюючі органи;
- кредитори;
- інші отримувачі податків, зборів та обов'язкових платежів.

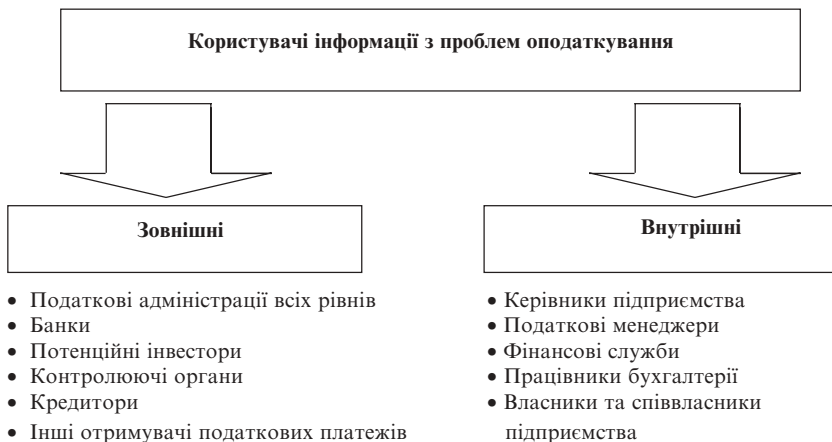

Рис. 5. Користувачі інформації з проблем оподаткування

Між внутрішніми та зовнішніми користувачами інформації є різниця як за її обсягом, так і за змістом. Так, зовнішніх користувачів цікавить інформація, яка характеризує тільки порядок сплати, розміри та методики розрахунку конкретних податків і повнота їх сплати. Як правило, ця інформація є в офіційній фінансовій та бухгалтерській звітності. Тільки з метою глибшого контролю за правильністю сплати податків може бути використана додаткова інформація.

Інформація для внутрішніх користувачів має бути найповнішою й об'єднувати як офіційну інформацію, так і ту, яка є комерційною таємницею. Отримання такої широкої за обсягом інформаційної бази пов'язане з тим, що, з одного боку, необхідно приймати відповідні рішення з різних питань проведення податкової політики, а з другого — потрібно мати досить об'єктивне уявлення про перспективу розвитку підприємства, напрями та стратегії в майбутньому, а також можливий ризик і запобігання його негативним наслідкам. Особливе значення при цьому має система внутрішнього обліку на підприємстві.

Інформаційна база має велике значення для ефективності прийняття відповідного рішення. Тому ця інформація повинна відповідати певним вимогам (рис. 6). Головними з них є:

1. Корисність. Ця вимога визначає, як отримана інформація впливає на прийняття відповідних рішень, наскільки вона є корисною для

розробки та визначення податкової стратегії підприємства в цілому. Крім того, вона повинна використовуватись для розробки внутрішніх і поточних планів.

2. **Обсяг інформації.** Інформація повинна мати завершений характер, тобто в повному обсязі характеризувати різні аспекти діяльності підприємства. Показники, які отримує підприємство, мають задовольняти потреби проведення всебічного аналізу та планування показників.

3. **Фактичність.** Інформація повинна відображати реальний стан діяльності підприємства, характеризувати не тільки внутрішнє економічне середовище, а й зовнішнє, включаючи правові аспекти, законодавчу базу, різні екологічні чинники, які впливають або можуть вплинути на діяльність підприємства.

4. **Динамізм.** Інформація повинна відображати стан справ на конкретний час, причому це стосується як минулого, так і сучасного та майбутнього. При цьому треба враховувати характер інформаційних потоків і строки їх отримання. Одні відбивають стан за 1 день, 1 добу, 1 тиждень, 1 місяць, а інші за рік або кілька років. У цій вимозі важливе значення має оперативність отримання інформації: чим менше часу проходить від початку будь-якої події до періоду отримання інформації про неї податковим менеджером або керівництвом підприємства, тим ефективніше може бути прийняте рішення. Крім того, інформація повинна постійно оновлюватись і доповнюватись.

5. **Ефективність.** При підготовці та прийнятті рішення отримання інформації не повинне бути дорожчим, ніж користь від нього.

Рис. 6. Вимоги до інформаційної бази податкового менеджменту

Інформаційна база податкового менеджменту складається з різних джерел отримання інформації, показників і елементів, які умовно можна поділити на групи (рис. 7).

1. **Закони України, укази Президента України.** До законодавчої та методологічної інформаційної бази належать усі закони, прийняті Верховною Радою України з питань оподаткування, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України з питань оподаткування в межах їх повноважень. Негативною рисою цього елементу інформаційної бази є його постійна змінність. Практично щотижня Верховна Рада повертається до перегляду багатьох законів і вносить до них зміни або доповнення, що негативно впливає на розробку податкової політики підприємства. На жаль, короткостроковість чинності характерна й для деяких указів Президента України.

2. **Підзаконні правові та юридичні документи.** Головною метою їх є пояснення та методологічне забезпечення прийнятих і чинних законів. Здебільшого це постанови Кабінету Міністрів України, методологічні розробки з питань розрахунку конкретних податків, обов'язкових платежів і зборів. Цей елемент інформаційної бази також має недоліки. У деяких випадках методика розрахунку конкретних податків не відповідає змісту закону, має двояке тлумачення окремих

Рис. 7. Інформаційна база та її показники

його положень, а іноді і суперечить йому. Відсутність єдиної точки зору призводить до конфліктів між платниками податків і податковими органами, а в деяких випадках і звернення до арбітражного суду не має успіху. Щодо деяких законів, навпаки, відсутні пояснювальні юридичні документи, що також погіршує стан податкової системи. Наприклад, ще чітко не визначений термін “валовий дохід” для торговельних підприємств. Тому виникають труднощі при розрахунку податку на прибуток для цієї категорії підприємств та при введенні нових стандартів бухгалтерського обліку тощо. Відсутній також чіткий перелік витрат, які відносяться на валові витрати (або собівартість продукції) відповідно до прийнятого 1997 року Закону України “Про зміни та доповнення до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”.

3. Норми та нормативи. До них належать ставки податків, обмеження їх щодо окремих податків або, навпаки, пільги, які надаються. Визначення їх відносяться до компетенції:

- Верховної Ради України — визначення ставок оподаткування прибутку підприємств, прибуткового податку та ін.;
- Президента України. Вони мають тимчасовий характер до часу визнання або прийняття відповідного закону Верховною Радою України — наприклад, неоподатковуваний рівень доходів громадян України;
- уряду України — визначення ставок мита при переміщенні вантажів і товарів через кордон України;
- місцевих органів самоврядування. Перелік місцевих зборів, податків та обов’язкових відрахувань визначається Законом України “Про систему оподаткування” та Законом України про їх зміну та доповнення, який був прийнятий 1997 року. Централізовано в Україні встановлюється і розмір або максимальна ставка оподаткування. Але кінцеві ставки визначаються місцевими органами влади — приміром, розмір єдиного податку, ринкового збору, вартість ліцензій на право торгівлі тощо.

4. Показники діяльності підприємства. До них належать усі показники, які характеризують не тільки стан підприємства та динаміку його розвитку, а й напрям діяльності. До показників стану підприємства належать показники, які характеризують:

- матеріально-технічну базу підприємства (основні фонди, обладнання та ін.). Ці показники є, по суті, інформацією для визначення вартості майна підприємства, земельної площі тощо;

- ресурсний потенціал підприємства у вигляді матеріальної частини (отримана сировина, матеріали, виробничі запаси підприємства, напівфабрикати та ін.), трудової частини (кількість працівників та їх заробітна плата, інші доходи, система стимулювання праці та ін.), фінансової частини (доходи підприємства, кредитні ресурси тощо);
- виробничу діяльність підприємства:
 - обсяги діяльності, у тому числі випуск валової, чистої та реалізованої продукції та ін.;
 - обсяг наданих послуг;
 - обсяг виконаних робіт;
- фінансову діяльність, у тому числі проведення фінансових операцій з цінними паперами, їх випуск, приріст капіталу, розподіл прибутку підприємства тощо;
- господарську діяльність, до якої відносять роботи, які не є головними напрямками діяльності:
 - проведення додаткових ремонтних робіт;
 - надання послуг тощо.

5. **Планові орієнтири стратегічного розвитку підприємства.** Вони являють собою показники діяльності підприємства в майбутньому. Це економічні та фінансові орієнтири розвитку підприємства, досягти яких воно прагне. Ці показники мають узагальнений характер і розробляються переважно по основних напрямках діяльності підприємства.

Контрольні питання

1. Податковий менеджмент та його сутність.
2. Рівні податкового менеджменту та їх характеристики.
3. Принципи податкового менеджменту.
4. Проблеми, які вирішує податковий менеджмент.
5. Мета та завдання податкового менеджменту.
6. Головні завдання податкового менеджменту.
7. Функції податкового менеджменту.
8. Стратегічний та тактичний податковий менеджмент.
9. Інформаційне забезпечення та його сутність.
10. Зовнішні та внутрішні користувачі інформаційної бази та їх характеристика.
11. Вимоги до інформаційної бази.
12. Система показників інформаційної бази податкового менеджменту.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

3.1. Аналіз та його місце в системі формування податкового менеджменту

Як і будь-яка система функціонування, податковий менеджмент має кілька складових, головними з яких є: аналіз, планування, контроль та регулювання (рис. 8).

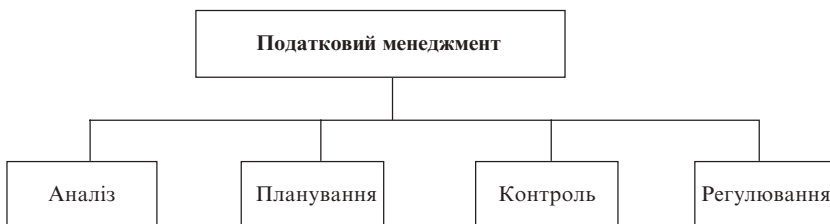

Рис. 8. Структура організації податкового менеджменту

Початковою складовою податкового менеджменту є аналіз. Він являє собою спосіб пізнання предметів, навколишнього середовища, який базується на розчленуванні цілого на складові елементи та вивченні їх багатоваріантних зв'язків і залежностей. Особливістю економічного аналізу є те, що він належить до абстрактно-логічного методу вивчення економічних явищ, тобто його основною рисою є абстракція.

Залежно від рівня, на якому проводиться аналіз, його поділяють на:

- загальнотеоретичний економічний аналіз, який вивчає події та явища, різні економічні процеси на макроекономічному рівні, тобто щодо суспільно-економічної формації, на рівні національної економічної системи або окремих її частин, підрозділів, галузей;

- аналіз господарської діяльності, який здійснюється на мікроекономічному рівні, тобто на рівні підприємств, фірм, організацій для вивчення економічних явищ, тенденцій цих суб'єктів господарювання.

Податковий аналіз являє собою вивчення чинної системи оподаткування, визначення тенденцій її розвитку, розрахунки впливу різних чинників на кінцеві результати діяльності підприємства або держави.

На макроекономічному рівні сутність податкового аналізу полягає у визначенні структури бюджету країни та частки в ньому податкових платежів, загальних тенденцій зміни податків, їх динаміки, чинників, які впливають на розміри податкової частини бюджету, та у виявленні негативних рис державної податкової системи.

На мікроекономічному рівні змістом податкового аналізу є визначення динаміки податкових платежів за встановлений період, тенденцій, які складаються, структури та складу податкових платежів і можливості зміни податкових платежів підприємств, фірм тощо.

Як і аналіз будь-якої економічної діяльності, усі види податкового аналізу можна класифікувати за різними ознаками (рис. 9).

1. **За ознакою часу.** За цією ознакою виділяють два види аналізу:

- *ретроперспективний аналіз.* У деяких наукових джерелах він називається минулий, історичний. Здійснюється після того, як будь-яке явище відбулося. На державному рівні — це аналіз бюджету держави, структури його дохідної частини і головної з них — податкових надходжень за звітний період. Для підприємств це може бути аналіз податкових платежів не тільки після закінчення фінансового року, а й за півроку, по кварталах і місяцях, або по закінченні строків сплати окремих видів податків;

- *попередній аналіз* (іноді він називається перспективним). Проводиться на стадії розробки плану податкових платежів до здійснення їх оплати. Він має велике значення для прийняття управлінських рішень і дає змогу визначити ефективність різних варіантів і вибрати найкращі для нинішнього часу. Цей аналіз також може використовуватись не тільки для визначення перспективи, а й для визначення оптимального варіанту плану.

У свою чергу, ретроперспективний аналіз поділяється на оперативний та підсумковий.

Оперативний, або ситуаційний, аналіз проводиться одразу після завершення господарської операції чи закінчення економічного яви-

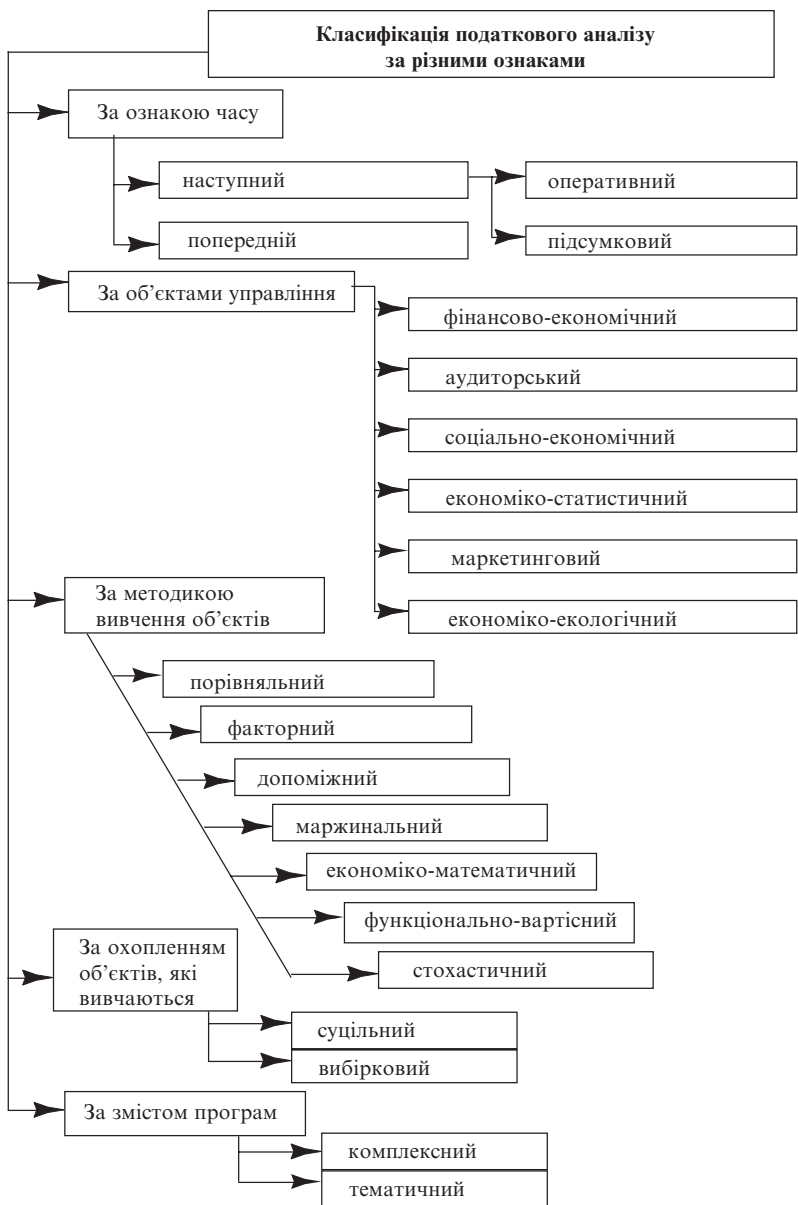

Рис. 9. Класифікація податкового аналізу за різними ознаками

ща або коли змінюється економічна ситуація. Його метою є оперативне виявлення процесів, які впливають на господарську діяльність. До таких ситуацій можна віднести: зміну законодавства, пов'язану з оподаткуванням підприємства (введення нового податку, скасування пільг по окремих податках, зміна ставок оподаткування тощо і збільшення у зв'язку з цим податкових платежів підприємств). Головне завдання цього аналізу — визначення впливу зовнішніх чинників й оперативне реагування на них.

Підсумковий, або заключний, аналіз проводиться компанією за звітний період (місяць, квартал, півріччя, рік). При цьому всебічно аналізується вся податкова система підприємства, всі податкові платежі в комплексі. Тобто дається повна оцінка діяльності підприємства у цьому напрямі.

2. За об'єктами управління. За цією ознакою аналіз поділяється залежно від об'єктів господарювання, тобто системою управління та тих підсистем, які до неї входять: техніка, технологія, економіка, організація виробництва, соціальні умови праці, природоохоронні заходи тощо.

Податковий аналіз належить до сфери економічної діяльності. За цією ознакою виділяють такі його види:

- *фінансово-економічний аналіз.* Його проводять фінансові та податкові служби підприємства, його економічні підрозділи. Особлива увага приділяється результатам податкової діяльності, оперативності податкових платежів і податковій системі в цілому, визначенню резервів зниження податкового тягаря, зменшенню сплати загальної суми податків (при дотриманні податкового законодавства) і підвищенню сум отриманого прибутку та прибутковості підприємства;
- *аудиторський, або бухгалтерський, аналіз.* Він являє собою експертну діагностику податкових платежів, проводиться аудиторськими незалежними службами з метою оцінки порядку нарахування податкових платежів і загального стану сплати всіх податків;
- *соціально-економічний аналіз.* Зміст його полягає у вивченні взаємозв'язку економічних і соціальних проблем. Цей аналіз може вивчати вплив податкової системи на соціальний стан працівників. Наприклад, вплив ставки відрахувань на соціальні заходи (на пенсійне, соціальне та страхування на випадок безробіття) та зміни ставок на доходи працівників і визначення можливості збіль-

шення останніх за рахунок зміни цих податкових платежів (наприклад, збільшення виплат з прибутку за умови, що ставка оподаткування прибутку значно менша, ніж сумарна ставка платежів на соціальні заходи);

- *економіко-статистичний аналіз*. Він проводиться, як правило, органами статистики на різних рівнях управління. Наприклад, на рівні держави вивчаються суспільні явища, загальний стан і тенденція зі сплатою податків населенням (прибуткового податку з доходів або податку з власників транспортних засобів тощо). На рівні підприємства — повнота сплати податків підприємствами, сплата всіма підприємствами окремих видів податків (податку на додану вартість, акцизного збору, на соціальні заходи тощо);
- *маркетинговий аналіз* проводиться службами маркетингу та економічною службою. У процесі проведення цього аналізу вивчаються стан ринку, попит, пропозиція, визначаються зв'язок між змінами, які відбуваються на ринку товарів та послуг, і взаємозв'язок між збільшенням реалізації окремих товарів і змінами у сплаті податків підприємством. Зрештою, цей аналіз дає змогу визначити асортимент виробів, які дадуть можливість підприємству збільшувати обсяги виробництва, прибутковість і водночас скорочувати суму сплачених податків (виробництво або реалізація товарів, надання послуг або виконання робіт, які мають податкові пільги);
- *економіко-екологічний аналіз*. На державному рівні він дає можливість зіставити шкоду, якої зазнає навколишнє середовище, з розміром екологічного податку, який сплачує підприємство, визначити ступінь покриття втрат природи. На рівні підприємства цей аналіз проводиться при сплаті відповідного податку, зіставляється його зміна зі збільшенням шкоди, якої завдає підприємство навколишньому середовищу.

3. За методикою вивчення об'єктів. За цією ознакою виділяють такі види аналізу:

- *порівняльний аналіз*. Це найпростіший вид аналізу, сутність якого полягає в проведенні порівняння даних по всіх податкових платежах, їх загальної структури та окремих із них за звітний період з попереднім періодом або з показниками запланованого періоду. За допомогою порівняльного аналізу можна визначити динаміку зміни податкових платежів за певний час. При цьому головним є визначення бази для його проведення. Як правило, при порів-

няльному аналізі використовується зіставна база: статичні економічні показники коригуються з урахуванням темпів інфляції, а потім порівнюються за різні періоди часу;

- *факторний аналіз*. Його зміст полягає у визначенні чинників, які впливають на розмір податкових платежів, і їх кількісного впливу. На кінцевому етапі факторного аналізу ці чинники ранжируються залежно від впливу на податкові платежі як по підприємству в цілому, так і по окремих податках;
- *допоміжний, або експрес-аналіз*. Він являє собою спосіб встановлення характеру порушення звичайного ходу економічних процесів на підставі типових ознак, характерних тільки для цього порушення. Наприклад, збільшення чисельності найманих працівників при незмінній продуктивності праці призводить до збільшення фонду оплати праці, а відповідно, збільшує обов'язкові відрахування на соціальні заходи (обов'язкове пенсійне, соціальне, страхування на випадок безробіття тощо);
- *маржинальний аналіз*. Цей метод проведення аналізу базується на оцінці та обґрунтуванні ефективних управлінських рішень в податковому менеджменті на підставі причинно-наслідкового взаємозв'язку між обсягами реалізації, собівартістю, прибутком і розміром податкових платежів (при цьому витрати підприємства поділяються на умовно-постійні та змінні);
- *економіко-математичний аналіз*. Його сутність полягає в тому, що визначаються взаємозв'язки між розмірами податкових платежів та іншими показниками фінансово-господарської діяльності, наприклад, працюються економіко-математичні моделі цих зв'язків, які в подальшому застосовуються при розрахунку різних планових документів і визначенні економічної чи податкової стратегії. Найбільшого ефекту він досягає при застосуванні комп'ютерів;
- *функціонально-вартісний аналіз*. Його зміст полягає у визначенні резервів. Базою для проведення функціонально-вартісного аналізу є ті функції, які виконує підприємство залежно від його життєвого циклу або життєвого циклу продукції, результати з урахуванням мінімізації витрат і податкові платежі, які при цьому мають тенденцію до оптимізації;
- *стохастичний аналіз, або дисперсний чи кореляційний*. У деяких випадках його вважають окремим підвидом факторного аналізу. Він використовується при визначенні стохастичних залежностей між явищами, які досліджуються, процесами господарської діяль-

ності (наприклад, взаємозв'язок між загальною ставкою оподаткування платника та надходженнями до бюджету або податковою ставкою підприємства та його прибутковістю тощо).

4. За охопленням об'єктів, які вивчаються. За цією ознакою виділяються такі види аналізу:

- *суцільний аналіз.* Він охоплює комплексно весь об'єкт оподаткування, всю податкову систему. Остаточний висновок робиться також щодо всього об'єкта;
- *вибірковий аналіз.* Проводиться на підставі фінансової, статистичної або бухгалтерської звітності стосовно окремого податку або їх групи, тобто якоїсь частини всіх податкових платежів (прямих і непрямих податків тощо).

5. За змістом програми. За цією ознакою виділяють:

- *комплексний аналіз.* Його сутність полягає у всебічності проведення аналітичних досліджень усієї сукупності податкових платежів, обов'язкових відрахувань та зборів;
- *тематичний аналіз.* При його проведенні визначаються та аналізуються окремі групи податків. Наприклад, на рівні держави це може бути аналіз сплати податків юридичними та фізичними особами, на рівні підприємства — аналіз податкових та інших обов'язкових платежів, які входять у собівартість продукції або сплачуються з прибутку підприємства тощо.

Податковий аналіз — важлива частина всієї системи управління виробництвом, дієвий засіб віднаходження резервів, підвищення прибутковості підприємства та розробки науково обґрунтованих управлінських рішень.

За економічною суттю аналіз є однією з функцій управління, що забезпечує прийняття рішення на підставі осмислення та розуміння отриманої інформації. У процесі аналізу вона проходить аналітичне опрацювання; проводиться порівняння досягнутих результатів виробництва з показниками за попередній період та з показниками інших підприємств; визначаються різні чинники, які впливають на податкову політику, а також негативні тенденції в діяльності підприємства. На підставі проведеного аналізу розраховуються планові показники діяльності підприємства, плани податкових платежів та ухвалюються відповідні управлінські рішення. Тобто податковий аналіз підприємства тісно пов'язаний з іншою функцією управління — плануванням, прогнозуванням його діяльності, причому якість

виконання останньої функції залежить від якості та повноти проведення податкового аналізу.

Податковий аналіз тісно пов'язаний з такими функціями податкового менеджменту, як контроль за виконанням планів, визначення відхилень фактичних завдань від планових причин цих відхилень, а також регулювання. Тільки на підставі аналізу підприємство може своєчасно вносити корективи в планові завдання та змінювати ситуацію залежно від умов, які склалися, на кращі для себе.

Предметом податкового аналізу є діяльність підприємства в проведенні податкової політики та визначенні причинно-наслідкових зв'язків між економічними явищами та процесами. На підприємстві предметом податкового аналізу є ведення податкових платежів, які сплачені, їх ефективність, пошук резервів і шляхів їх зниження.

До найважливіших функцій податкового аналізу належать (рис. 10):

Вивчення. Сутність цієї функції полягає у тому, що в процесі її проведення вивчається характер дії економічних законів, встановлюються тенденції економічних явищ і процесів у конкретних умовах підприємства. Її виконання передбачає також вивчення причин відхилень, які можуть зустрічатися в практичній діяльності підприємства. Наприклад, збільшення оплати праці робітників підприємства призводить до зростання фонду оплати праці по підприємству, при цьому збільшуються відрахування до різних позабюджетних фондів. Але дія цього чинника залежить від податкової політики держави (наприклад, надання пільг окремим категоріям працівників або підприємств), а також від культури та дисципліни платників податків.

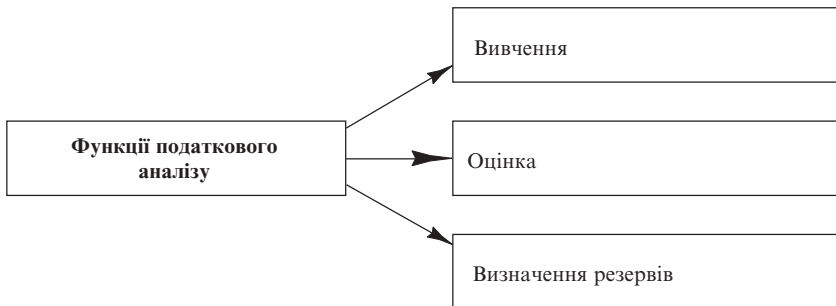

Рис. 10. Функції податкового аналізу підприємства

Оцінка. Податковий аналіз оцінює результати діяльності підприємства щодо виконання плану податкових платежів, визначає тенденції цих змін, причини та факторний зв'язок між різними показниками та напрямками діяльності.

Визначення резервів. При виконанні цієї функції здійснюється не тільки визначення та віднаходження резервів зменшення сум сплачених податків, а й розробка планів заходів для досягнення цього завдання та використання цих резервів.

Отже, податковий аналіз являє собою систему особистих знань, пов'язаних із дослідженнями тенденції господарчого розвитку, науковим обслуговуванням планів, прийняттям управлінських рішень, контролем за їх виконанням, оцінкою досягнутих результатів і пошуком резервів підвищення ефективності чинної податкової політики підприємства.

Податковий аналіз, як і будь-який інший, має свої принципи, до яких належать (рис. 11):

Державність. Проведення аналізу економічних явищ, дій, процесів, результатів як на державному рівні, так і на рівні підприємства,

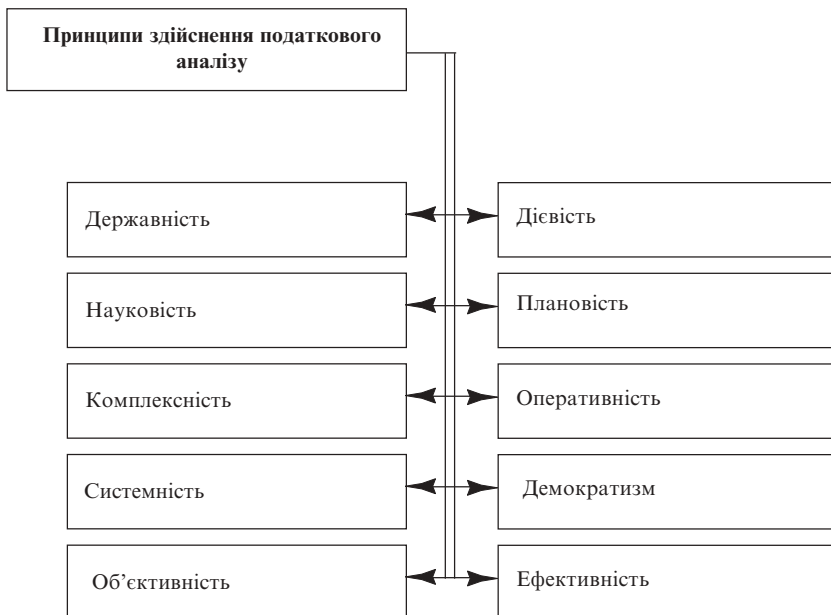

Рис. 11. Принципи здійснення податкового аналізу

повинно оцінюватись під кутом зору їх відповідності державній політиці у сфері економічної, соціальної, екологічної діяльності. Насамперед це стосується виконання завдань щодо надходження податкових платежів до бюджету та збільшення його дохідної частини.

Науковість. Аналіз повинен базуватись на положенні наукової теорії, враховувати загальноекономічні закони суспільства, використовувати нові досягнення науково-технічного прогресу, проводитись на базі наукових методів, нових досягнень науки та світового досвіду.

Комплексність. Податковий аналіз повинен мати комплексний характер, тобто охоплювати всю податкову систему в цілому як у державі, так і на підприємстві.

Системність. Податкова політика підприємства повинна розглядатись в цілому та як система, що складається з різних елементів, які пов'язані між собою та із зовнішнім середовищем. Вивчення податкової політики підприємства має здійснюватись з урахуванням зв'язку всіх елементів як із внутрішнім, так і з зовнішнім середовищем. Сис-

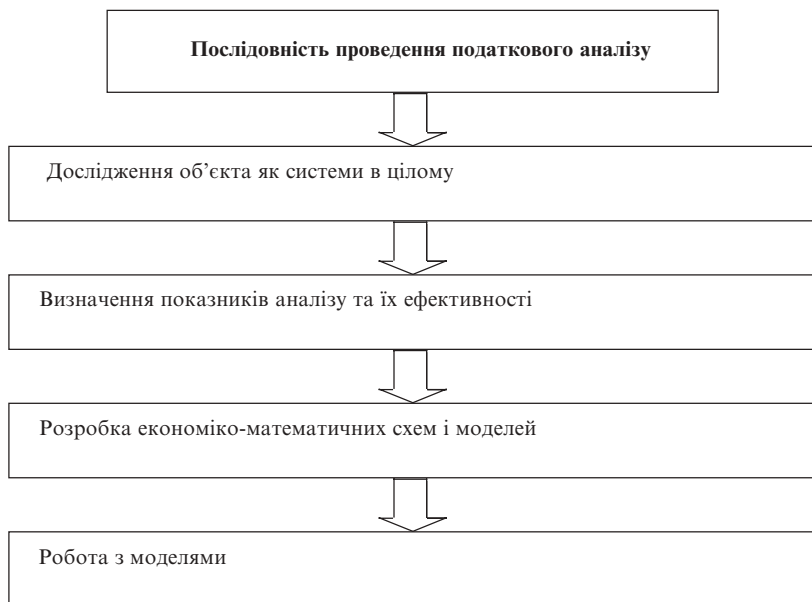

Рис. 12. Послідовність проведення системного податкового аналізу

темний підхід дає змогу глибше і повніше провести дослідження як всієї системи, так і її складових.

Об'єктивність. Податковий аналіз має проводитись на достовірній, перевіреній інформації, яка відображає об'єктивну економічну ситуацію. Тільки на підставі такої інформації можна зробити реалістичні та конкретні розрахунки. Досягти цього можна, постійно удосконалюючи організацію отримання інформації, обміну її, на достій високому рівні проводячи аудит підприємства.

Дієвість. Проведений податковий аналіз повинен своєчасно визначити недоліки, прорахунки, огріхи в роботі. Тоді з'являється реальна можливість активного впливу на прийняття рішень керівництвом підприємства та проведення відповідних змін у податковій політиці. На підставі податкового аналізу розробляється план заходів щодо проведення змін у податковій системі, нормативів, які розроблені на підприємстві, та проводиться регулювання залежно від ситуації.

Плановість. Податковий аналіз повинен проводитись постійно за розробленим на підприємстві планом, тобто податковий менеджмент повинен мати відповідний план і потрібно дотримуватись його як щодо змісту, так і строків. При цьому, крім планових заходів, проводиться розподіл обов'язків між тими працівниками, які займаються розробкою податкової політики на підприємстві.

Оперативність. Сутність цього принципу полягає в тому, що, крім планового, на підприємстві має проводитись і оперативний податковий аналіз, який дає змогу ухвалювати управлінські рішення оперативно, залежно від ситуації. Цей принцип пов'язаний з тим, що в зовнішньому економічному податковому середовищі дуже часто відбуваються зміни, пов'язані з нестабільним і непостійним податковим законодавством.

Демократизм. Для ефективного проведення податкового аналізу, крім необхідної інформації, потрібно залучати широке коло фахівців, працівників інших економічних служб (найперше податкових менеджерів). Це уможливить застосування передового досвіду в проведенні цього аналізу.

Ефективність. Щодо підприємства в цілому, то сутність цього принципу полягає в тому, що витрати на проведення податкового аналізу повинні приносити набагато більший ефект у вигляді скорочення податкових платежів.

Системний аналіз проводиться у певній послідовності в кілька етапів (рис. 12).

На першому етапі проводяться дослідження податкової системи в цілому, проводяться оцінка та переоцінка її цілей, завдань, зв'язки між окремими елементами та їх характер а потім розглядаються її складові.

На другому етапі визначаються показники, які найбільш повно та якісно оцінюють систему. Причому тут виділяються показники, які безпосередньо характеризують як податкову систему, так і об'єкт оподаткування в цілому.

На третьому етапі проводиться безпосередньо аналіз податкової політики з розрахунком різних економіко-математичних залежностей, які характеризують взаємозв'язок між показниками, різні тенденції розвитку за попередній період. Як наслідок напрацьовуються економіко-математичні моделі, які застосовуються в подальшій роботі.

На четвертому, завершальному етапі ведеться робота з моделями. Шляхом заміни окремих параметрів в економіко-математичній моделі (ставок оподаткування, обсягу виробництва тощо) проводиться визначення окремих функцій. При порівнянні фактичних показників з показниками моделі з'являється можливість визначити взаємозв'язки між різними елементами податкової системи (зовнішніми та внутрішніми), і керівництво отримує необхідну інформацію для прийняття управлінського рішення.

Для податкового аналізу характерна комплексність його проведення, що складається з таких етапів (рис. 13).

Податковий аналіз здійснюється за визначеною методикою, характерною для кожного типу аналізу. Під методикою розуміють сукупність правил і способів, які необхідні й найдоступніші для його проведення. При проведенні податкового аналізу виділяють:

- загальну методику, яка може використовуватись для проведення аналізу на різних рівнях управління і для будь-яких підприємств. За цією методикою проводиться податковий аналіз по всій державі;
- часткову, або особливу, методику. Вона застосовується для проведення аналізу окремих елементів загальної системи, а також окремих видів податків.

Методика податкового аналізу має такі складові:

- мету та завдання податкового аналізу;
- об'єкт аналізу;
- систему показників, необхідних для проведення аналізу;

Рис. 13. Послідовність комплексного податкового аналізу

- послідовність та періодичність проведення аналізу;
- способи проведення дослідження податкової політики;
- джерела отримання інформації для проведення аналізу;
- технічні засоби для проведення досліджень;
- перелік та характеристику документів для оформлення результатів аналізу;
- споживачів результатів аналізу.

Усі методи проведення податкового аналізу можна класифікувати за різними ознаками (рис. 14).

Рис. 14. Класифікація методів податкового аналізу

3.2. Планування податкових платежів

Основною складовою податкового менеджменту є планування податкових платежів. Воно являє собою процес розробки податкових планів, виходячи з нормативів (ставок), які затверджені в законодавчих актах — законах України, указах Президента України, постановках Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, а також у підзаконних актах з метою своєчасного й повного визначення податкових зобов'язань перед бюджетами всіх рівнів (державним, місцевим), а також обов'язкових платежів і зборів у позабюджетні фонди.

Планування податкових платежів залежно від рівня управління подано на рис. 15.

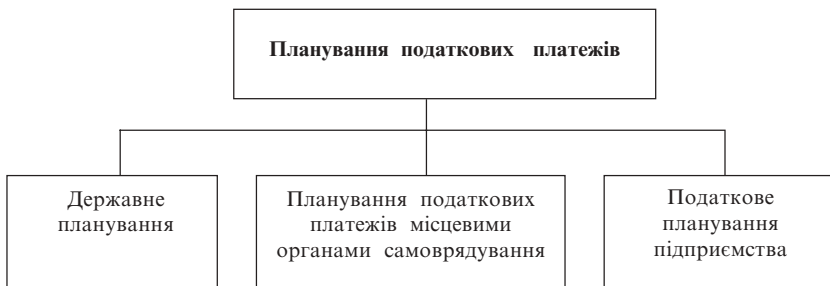

Рис. 15. Планування податкових платежів підприємства

Державне планування податкових платежів відбувається при розробці плану державного бюджету на майбутній період. Головним при цьому плануванні є аналіз виконання бюджету за попередній період, витрат держави та розрахунок витратних статей бюджету на майбутній період. Виходячи з витратної частини розраховується і дохідна частина бюджету. У країнах з розвинутою ринковою економікою найбільшу питому вагу в дохідній частині бюджету мають податкові платежі. В Україні, де ще не завершено процес приватизації, питому вагу мають доходи від приватизації державного майна, нарахування на цінні папери підприємств з частками державного майна у статутному фонді, а також доходи від експорту тощо.

У більшості країн правовою основою при розробці плану податкових платежів є податковий кодекс або прийняті в державі закони про окремі податки та збори. На жаль, в Україні стягнення багатьох податків та обов'язкових платежів відбувається на підставі постанов Верховної Ради, Кабінету Міністрів України або й взагалі на підставі розпоряджень і наказів міністерств, відомств та інших органів, у тому числі й місцевого самоврядування.

Планування податкових платежів місцевими органами самоврядування проводиться на підставі законів України, але при цьому існують і деякі особливості:

1. Централізовано на державному рівні визначаються перелік місцевих податків, обов'язкових платежів і зборів, їх максимальні ставки. Конкретні розміри податкових платежів по кожному податку встановлює місцевий орган влади, виходячи з місцевих умов господарювання.
2. Високі темпи зростання ставок оподаткування. У деяких регіонах України строк дії їх не перевищує кількох місяців. Це негативно

впливає на планування податкових платежів і на розвиток підприємництва в регіоні.

3. Визначення розмірів податкових платежів з боку місцевих органів самоврядування має переважно суб'єктивний характер і залежить не від об'єктивних умов, які складаються в регіоні, а від керівника регіону та стосунків, що склалися між ним і платником податку.
4. Розрахунок плану місцевих податків, зборів та обов'язкових платежів проводиться, виходячи із загальних витрат регіону, але, на відміну від державного бюджету, в бюджетах місцевих органів самоврядування питома вага податкових платежів місцевих платників менша, оскільки частка коштів на покриття витрат місцевих органів влади надходить з державного бюджету.
5. Залежність місцевих бюджетів від дотацій з державного бюджету, тому затвердження їх відбувається після визначення всієї допомоги, на яку можуть розраховувати місцеві органи самоврядування.

Податкове планування підприємства має примусовий характер. Вона відбувається згідно з тією законодавчою базою, яка існує в державі, у тому числі й з підзаконними актами, які затверджуються на державному та місцевому рівнях. Існує різниця в мотивації розрахунку податкових платежів. Якщо на державному та регіональному рівнях загальна сума податкових платежів розраховується на підставі витратної частини бюджету, то на рівні підприємства податки сплачуються незалежно від бюджету підприємства, тобто від його витрат та прибутків (наприклад, непрямі податки). Тому планування податкових платежів на рівні підприємства має свої особливості. Якщо підприємство виступає як суб'єкт господарювання і має можливість вибору напрямів діяльності, обсягів виробництва (виконання робіт, надання послуг), інших параметрів, у нього є більше можливостей для маневрування при визначенні своєї податкової політики, у тому числі при плануванні її на майбутнє.

Головним типом податкового планування на рівні державного бюджету та бюджету місцевих органів самоврядування є стратегічне податкове планування. Рішення приймаються на підставі розробленого плану податкових платежів і прогнозування. Основна мета його — економічне обґрунтування якісних і кількісних параметрів, щоб забезпечити фінансування соціально-економічного розвитку держави. Планувати можна як на рік, так і на віддаленішу перспективу.

Податкове планування базується на результатах наукових досліджень звітних аналітичних даних, їх збору та обробки, визначенні негативних і позитивних рис оподаткування в поточному році, їх впливу на різні напрями економічної діяльності (наприклад, темпи зростання інвестування, різних зрушень у галузі, співвідношення рівня доходів у різних регіонах держави, а також між різними верствами населення, підприємствами різних напрямів господарської діяльності тощо).

Розробка податкового прогнозу (плану) на державному рівні має свої особливості й складається з окремих розділів. Основні з них подані на рис. 16.

Перший етап — регіональна оцінка прибутковості власності, визначення потреб у технічному оновленні галузей і підприємств, спеціалізація регіону, рівень доходів населення та їх динаміка, ресурсна база та ступінь задоволення потреб у ресурсах, кількість та обсяги експортно-імпортних зв'язків, виробнича та соціальна інфраструктура. На підставі цієї інформації проводиться розрахунок економічного, соціального, фінансового та податкового потенціалу регіону.

Другий етап — розробка плану податкових надходжень з урахуванням темпів економічного зростання регіону. Ці розрахунки мають велике значення для визначення бюджетів всіх рівнів, в яких визначаються потреби регіонів. Визначення розміру податкових над-

Рис. 16. Процес розробки плану податкових платежів підприємства

ходжень дає змогу більш чітко з'ясувати співвідношення між потребами регіонального бюджету та прогнозними надходженнями з метою визначення подальшої податкової політики та удосконалення податкового законодавства. До головних з них належать:

- можливість запровадження пільгового оподаткування;
- отримання фінансової допомоги, субсидій, дотацій;
- перехід регіону на фінансове самозабезпечення тощо.

Третій етап — прогнозування зміни вартості регіональної власності за рахунок проведення інвентаризації всього ресурсного потенціалу, визначення ступеня забезпечення власних потреб за рахунок ресурсів регіонів і можливості утворення на території залишків, внесення різних коректив з боку узгодження державних, корпоративних та особистих інтересів.

Четвертий етап — розрахунок загального розміру дефіциту бюджету, в тому числі й регіонального, та прогнозування економічних наслідків, до яких належать рівень інфляції, зміна індексів цін, кон'юнктура ринку тощо.

Планування податкових платежів є одним з елементів податково-менеджменту як системи управління соціально-економічним розвитком держави.

Головна мета державного планування податкових платежів — визначення обсягів фінансових ресурсів по платниках податків для централізації грошових коштів у загальнодержавному бюджеті. Державне планування зорієнтоване на максимально можливий рівень стягнення податків з дотриманням вимог економічного закону суспільства — постійне збільшення витрат державного бюджету. Це відбувається з різних причин:

- збільшення населення регіону та держави;
- зростання потреб населення регіону;
- збільшення доходів населення;
- зростання добробуту населення;
- підвищення загальноосвітнього рівня тощо.

При плануванні податкових платежів на державному рівні здійснюються різні заходи, головні з яких показані на рис. 17:

1. Визначення економічних тенденцій, які склалися в економіці держави, та пошук варіантів податкового режиму, найсприятливіших для цих змін.
2. Ранжирування розроблених варіантів податкового режиму по податкових групах, типах фінансово-господарської діяльності, по

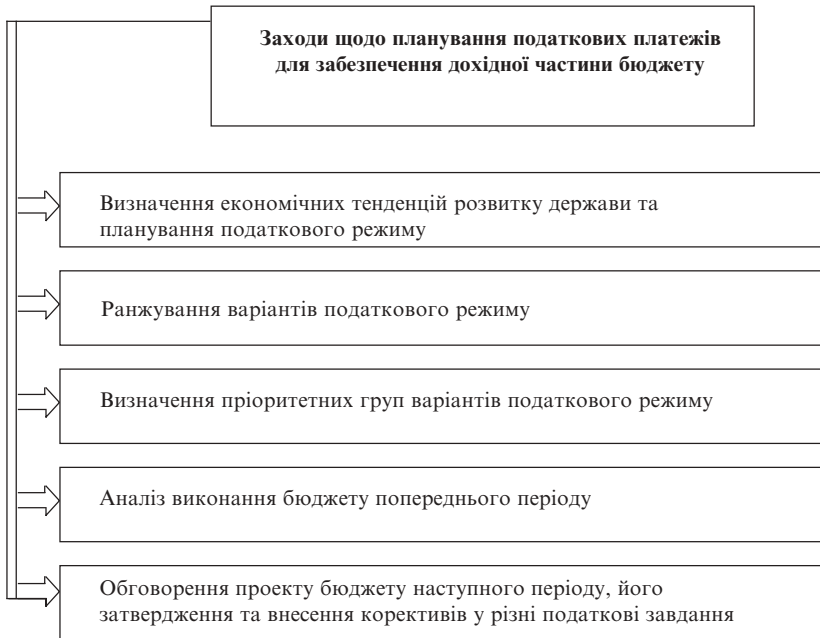

Рис. 17. Заходи щодо планування податкових платежів

групах платників податків, у регіональному аспекті, а також оцінка цих варіантів.

3. Визначення пріоритетності різних варіантів майбутнього податкового режиму.
4. Аналіз виконання бюджету попереднього періоду (звітного року) та планування податкових платежів на наступний період.
5. Обговорення проекту податкових надходжень, бюджету держави, внесення корективів у окремі його статті, прийняття бюджету як закону та проведення відповідних змін у чинному законодавстві.

При плануванні податкових платежів потрібно виконувати такі основні вимоги (рис. 18):

1. Аналіз взаємовідносин між платником податків і податковими органами. Вивчення позитивних і негативних тенденцій у взаємовідносинах платників податків та органів, які збирають їх, виявлення закономірностей розвитку цих взаємовідносин.

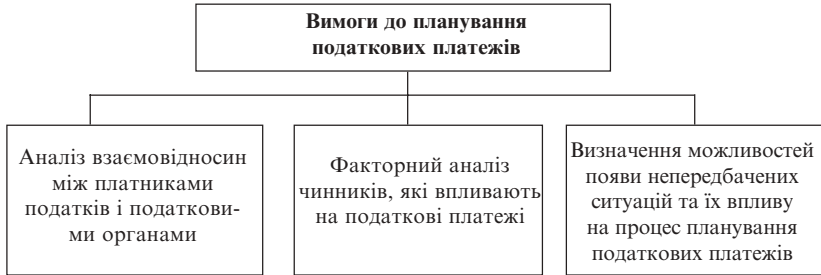

Рис. 18. Вимоги до планування податкових платежів

2. Аналіз чинників, які впливають на податкові платежі. Визначення чинників, які діють в системі податкових відносин, їх впливу на систему оподаткування в цілому та на окремі її елементи, на показники фінансово-господарської діяльності держави або окремого регіону.
3. Визначення можливостей появи та впливу непередбачених ситуацій на процес планування податкових платежів. Сутність цієї вимоги полягає у визначенні можливостей виникнення форс-мажорних ситуацій в економічних, фінансових, податкових, бюджетних сферах, які важко передбачити в період планування податкових платежів, ризику їх появи, а також можливості внесення корективів у процес планування та фінансово-господарської діяльності на підставі незбігання цілей державного бюджету та платника податку. У цьому разі необхідна розробка комплексу заходів щодо забезпечення такого стану.

Планування податкових платежів на всіх рівнях управління, у тому числі і на державному, здійснюється різними методами.

По-перше, це загальні методи планування, які за своєю суттю є універсальними й можуть застосовуватись для планування будь-яких показників і процесів. До них належать балансовий, експертних оцінок, економіко-математичні тощо.

По-друге, застосовуються й особливі методи, які дають можливість досягти найбільшого ефекту. Основні з них такі:

1. *Методи кореляції та регресії*, якими користуються при розрахунку планів податкових платежів на підставі встановлення взаємозв'язків між різними чинниками або їх групами. За їх допомогою тенденції, що були в попередньому періоді, переносяться на май-

бутній період. Найбільший ефект досягається при застосуванні комп'ютерів та іншої обчислювальної техніки.

2. *Економіко-статистичні методи.* До них належать методи теорій ігор, масового обслуговування, стохастичного програмування тощо. Найчастіше вони застосовуються при визначенні обсягів пропозиції товарів, зміні цін та їх структури, стану податкової дисципліни.
3. *Метод варіантної розробки плану.* При цьому методі розробляється кілька варіантів плану й поступово відхиляються ті з них, які дають негативний результат. Врешті-решт, залишається тільки один план, найсприятливіший для підприємства в певних умовах.
4. *Детерміновані моделі — насамперед лінійного та кількісного програмування.* Ці методи застосовуються, коли діє багато змінних чинників, між якими встановлюються взаємозв'язки, й потрібно визначити найоптимальніший варіант.

Найбільшого ефекту ці методи досягають при застосуванні комп'ютерної техніки, яка дозволяє обробляти великі масиви інформації за короткий час.

Загалом планування податкових платежів відрізняється від планування інших видів фінансово-господарської діяльності. На вибір методу планування не впливає вид податку, об'єкт оподаткування тощо. Головною є мета, яка ставиться при розробці плану, рівень кваліфікації працівників, які його розробляють, технічне оснащення підприємства.

При розробці плану податкових платежів, коли він в основному вже розрахований, обов'язково потрібно враховувати ризик податкової політики, тобто зменшення дохідної частини бюджету, що дає можливість спланувати витратну частину бюджету по цій мінімальній межі й, таким чином, зменшити ризик нестачі доходів для покриття витрат бюджету. Зазвичай по кожному податковому платежу планується відхилення від планових завдань на 2–3 пункти з урахуванням впливу того чи іншого чинника.

На підприємстві виділяють три рівні планування (рис. 19), кожен з яких має свою мету, завдання та форми реалізації.

Стратегічне (майбутнє, чи прогнозне) податкове планування. Воно здійснюється на період від одного року й більше (як правило, на період не більший ніж три роки). Його мета — визначення податкової стратегії на майбутній період як складової загальної частини фінансової стратегії. Розробка цього плану здійснюється на підставі за-

Рис. 19. Рівні планування податкових платежів на підприємстві

гальної економічної стратегії підприємства і його мети. Головне завдання стратегічного планування — це підвищення добробуту власників підприємства за рахунок збільшення отриманих доходів та прибутку і зменшення податкових платежів, які є частиною загальних витрат підприємства.

Розробка стратегічного плану податків тісно пов'язана з податковою політикою підприємства та з іншими стратегіями. Так, виробнича стратегія підприємства залежить від податкової, оскільки воно повинно розробляти свою виробничу стратегію оподаткування, виходячи з державної системи оподаткування, ставок оподаткування і розмірів податкових платежів. Розмір сплати більшості податкових платежів визначається обсягами діяльності. Наприклад, виробничу стратегію можна будувати, виходячи з тієї діяльності, яка має податкові пільги. Прямий взаємозв'язок існує між стратегією податкових платежів і стратегією витрат, зовнішньоекономічною діяльністю, стратегією стимулювання тощо.

Розробка стратегії податкових платежів, як частина загальної фінансової стратегії, складається з шести етапів (рис. 20).

На першому етапі визначається загальний строк дії стратегії податкових платежів. Цей етап залежить від періоду та умов дії загальної економічної стратегії. Важливою умовою його формування є загальна державна податкова політика, її передбачуваність, стабільність законодавчої бази, постійність загальної економічної політики держави. Менший вплив мають такі чинники, як стадія життєвого циклу підприємства, форма його власності тощо. Цей етап, особливо в умовах перехідного періоду до ринкової економіки в Україні, становить один-два роки.

На другому етапі досліджуються зовнішні чинники, які впливають на податкові платежі підприємства. Насамперед це стосується законодавчої бази держави, її стабільності. Важливе значення мають і

Рис. 20. Порядок розробки податкових платежів на підприємстві

напрями економічної політики держави. Наприклад, орієнтація на зовнішнє інвестування або на розвиток власної виробничої бази на підставі розвитку науково-технічного прогресу (тобто пільги при оподаткуванні іноземних інвестицій або розвиток власної науково-технічної бази). Особливого значення набувають зміни кон'юнктури ринку, в тому числі й фінансової, зміни у світовому економічному середовищі, системі оподаткування в інших країнах.

На третьому етапі проводиться формування стратегічних цілей податкової політики підприємства. До них належать підвищення добробуту власників і співвласників підприємства, рівня прибутко-

вості продукції та підприємства тощо. На підставі цього і визначається стратегічна мета податкової політики — зменшення податкових платежів, їх оптимізація, сплата податків у розмірах, які можуть бути відносно постійними протягом певного періоду, та ін. На цьому ж етапі відбувається і конкретизація цілей за часом та об'єктами оподаткування.

На четвертому етапі розробляється податкова політика, плани по окремих видах податків і напрямках діяльності. Залежно від напрямку діяльності підприємства визначається податкова політика, перелік податкових платежів, зборів та обов'язкових платежів. Крім того, визначається можливість диверсифікації напрямів діяльності й залежно від цього — можливість зміни податкової політики підприємства. На цьому етапі розробляються плани податкових платежів по окремих видах податків, визначаються можливості їх зменшення при зміні напрямів діяльності.

На п'ятому етапі розробляються різні заходи щодо досягнення стратегії податкової політики та її реалізації, а також визначаються система керівництва та склад виконавців стратегії, цілі, завдання та напрями діяльності. Податковий менеджмент окреслює коло виконавців і ступінь їх відповідальності, розробляється система стимулювання виконавців.

На шостому етапі оцінюється ефективність розробленої стратегії податкової політики. Цей етап є останнім, підсумковим і проводиться за різними напрямами:

- узгодження стратегії податкових платежів із загальною економічною стратегією підприємства, стратегією його розвитку. При розрахунку за цим напрямом визначається також ступінь відповідності розроблених прогнозів розвитку економічного стану держави та фактичним змінам;
- відповідність прогнозованого розвитку навколишнього екологічного середовища фактичним змінам;
- оцінювання внутрішнього зв'язку стратегій податкових платежів з іншими стратегіями, насамперед фінансовою, виробничою та ін. Визначається також співвідношення цілей та завдань і стратегій, а також їх спрямованість і можливість виконання;
- реалізація стратегій податкових платежів. Це стосується можливості її загальної реалізації за напрямами та в часі. При цьому оцінюється рівень кваліфікації податкових менеджерів та їх досвід;

- результативність розробленої стратегії. Для цього визначаються різні показники ефективності стратегій податкових платежів, які можна поділити на загальні та часткові.

До загальних належать:

1. Збільшення або зменшення загальної суми податкових платежів підприємства в цілому за звітний період (наприклад, за звітний рік) у порівнянні із запланованим розміром.
2. Збільшення або зменшення загальної суми податкових платежів у порівнянні з попередніми роками (також у зіставленій базі).
3. Темпи зростання загального розміру податкових платежів підприємства за звітний рік (у відсотках).
4. Темпи зростання загального розміру податкових платежів підприємства за попередній рік (у відсотках).
5. Рівень оподаткування підприємства (P_{Π}). Він визначається за формулою

$$P_{\Pi} = \frac{\text{ПП}}{Ч_{\Pi}},$$

де ПП — сума податкових платежів підприємства в цілому за певний період; $Ч_{\Pi}$ — чистий прибуток, отриманий підприємством за певний період.

6. Податкомісткість діяльності підприємства ($P_{\text{М}}$). Для її визначення може бути застосована формула

$$P_{\text{М}} = \frac{\Pi}{\text{ПП}},$$

де Π — чистий прибуток, отриманий підприємством за певний період; ПП — сума податкових платежів підприємства в цілому за певний період.

7. Податкова квота підприємства ($P_{\text{КВ}}$):

$$P_{\text{КВ}} = \frac{\text{ПП}}{\text{ОД}},$$

де ОД — загальний обсяг діяльності підприємства за відповідний період.

До часткових показників ефективності стратегії податкових платежів можна віднести такі:

1. Рівень оподаткування окремих господарчих операцій або укладених угод ($P_{\text{оп. уг}}$). Розрахунок проводиться за формулою

$$P_{\text{оп. уг}} = \frac{\text{ПП}_{\text{оп. уг}}}{\Pi_{\text{уг}}},$$

де $\text{ПП}_{\text{оп. уг}}$ — сума податкових платежів після здійснення укладеної угоди; $\text{П}_{\text{уг}}$ — прибуток, отриманий від здійснення укладеної угоди.

2. Рівень оподаткування окремих видів діяльності ($\text{Р}_{\text{оп. д}}$). Для розрахунку використовується формула

$$\text{Р}_{\text{оп. д}} = \frac{\text{ПП}_{\text{д}}}{\text{П}_{\text{д}}},$$

де $\text{ПП}_{\text{д}}$ — податкові платежі по виду діяльності, який аналізується; $\text{П}_{\text{д}}$ — прибуток, отриманий від здійснення цього виду діяльності.

3. Рівень пільгового оподаткування підприємства ($\text{Р}_{\text{п. оп}}$):

$$\text{Р}_{\text{п. оп}} = \frac{\text{П}_{\text{п. оп}}}{\text{П}},$$

де $\text{П}_{\text{п. оп}}$ — сума пільгових податків, сплачених підприємством за період, що аналізується; П — загальний чистий прибуток, отриманий підприємством за період, що аналізується.

4. Коефіцієнт оподаткування прибутку підприємства ($\text{К}_{\text{оп. п}}$):

$$\text{К}_{\text{оп. п}} = \frac{\text{Ч}}{\text{ПП}},$$

де Ч — чистий прибуток підприємства, отриманий ним за відповідний період; ПП — сума податкових платежів, сплачених підприємством за відповідний період.

Поточне планування. Цей вид планування базується на розробленій стратегії податкових платежів, загальній економічній стратегії підприємства на поточний період і розробляється по окремих видах діяльності підприємства. Період розробки цих планів податкових платежів до одного року з розбивкою по кварталах. При плануванні враховується:

- чинне законодавство про податки в Україні;
- чинна нормативна база;
- завдання підприємства на період до одного року;
- податкова політика підприємства на період до одного року;
- можливі зміни напрямів діяльності підприємства, його диверсифікація тощо.

На цьому етапі розглядається план податкових платежів як по податковій системі в цілому, так і по кожному податку. Крім плану податкових платежів, розробляється податковий календар як по всіх податках, так і по кожному окремо. У календарі зазначається кінце-

вий термін сплати податків і відповідна звітність. Він уможливило упорядкування сплати податків за строками.

Завершальним етапом поточного планування податкових платежів є визначення ефективності податкової політики за певний період за допомогою загальних і часткових показників. Для цього використовується та ж методика, що і при визначенні ефективності податкової політики при стратегічному плануванні.

Оперативне планування. Його сутність полягає в розробці короткострокових планових податкових платежів (на період до одного місяця). При оперативному плануванні враховуються всі умови, що й при стратегічному та поточному плануванні. Особлива увага приділяється постійним змінам, які відбуваються в законодавчій базі, — порядку сплати податків, методикам розрахунку податкових платежів, ставок та інших елементів нормативної бази.

Важливим елементом податкового менеджменту є розрахунок оптимальності податкових платежів на фінансовий рік. Для цього досліджуються рух фінансових потоків підприємства за звітний період, оцінюються ресурсний потенціал, економічна стратегія підприємства, а також проводиться моніторинг податкового законодавства. Оптимізація податкових платежів є не тільки частиною податкового менеджменту, а й частиною планової роботи менеджера. У практиці податкового менеджменту визначають кілька шляхів оптимізації податкових платежів:

1. Вибір такого виду діяльності підприємства і особливо місця реєстрації, де діють найсприятливіші умови оподаткування, причому не тільки окремих видів діяльності, а й діяльності підприємства в цілому. До таких місць належать вільні економічні зони (ВЕЗ) України, світові офшорні зони.
2. На підставі досконалого вивчення чинного законодавства віднаходження всіх можливостей використання його з максимальною користю для підприємства. Передусім це стосується використання податкових пільг, які визначаються чинним законодавством. Крім того, можливе використання й деяких прорахунків у чинних законах, неконкретних висловлювань тощо.
3. Вибір при утворенні підприємства чи фірми, згідно з чинним законодавством, ефективнішої організаційно-правової форми. Так, в Україні в сучасних умовах є сенс створювати підприємства малого бізнесу, які мають можливість вибирати форму оподаткування, у тому числі єдиний податок або фіксований податок зі

- спрощеною системою обліку та звітності. Товариства з повною та обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства відкритого та закритого типу (хоча в деяких випадках підприємства цих організаційно-правових форм також можуть перейти на спрощену систему оподаткування) повинні сплачувати всі види податків.
4. У процесі господарської діяльності використовуються різні види господарських угод. Так, в угоди можна вносити окремі пункти, які дають змогу підприємству зменшити розміри податків (особливо це стосується угод з підприємствами іноземних держав або з такими, що мають пільги при оподаткуванні своєї діяльності). Крім того, можна застосовувати комбіновані угоди між партнерами.
 5. Чітке і точне ведення бухгалтерського обліку. Від виконання цієї вимоги залежить не тільки правильність розрахунку податкових платежів із бюджетом, а й визначення ефективності економічної діяльності підприємства в цілому, її стратегії, а також ефективність прийняття управлінських рішень як в поточному, так і в майбутньому періоді.
 6. При сплаті податків, обов'язкових платежів і зборів часто зустрічаються випадки порушення податкових прав платників з боку державних податкових органів. Тому вирішальне значення має вибір способів захисту підприємства від таких порушень, грамотного економічного та правового обґрунтування подання різного типу скарг і заяв, а також здатність захищати в судових органах свої права. При цьому важлива роль відводиться юридичній та економічній службам підприємства.

При визначенні оптимальності податкових платежів важливо постійно відстежувати зміни, які відбуваються у податковому законодавстві, — від висвітлення їх у пресі до використання послуг різних консалтингових підприємств та фірм.

При укладанні угод можна використовувати як основи типові договори. Але будь-яка угода додатково потребує конкретизації та уточнення. Особливо це стосується укладання угод з іншими державами. При цьому потрібно дотримуватись вимог чинного законодавства, знати чинне податкове законодавство в них, наявність пільг і взагалі корисність інвестування фінансових та інших ресурсів у ці країни.

Рішення проблеми оптимізації податкових платежів досягається шляхом формалізації процесів планування та прогнозування на підставі використання сучасних інформаційних аналітичних систем і

технологій. При визначенні оптимальності оподаткування використовується метод багатоваріантних розрахунків, тобто розглядається якомога більше різних варіантів, потім вони порівнюються і вибирається найсприятливіший та найкорисніший. Найбільший ефект досягається при застосуванні комп'ютерної техніки.

Завершується процес розробки оптимальних розмірів податкових платежів визначенням ефективності розробленої політики. При цьому особливе місце відводиться аналізу податкових платежів за ряд років, порівнянню їх та визначенню найсприятливішого з урахуванням конкретних умов і напрямів діяльності.

Оптимізація податкових платежів передбачає вибір таких податкових систем і платежів, які б задовольняли підприємство з погляду отримання доходів, необхідних для розширення виробництва, знаходження працівників, зацікавлених у результатах своєї праці, та давали б можливість зменшити втрати від ризику господарської діяльності.

З урахуванням нестабільного законодавства в Україні, суперечностей у нормативній базі, волюнтаризму контролюючих органів оптимізація податкової політики відіграє дуже важливу роль.

Головна мета оптимізації — збільшення доходів юридичної або фізичної особи, яка здійснює підприємницьку діяльність.

Розробка оптимальних податкових платежів дає змогу розробити найефективнішу податкову політику. Але при цьому потрібно дотримуватись певних принципів, як-от:

1. Базування оптимізації оподаткування на чинній законодавчій базі.
2. Визначення напрямів розробки податкової політики, можливості та обґрунтування різних її видів залежно від реального економічного стану.
3. Розробка найефективніших господарчих рішень, які можуть впливати на оптимізацію податкових платежів.
4. Визначення можливостей впливу на окремі податки, на елементи податкової системи з метою їх оптимізації.
5. Визначення та врахування взаємодії між виробничою діяльністю, виробничою програмою та податковою системою підприємства при виборі податкової політики підприємства.
6. Розробка прогнозів і планів майбутніх податкових платежів підприємства в цілому.

Оптимізація податкової політики вирішує особливі завдання, а саме:

1. Проведення оптимізації передусім за рахунок мінімізації податкових відрахувань підприємства.
2. Використання регіональних особливостей оподаткування підприємства.
3. Планування податкової політики по окремих етапах.
4. Вибір найприйнятнішої податкової політики підприємства, яка дає змогу збільшити ефективність підприємства в цілому та його фінансово-господарського стану.
5. Широке застосування оптимізації податкової політики. Вона може використовуватись як на рівні невеликих підприємств, так і для великих заводів, підприємств та інших фірм.
6. Використання при розробці оптимального плану податкових платежів усіх пілг, передбачених чинним законодавством.
7. Визначення можливостей диверсифікації виробництва та її впливу на зменшення податкового тягара підприємства.
8. Можливість вибору різних заходів впливу на зменшення бази оподаткування.

Розробка оптимального плану податкових платежів повинна базуватись на основі їх мінімізації.

Оптимізація податкових платежів на підприємстві відрізняється за змістом від їх мінімізації. Мінімізація передбачає розробку різних заходів щодо сплати податків, яка може здійснюватись як на незаконних, так і на законних підставах. Мінімізація податкових платежів на незаконних підставах, наприклад, за рахунок приховування та скорочення бази оподаткування (коли показується не вся виручка, або знижується заробітна плата працівників і діє так звана “чорна каса”, або взагалі підприємство не показує прибуток) надалі, коли ці порушення будуть викриті, може призвести до збільшення платежів у вигляді штрафів, пені. Коли підприємство ставить за мету мінімізувати податкові платежі на законних підставах, то це може призвести до скорочення обсягів виробництва, а в кінцевому підсумку і до призупинення діяльності підприємства. Бажання скоротити податки (наприклад, податок на додану вартість) призводить до скорочення обсягів, бажання зменшити податок на прибуток — до того, що підприємство відмовляється від розширення своєї діяльності, від стимулювання праці робітників.

В умовах ринкової економіки підприємство має можливість самостійно розрахувати розмір податкових платежів на підставі чинного законодавства та податкової бази підприємства. Насамперед це сто-

сується підприємств малого бізнесу (які можуть вибрати або звичайну систему оподаткування, або спрощену за ставками 6 і 10 %) та сільськогосподарських підприємств (які можуть оподатковуватись по фіксованому податку). Для вибору оптимального варіанта податкових платежів розробляють кілька варіантів і вибирають найефективніший шляхом порівняння. Крім того, підприємство самостійно визначає свою базу оподаткування, може її зменшувати і таким чином знизити розмір сплачуваних податків. Особлива увага приділяється передусім тим варіантам, де найменший розмір податку.

Використання регіональних особливостей можливе тільки після досконалого аналізу та вивчення особливостей чинного законодавства. Так, якщо планування відбувається на території однієї держави, то стосується місцевих податків, для яких характерне зменшення ставок по окремих із них залежно від напряму розвитку регіону, його виробничої бази, мети та завдання, які стоять перед керівництвом регіону, стану місцевого бюджету тощо. Якщо підприємство має відносини із суб'єктами інших держав, то досконало вивчається та аналізується податкова система тієї країни, її особливості. На підставі цього визначаються можливості застосування знижених норм оподаткування, пільг тощо. Особливу увагу потрібно приділяти двостороннім угодам, які укладаються між державами, для уникнення подвійного оподаткування. Треба також мати на увазі, що в деяких країнах існують особливі умови оподаткування для підприємств різних організаційних форм і залежно від країни реєстрації (тобто від того, резидент це підприємство чи нерезидент).

Одним із варіантів зменшення податкових платежів є створення спільних підприємств і реєстрація в офшорній зоні, що дає можливість знизити податки на прибуток підприємства та деякі інші податки.

Кінцева мета податкового планування — оптимізація податкових платежів. Отже, планування податкових платежів визначає строк, на який розробляється оптимальний варіант податкових платежів.

У сучасних умовах підприємство може вибирати таку податкову політику, яка якнайбільше задовольняє його, у тому числі і податкову систему. Але в цьому разі необхідно звертати увагу на зміни в чинному законодавстві. На жаль, вони вносяться дуже часто, іноді мають кардинальний характер і суттєво впливають на податкову політику підприємства.

Розробка оптимального плану податкових платежів має універсальний характер. Вона може здійснюватись щодо окремого підприє-

мства як по окремих видах податків, так і по всіх. Якщо цей розрахунок виконується щодо середнього або великого підприємства, то розробка здійснюється по всій системі податків та обов'язкових платежів. Залежно від галузі національної економіки або напрямів діяльності обчислюються їх кількість та оптимальний розмір.

Певні види діяльності мають пільги щодо окремих податків. Виходячи з оптимізаційного плану податкових платежів, у деяких випадках підприємство визначає і напрями своєї подальшої діяльності, а іноді й можливість “виживання” в реальних умовах.

Особливого значення оптимізація податкових платежів набуває для підприємств малого бізнесу, головна мета яких — отримання і збільшення прибутку для розширення виробництва, збільшення обсягів діяльності та підвищення оплати праці. В умовах ринкової економіки, коли ціни на виготовлювану продукцію усереднюються і скорочуються можливості різних маневрів, зменшення загальних витрат підприємства можна досягти за рахунок зниження податкових платежів. При розробці оптимального плану податкових платежів встановлюються різні напрями:

1. Визначення доцільності застосування спрощеної або будь-якої іншої системи оподаткування для конкретного підприємства в умовах, які створилися.
2. Розрахунок різних варіантів напрямів виробничої діяльності може супроводжуватись розрахунком розмірів податкових платежів. При цьому визначається доцільність вибраних напрямів діяльності та можлива їх зміна з урахуванням мінімізації податкових виплат.
3. Визначення можливостей зменшення податкових платежів за рахунок прямих і непрямих податків та застосування різних пільг щодо них.
4. Визначення можливості регіональної диверсифікації, розширення сфери та напрямів діяльності, застосування тих, які дають можливість зменшення загальної суми податкових платежів.
5. Розробка прогнозів податкових платежів на майбутнє.

Планування оптимізації оподаткування неможливе без вирішення проблеми планування фінансових ризиків і моделювання в межах чинного законодавства розмірів і часу податкових виплат із застосуванням нейросітьового класифікатора фінансово-господарських угод і варіантів їх використання. Для цього усі можливі ситуації класифікуються за групами та рівнями. Визначають чотири рівні:

1. Наслідки фінансово-господарської діяльності підприємства, які не оподатковуються, тобто мають пільги щодо оподаткування в рамках чинного законодавства України.
2. Види діяльності, пов'язані зі сплатою найменших податкових платежів.
3. Види діяльності, пов'язані з найменшими податковими відрахуваннями.
4. Заборона дій, тобто ризиків, які вступають у суперечність з чинним податковим законодавством і в кінцевому підсумку можуть призвести до негативних наслідків — адміністративних або інших покарань, штрафів і погіршення фінансового стану підприємства в цілому.

У подальшому розробляється масив навчальних прикладів, за якими нейронна сітка змогла б класифікувати ризики підприємства і зіставити з ними податкові виплати. Базується це на отриманні достовірної інформації, а також виборі відповідного електронного забезпечення. При цьому розраховуються та моделюються різні варіанти, обчислюються податкові платежі в тих чи інших варіантах, а також робиться прогноз-модель податкових платежів при іншому податковому законодавстві, тобто визначається, які б переваги отримало підприємство або держава. Це, в свою чергу, є базою для державного податкового менеджменту, законодавчих органів при розробці нових законів про податки або внесенні змін і доповнень до чинного законодавства.

3.3. Система та методи контролю податкового менеджменту

У системі податкового менеджменту важливе місце посідає контроль, який поділяється на внутрішній та зовнішній (рис. 21). У свою чергу, зовнішній, залежно від того, хто його проводить, теж поділяється на контроль:

- державними органами;
- уповноваженими на це органами;
- незалежними органами.

Необхідність податкового контролю визначається об'єктивними та суб'єктивними причинами.

До об'єктивних належать:

- нестабільне податкове законодавство. Верховною Радою України приймаються закони та доповнення до чинних. Змінюються ті

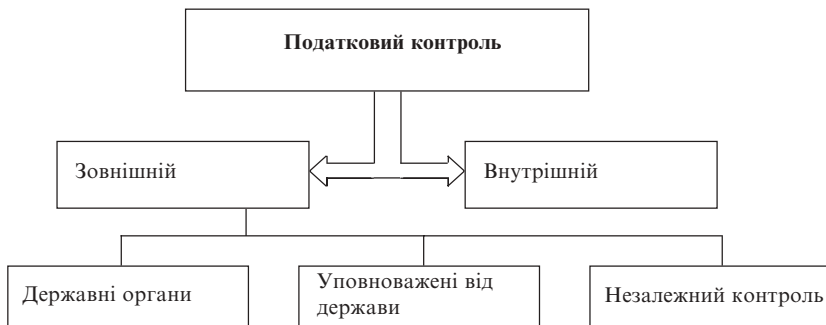

Рис. 21. Система податкового контролю підприємства

правові та юридичні документи, які приймаються іншими державними органами;

- нечітке формулювання чинного податкового законодавства, через що багато методичних вказівок вступають у суперечність із законами, що не дає змоги однозначно прийняти рішення щодо розрахунку податку.

До суб'єктивних належать:

- ненавмисні помилки платників податків при розрахунку сум платежів (найчастіше це пов'язано зі змінами в законодавстві й нечасним реагуванням на них);
- низька податкова дисципліна платників податків, які навмисно йдуть на порушення податкового законодавства з метою отримання (здебільшого тимчасової) користі;
- некомпетентність працівників як підприємств (податкові менеджери, бухгалтери), так і податкових органів.

Зовнішній податковий контроль здійснюється державними органами стосовно конкретного підприємства. До контролюючих органів належать державні податкові служби всіх рівнів, органи внутрішніх справ, Служба безпеки України. Вони мають право проводити як суцільний, так і тематичний контроль. Його проводять не тільки державні органи, а й уповноважені державою організації та служби.

Суцільний контроль проводять, згідно з чинним законодавством України, один раз на рік, завчасно попередивши підприємство, яке перевірятиметься. При цьому перевіряються стан сплати податків підприємством у цілому, порядок і правильність нарахування та

сплати податкових платежів, своєчасність їх сплати тощо. Після перевірки складають документ про її результати, де вказують недоліки, строки їх усунення та можливі штрафні санкції за допущені помилки.

Контролюючі органи можуть проводити також і тематичні перевірки, які стосуються окремих податкових платежів і податків. Здійснюються вони як за певний звітний період (за місяць, квартал, півріччя, рік), так і на окрему дату залежно від розмірів сплачених податків (податку на додану вартість, акцизного збору тощо) або при підозрі податкових служб про порушення нарахування тих сум, які мають бути повернені підприємству податковими адміністраціями (наприклад, при перевищенні визначених сум податку на додану вартість повинен бути проведений обов'язковий контроль правильності нарахування сум цього податку).

Крім цих перевірок, може здійснюватися так званий стикувальний контроль. Якщо при суцільній перевірці виявляються недоліки, то проводиться перехресна перевірка з іншими підприємствами, тобто вибіркова перевірка підприємств, у яких були ділові відносини з цим підприємством щодо окремих видів діяльності та сплати податків за ними.

Контроль окремих напрямів діяльності можуть здійснювати державні органи та ті, що уповноважені проводити цей контроль. Так, перевіряє правильність нарахування, дотримання порядку та строків сплати обов'язкових пенсійних відрахувань Пенсійний фонд України та його відділення в регіонах. Відповідні органи контролюють порядок нарахувань і сплати, а також строків та інших питань, які стосуються відрахувань на соціальне страхування, страхування на випадок безробіття, будівництво, ремонт і реконструкцію автомобільних шляхів, внески до інноваційного фонду тощо. Але вони перевіряють порядок сплати податків, обов'язкових платежів і внесків тільки щодо тих фондів, які очолюють.

Третій тип організацій, які здійснюють податковий контроль, умовно можна назвати незалежними. До них належать організації, які не мають безпосереднього підпорядкування державним управлінським структурам, але несуть повну відповідальність (у тому числі і кримінальну) за результати перевірок, а також аудиторські фірми, банківські установи.

Аудиторська фірма є незалежним підприємством, яке проводить комплексну перевірку стану бухгалтерського обліку на будь-якому підприємстві, у тому числі і контроль порядку нарахування та спла-

ти всіх податків, обов'язкових платежів і зборів. Після завершення перевірки аудиторська фірма складає особливий акт, де робить загальні висновки про стан бухгалтерського обліку на підприємстві, а також вказує на окремі недоліки. У деяких випадках податкові служби можуть встановлювати як основну умову подальшої діяльності підприємства наявність акта аудиторської перевірки (передусім це стосується нових підприємств). У цьому разі висновки аудиторської фірми враховуються податковими службами, й відповідальність щодо такого висновку значно підвищується.

Комерційні банки контролюють економіко-фінансову діяльність тих підприємств, які мають у ньому розрахунковий рахунок. Вони здійснюють непрямий контроль за сплатою податків, якщо на це немає прямих вказівок (наприклад, в деяких випадках може вводитись жорсткий контроль за відрахуваннями на обов'язкове пенсійне страхування, страхування на випадок безробіття тощо). Треба також зазначити, що банк не проводить ніяких операцій тих підприємств, які не надали довідку про те, що вони є платниками податків і зареєстровані в податковій адміністрації.

Внутрішній податковий контроль проводиться силами самого підприємства. Він являє собою процес перевірки порядку нарахування, строків сплати податків, обов'язкових платежів і зборів, який організовується безпосередньо на підприємстві з метою запобігання порушенням і втратам від сплати штрафних санкцій.

Цей контроль здійснюється в різних формах:

1. Перевірка правильності нарахування податкових платежів. Тобто після проведення первинних розрахунків проводиться повторна перевірка, і бажано, щоб її здійснював працівник, який не брав участі в перших розрахунках і має інші підходи.
2. Проведення комплексного внутрішнього контролю за сплатою всіх податків, дотриманням порядку та строків їх сплати. Як правило, такі перевірки відбуваються наприкінці звітного періоду або при виявленні недоліків зовнішнім контролем.

Загалом податковий контроль пронизує як по горизонталі, так і по вертикалі всю податкову систему на всіх рівнях. Головною вимогою є те, що грошові засоби, які він приносить державі, повинні бути значно більшими, ніж витрати на його проведення. Здебільшого усе навпаки: ефект незначний, а на перевірки витрачаються значні кошти, вилучення яких є проблемою податкових адміністрацій.

Сплата податків передбачає охоплення всієї фінансово-господарської діяльності підприємства. Тому під контроль підпадають кількісні та якісні показники діяльності підприємства на всіх напрямках.

З погляду комплексного проведення податкового контролю виділяють сім сфер діяльності:

1. Реалізація товарів, виконання робіт, надання послуг.
2. Сфера обігу та система ціноутворення.
3. Розрахунково-платіжна сфера.
4. Дотримання пропорцій відтворення ресурсів.
5. Використання майна, амортизація основних засобів, нематеріальних активів, швидкозношуваних предметів і стан обігових коштів.
6. Матеріальне стимулювання праці робітників.
7. Прибуток і позареалізаційні фінансові операції.

При здійсненні податкового аналізу кожна з них має свої методи, нормативи, порядок проведення, коло показників і параметрів. При цьому проводиться не тільки документальна перевірка бухгалтерської звітності та різних показників, а й огляд приміщень, виробничого процесу, опитування платників податків та інших осіб, огляд територій, де розташовані виробничі та інші приміщення.

Основне завдання податкового контролю — це перешкоджання можливості платників податків ухилятися від їх сплати. Це явище має історичний характер і почалося з моменту появи податків. Здебільшого це зворотна реакція на податкову політику держави. Її головна мета — зменшення податкового тягаря. Причому ця тенденція поступово перетворилась у закономірність.

Найчастіше несплата податків зустрічається у сфері обігу та реалізації товарів, а також при здійсненні різних фінансових операцій. З метою зниження, наприклад, податку на додану вартість підприємство не звітує по всьому обсягу реалізованої продукції; з метою зменшення податку на прибуток збільшуються витрати підприємства, а при встановленні податку на землю (залежно від виду діяльності на цій землі) підприємство зменшує розміри своєї ділянки під ті види діяльності, ставка податку на які найбільша.

Для несплати податку або зниження суми податкових платежів по фінансових операціях зменшуються або взагалі не показуються нараховані дивіденди, доходи, які розподіляються між компаніями, або утримувачі цінних паперів проводять перерахунки засобів на різні рахунки тощо. Причини ухиляння від сплати податків умовно поділяються на чотири групи (рис. 22).

Рис. 22. Класифікація причин ухиляння від сплати податків

Перша група — моральні причини. У будь-якому разі податки сприймаються платником як зайві витрати, які зменшують його чистий дохід. До 1991 р. в Україні (як і на всій території СРСР) податкова система мала адміністративно-централізований характер. Через неї проходили майже всі фінансові ресурси. Стягнення мало примусово-адміністративний характер. Після 1991 р., коли Україна почала переходити на умови ринкової економіки, ситуація суттєво змінилася. В умовах, коли підприємство стало самостійним суб'єктом ринкових відносин і господарювання, воно повністю відповідає по своїх зобов'язаннях і не може розраховувати на допомогу з боку держави. У цьому разі головною метою діяльності підприємства стає дохід, або прибуток, а чинником, який на нього суттєво впливає, — податок. Для цього ж періоду характерне нестабільне й недосконале законодавство загалом та щодо податків зокрема. Це призводить до частого його порушення, надання різних податкових пільг (особливо підприємствам з державною формою власності), нерівнонапруженості податкового тягаря, корупції в органах влади та в податковому відомстві. За такої ситуації основним завданням податкового відомства залишається стягнення податкових платежів до державного бюджету будь-якими засобами. Необґрунтованими залишаються і розміри ставок оподаткування. Тому ухиляння від сплати податків сприймається платниками податків морально обґрунтованим.

Платник податку, на жаль, не сприймає податок як плату за послуги, які отримує від держави (захищеність як економічну, так і соціальну, охорону, оборону тощо). Тобто платник податку не відчуває свого права на користування тим, що може отримати від

держави, тому ці права залишаються для нього тільки декларативними.

Друга група — політичні причини. Здебільшого вони діють тоді, коли платник податку бачить несправедливість розподілу податків, які він сплачує. Це відбувається, коли в органах влади, які розподіляють доходи бюджету, лобіюються інтереси окремих галузей, підприємств. У цьому разі платник захищає себе та своїх працівників, ухиляючись від сплати податків. Тобто суто політична причина полягає в тому, що на державному рівні інтереси окремих груп підприємств ставляться вище за інтереси інших груп без економічного на те обґрунтування.

Третя група — економічні причини. Збільшення ставок оподаткування призводить до зменшення доходу платника податку. Отже, чим вища ставка оподаткування, тим більша спокуса ухиляння від сплати податкового платежу. Але при цьому діє й протилежний чинник. Платник податку, перш ніж іти на це порушення, повинен зіставити прибутки від ухиляння від сплати податку та втрати, якщо воно буде розкриті відповідними органами.

Серед економічних причин особливого значення набуває життєвий цикл розвитку держави. Так, коли держава перебуває на стадії підйому або високого рівня розвитку економіки, виробник має більше можливостей перекласти податковий тягар на споживача, й у цьому разі ймовірність ухиляння від сплати податку зменшується. І навпаки, в період кризового стану економіки ймовірність ухиляння від сплати податку збільшується. Тому в цей період держава повинна регулювати ринок. Якщо цього не відбувається, то з'являється тіньовий ринок, який не контролюється державою та на якому більша частина діяльності підприємств не оподатковується.

Сприяє ухилянню від сплати податків і лібералізація зовнішньоекономічних відносин держави та відкриття ринків між ними, особливо фінансових. Це дає змогу підприємствам виводити свої кошти з-під контролю держави (з'являється можливість проведення різних операцій в офшорних зонах) і не сплачувати податки на території України. Особливо це стосується ситуацій, коли стан економіки держави нестабільний, проводиться зміна її економічного курсу і в країні діють спільні підприємства або транснаціональні компанії.

Четверта група — технічні причини. Умовою дії цих причин є недосконале законодавство, неточні та заплутані методики розрахунку податку, коли визначення розміру податку стає складним техніч-

но. Це ускладнює як розрахунок податку, так і контроль за його сплатою.

Під час перевірки сплати податкових платежів виділяють два головних елементи:

- органи перевірки, тобто ті органи, які здійснюють контроль;
- суб'єкти перевірки — усі платники податкових платежів, юридичні та фізичні особи, які, згідно з чинним законодавством, несуть повну відповідальність за виконання податкових зобов'язань.

Усі об'єкти податкового контролю несуть таку відповідальність:

1. Громадсько-правова — відповідальність перед кредиторами, акціонерами, співвласниками підприємства, тобто перед тими, з ким підприємство має будь-які відносини.
2. Фінансова — відповідальність перед державою при здійсненні порушень порядку та строків сплати податків.
3. Кримінальна — відповідальність перед державою, коли платник податку навмисно порушує податкове законодавство й завдає шкоди державі у великих розмірах.
4. Адміністративна — відповідальність за порушення, які регламентуються Адміністративним кодексом України.

Існує багато видів порушень, що пояснюється, з одного боку, великою кількістю платників податків, які мають різну організаційно-правову форму, різні види власності, міру відповідальності, а з другого — є багато податків, ще більше методик їх розрахунку, які мають свої особливості. Усі порушення можна кваліфікувати як економічні та організаційно-технічні.

До **економічних** належать:

1. Приховування прибутку, доходів, обсягів виробництва, реалізації, виконаних робіт чи наданих послуг.
2. Помилкове застосування режиму податкових пільг щодо окремих податків.
3. Порушення строків сплати податків або подання декларацій та звітів про податки.
4. Фальсифікація та подання свідомо неправильних даних у податковій та бухгалтерській звітності.
5. Свідоме приховування податкових надходжень, псування або знищення документів, цінних паперів тощо.

До **організаційно-технічних** належать:

1. Порушення порядку постановки на податковий облік або ухилання від нього.

2. Порушення бухгалтерського обліку або даних при відкритті рахунку в банку.
3. Порушення правил заповнення та подачі податкової декларації або ухиляння від її заповнення.
4. Порушення в наданні звітних даних або взагалі ухиляння від ведення обліку.
5. Порушення порядку зберігання документів про податки.
6. Нерівномірне зменшення розмірів сплати податків і зборів.
7. Протидія податковій адміністрації або відмова від видачі податкових документів для здійснення перевірки.
8. Ухиляння від оподаткування.
9. Порушення банком умов відкриття рахунку або переказу податків.
10. Недотримання порядку користування орендованим майном і порушення порядку розрахунку амортизаційних платежів.
11. Ненадання банкам необхідної інформації про платника податку.
12. Незаконні дії проти податкових органів, які здійснюють перевірку.

При виявленні доказу порушення податкового законодавства всі види покарань умовно можна поділити на:

- адміністративні стягнення;
- штрафи, пені, недоотримки;
- призначення примусових розрахунків за рахунками в банку, арешт рахунків;
- закриття рахунків у банках;
- позбавлення ліцензії на вид діяльності або інших державних дозволів;
- арешт майна платника податку, проведення процедури банкрутства;
- позбавлення волі платника податку та конфіскація його майна.

Розвиток міждержавних зв'язків, інтеграція та утворення спільних підприємств, надання можливості відкриття підприємств і реєстрації їх у вільних економічних та офшорних зонах викликає необхідність інтеграції податкових органів України з податковими органами та службами інших держав з метою координації дій при здійсненні контролю за дотриманням податкового законодавства, при визначенні його порушників або запобіганні порушенням.

Особлива увага при здійсненні податкового контролю приділяється підприємствам-олігополістам, міжнародним корпораціям, тому що у них найбільше можливостей ухиляння від сплати податків

через відмінності в податкових законодавствах різних країн. Тому в сучасних умовах гостро постає проблема універсалізації податкових законодавств різних країн та утворення міжнародних контролюючих органів або укладання угод про міждержавні відносини в питаннях оподаткування. Дуже сприяє цьому застосовування широкої комп'ютерної мережі.

Виділяють два напрями боротьби з правопорушеннями податкового законодавства:

- *Профілактика, або попередження.* Для цього застосовуються превентивні методи, до яких належать консультування, методична допомога платникам податків, своєчасне висвітлення в пресі змін у податковому законодавстві, різноманітні публікації про найтиповіші порушення порядку сплати податків, відкриття у пресі рубрики “Питання—відповіді”, огляд і коментарі арбітражних та судових процесів і судової практики.
- *Покарання.* Здебільшого це репресивні заходи.

3.4. Податкове регулювання у системі податкового менеджменту

У будь-якій державі, в тому числі з розвиненою ринковою економікою, однією з основних функцій є регулювання. Державне регулювання здійснюється в двох напрямках:

1. Регулювання товарно-грошових відносин. Його сутність полягає в розробці законів, нормативів, що визначають взаємовідносини між суб'єктами, які діють на ринку, тобто між державою та юридичними і фізичними особами, роботодавцями та найманими працівниками. Це регулювання здійснюється через прийняття законів, постанов, інструкцій або інших документів, які встановлюють порядок дій та правила поведінки. Воно визначається як організаційно-правове.

2. Регулювання розвитку загальногосподарського комплексу держави на основі дії об'єктивних економічних законів суспільства, насамперед законів вартості. Воно здійснюється здебільшого економічними методами, завданням яких є вплив держави на інтереси громадян і підприємств з метою спрямування їх діяльності у вигідному для суспільства напрямі. Тобто потрібно досягти збігу інтересів особистих з громадськими. При цьому основними є методи економічного примусу, спонукання та матеріального зацікавлення.

В умовах ринкової економіки головними методами державного регулювання стають економіко-фінансові: оподаткування, ціноутворення, фінансові, банківсько-кредитні методи тощо.

Маневруванням податковими ставками, пільгами, змінами умов оподаткування, зміною різних видів податків держава створює умови для прискорення розвитку певних галузей, територій, виробництв, підприємств, сприяє вирішенню актуальних для суспільства проблем. Податкова система є досить суттєвим важелем впливу на економіку з метою розвитку її в необхідних напрямках. Так, держава, завдяки вмілому регулюванню податкової системи, може стимулювати розвиток сільськогосподарського виробництва та окремих сільськогосподарських культур, малого та середнього бізнесу, експорт окремих виробів.

Однією з головних частин податкового менеджменту є податкове регулювання. Воно являє собою комплекс практичних дій щодо розробки загальної структури дохідної частини бюджету держави, досягнення оптимальності податкових платежів. На державному рівні під податковим регулюванням розуміють якісні зміни податкової політики та здійснення таких податкових заходів, які дають змогу досягти повноти та своєчасності виконання бюджетів усіх рівнів. На рівні підприємства податкова тактика — це дії підприємства щодо прийняття оперативних рішень, пов'язаних зі змінами в законодавчій базі, а також реагування на зміни умов господарювання.

Податкове регулювання має свої особливості, які відрізняють його від регулювання господарської діяльності. Основною вимогою до податкового регулювання є здійснення економічної діяльності та виваженості його проведення.

Крім того, податкове регулювання — наймобільніша частина податкового менеджменту. Його стрижнем є система економічних та організаційних заходів оперативного втручання в хід регулювання податкових обов'язків, причому особлива увага приділяється економічним методам.

Як і податкова політика, податковий менеджмент базується на чинній законодавчій базі держави — Податковому кодексі держави, законах про податки тощо. Податкове регулювання являє собою найскладнішу частину в загальній системі податкових правовідносин, тому що воно стикається з інтересами не тільки платників податків, а й різних рівнів управління (наприклад, при розгляді повноважень в стягненні та розподілі податків на державному та місцевому рівнях).

Мета, завдання та зміст податкового регулювання визначаються регулюючою функцією податків, тобто цей процес необхідний і від нього залежить стан не тільки податкової політики, а й економічний стан держави. Значення цього складного елементу податкового менеджменту зростає ще й у зв'язку з тим, що воно дає змогу зменшити суперечності з фіскальною функцією податків. Велике значення мають конкретні методи, якими здійснюється податкове регулювання. Вони визначаються різними чинниками, насамперед метою податкового регулювання, його завданням, типом податків, суб'єктом оподаткування тощо. Серед методів, які застосовуються, найпоширенішими є такі:

- інвестиційні податкові кредити;
- податкові канікули;
- податкова амністія;
- відстрочка сплати податку;
- укладання угод між державами щодо уникнення подвійного оподаткування.

Конкретне податкове регулювання здійснюється різними способами, які умовно поділяються на дві групи:

- надання пільг щодо оподаткування;
- застосування різних штрафних санкцій.

Необхідність податкового регулювання через систему пільг і санкцій пояснюється динамічним характером процесів відтворення. В економічній ситуації, яка склалася в державі, коли приймається той чи інший податковий закон упродовж дуже короткого часу, податкове регулювання може відігравати суттєву роль. Адже ситуація, яка складається на початок фінансового року, може бути зовсім іншою в кінці року. Для врахування усіх змін, що впливають або можуть вплинути на економічний стан, і потрібне відповідне податкове регулювання.

Найефективнішим напрямом податкового регулювання є надання пільг. Воно являє собою частину загальної податкової політики держави і найімовірніші можливості скоротити податкові платежі для підприємства. Податкові пільги встановлюються чинним законодавством по кожному податку.

Застосування пільг щодо оподаткування повинне проводитись відповідно до певних принципів. До головних з них належать (рис. 23):

Рис. 23. Принципи надання податкових пільг

1. Рівномірність надання. Надання податкових пільг не повинне мати вибіркового характеру і залежати від власності підприємства (у тому числі і державної), виду діяльності, типу підприємства (товариства різних форм), суб'єктивної оцінки, ступеня взаємодії з різними політичними партіями тощо.

2. Необов'язковість застосування. Надання пільг не повинне мати примусового характеру і обов'язковості застосування. Воно має бути цілком добровільним і застосовуватись тільки при бажанні платника податку.

3. Вільний характер застосування. За своїм змістом і характером надання пільг не може мати адміністративно-командний характер застосування.

4. Спрямованість надання. Надання пільг повинне бути цільовим. Так, надання пільг або податкових інвестиційних кредитів повинне спрямовуватись на поліпшення інвестиційного клімату в державі, забезпечення її загальних і соціальних програм. Надаються такі пільги тим підприємствам, які можуть забезпечити нормальне й ефективне використання отриманих інвестицій.

5. Економічність. Надання пільг повинне приносити ефект. Неприпустима ситуація, коли наноситься шкода бюджету будь-якого рівня або підприємствам, які отримали ці пільги. Надання пільг має спрямовуватись на досягнення єдності інтересів усіх учасників цього процесу.

6. Законодавчий рівень затвердження пільг. Порядок надання пільг затверджується законодавчим органом — Верховною Радою України. Вона може встановлювати податкові пільги, причому це стосується всіх законів і всіх пільг щодо податків незалежно від їх виду. На місцевому рівні надання пільг не може виходити за межі чинного законодавства.

Загалом податкові пільги мають бути спрямовані на зацікавленість підприємств у виробництві тієї продукції, яка потрібна державі, розвитку тих регіонів, які визначаються державою як регіони переможного розвитку, а також на підвищення конкурентоспроможності продукції та підприємств.

Пільги надаються, згідно з чинним законодавством, органами виконавчої влади, податковими органами в межах їх компетенції. При наданні пільг враховується багато чинників. До головних належать:

- джерела отримання податку;
- розмір об'єкта оподаткування;
- форма власності об'єкта оподаткування;
- категорія платника податку;
- держава, яка є територією суб'єкта оподаткування;
- вид виробу;
- розмір бюджетного дефіциту;
- пріоритети в розвитку економіки;
- можливі наслідки для соціальних витрат тощо.

Податкові пільги залежно від сфери застосування поділяються на:

- загальні, які надаються всім платникам певного податку без будь-яких винятків (наприклад, неоподатковуваний мінімум встановлюється для всіх громадян України незалежно від розміру доходу, соціального статусу, національності, віку тощо);
- особливі, що надаються тільки окремим платникам податків (як юридичним, так і фізичним особам). Здебільшого вони мають суб'єктивний характер, залежать від тих, хто їх надає, і при цьому можливе використання їх у корисливих цілях окремими платниками.

Форми надання податкових пільг показані на рис. 24.

Пільги у формі *зниження податкових ставок* спрямовані на скорочення податкової бази. Так, при визначенні податкової бази при сплаті прибуткового податку з громадян, ставка оподаткування може бути знижена на певний розмір матеріальної допомоги або при наявності дітей віком до 18 років тощо.

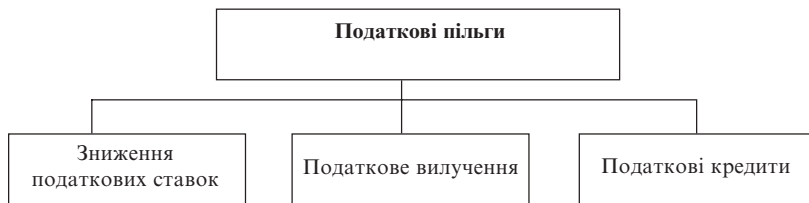

Рис. 24. Форми надання податкових пільг

Податкові знижки бувають двох видів:

- лімітні, коли розмір знижки обмежується;
- нелімітні, коли можна зменшувати базу оподаткування без будь-яких обмежень.

Розрізняють також пільги:

1. Стандартні. Вони надаються всім платникам податків і можуть виражатися в твердих розмірах або у відсотках. Так, при оподаткуванні громадян застосовуються такі знижки:

- базисні. Наприклад, неоподатковуваний мінімум;
- сімейні. Вони поширені за кордоном, коли пільги надаються залежно від сімейного стану платника;
- знижки для фізичних осіб, які мають особливі умови (наявність неповнолітніх дітей, інших осіб, які перебувають на утриманні платника тощо);
- знижки фізичним особам залежно від віку, стану здоров'я, інвалідам.

2. Нестандартні. Їхній розмір залежить від витрат платника податку на різні добродійні цілі, охорону навколишнього середовища тощо.

Податкові вилучення. Сутність цих пільг полягає в тому, що від оподаткування звільняються деякі об'єкти або окремі елементи чи види діяльності (наприклад, пільги при оподаткуванні прибутку релігійних організацій тощо).

Податковий кредит. Сутність цієї пільги полягає в зміні строку оплати податку від одного місяця до одного року. Особливого значення ця пільга набуває при наданні інвестиційного кредиту, коли головною метою стає стимулювання інвесторів у вкладання коштів у вітчизняне виробництво.

Умовно всі пільги можна поділити на дві групи: прямі та непрямі.

До прямих пільг належать ті, що регулюють ставки оподаткування. Серед найважливіших з них можна зазначити:

- зниження ставок оподаткування по окремих податках (наприклад, на податок на прибуток діють дві ставки: 30 % та нульова);
- надання підприємству податкового кредиту (але це належить до компетенції податкових органів);
- встановлення неоподатковуваного мінімуму доходів громадян (при розрахунку прибуткового податку з громадян);
- повне звільнення платників податків (як юридичних, так і фізичних осіб) від сплати податку (наприклад, звільнення від сплати податку на прибуток підприємств, які утворені інвалідами, або звільнення від сплати деяких податків підприємця, який перейшов на спрощену систему оподаткування — на єдиний або фіксований податок).

До непрямих податкових пільг належать ті, що надаються залежно від видів діяльності або інших умов:

- окремим видам підприємств;
- при здійсненні певних господарських операцій;
- при реалізації деяких видів товарів;
- на певні види витрат підприємства.

Іншим способом податкового регулювання є застосування до порушників податкового законодавства різних штрафних санкцій — штрафів, пені, дорухування.

Як система надання пільг, так і система застосування штрафних санкцій повинні бути в будь-якій державі, але ефективність податкового регулювання визначається співвідношенням між цими двома типами. Найефективніша вона там, де більша питома вага надання пільг.

Усі податки, які сплачуються в державі, поділяються на дві групи: державні та місцеві. Але в деяких випадках загальна сума податків розподіляється у відповідних частках у державний та місцеві бюджети.

Важливе місце в системі податкового регулювання належить перерозподілу дохідної частини бюджету та різних податкових надходжень між бюджетами різних рівнів. Так, при нестачі коштів для покриття витрат місцевими бюджетами їм надаються різні дотації та допомога з державного бюджету, що також є одним із методів впливу на економіку регіону.

При проведенні податкового регулювання особливого значення набувають відносини власності, тобто відносини, що складаються між різними суб'єктами — державою, підприємствами, громадянами. Від цього залежать і податкові відносини. Це пов'яза-

но з тим, що значна частина податків стягується або з майна підприємств чи фізичних осіб, або з землі, яка є власністю, або з доходів від цієї власності. Особливе значення мають відносини держави з великими підприємствами, головним чином державних форм власності. Здебільшого вони є підприємствами-монополістами, і надання їм будь-яких пільг, у тому числі й податкових, ставить ці підприємства в особливі умови й негативно впливає на розвиток ринкових відносин.

Сутність податкового регулювання, з теоретичного погляду, полягає в досягненні відносної рівноваги між головними функціями податків: фіскальною та регулюючою, тобто в досягненні найсприятливішого паритету. Це залежить передусім від градації податкових ставок. Процес оптимізації податкових ставок складний. Він починається з оптимізації державних витрат, встановлення співвідношення з можливостями реальної економіки. При визначенні загального валового продукту та державного бюджету враховують різні чинники (дефіцит бюджету, інфляцію, грошову готівку та її кількість тощо).

При визначенні методів податкового регулювання потрібен розрахунок соціальних наслідків проведення цього регулювання. Це дасть можливість державним органам прийняти обґрунтованіше управлінське рішення і вийти на створення раціональнішої податкової системи, а також своєчасно вносити необхідні корективи.

Податкове регулювання виконує не тільки поточні завдання, а може брати участь у майбутньому плануванні як окремих податків, так і цілих напрямів діяльності. Однією з найважливіших проблем для економіки України є розширення інвестиційної діяльності та залучення інвестицій з-за кордону. Для цього потрібно створити відповідний інвестиційний клімат, і насамперед податковий. Ефективним методом є надання інвестиційного податкового кредиту, що дає можливість оперативно керувати і визначати інвестиційний клімат країни.

Насамперед визначаються суб'єкти надання податкового кредиту. З урахуванням інтересів країни він надається тим іноземним підприємствам і кредиторам, які орієнтовані на найважливіші соціальні та економічні програми держави. Велике значення мають також довгострокові державні гарантії для підприємств-інвесторів. Ці гарантії повинні не тільки забезпечувати недоторканність інвестицій та їх повернення, а також створювати умови для розвитку цього напрямку діяльності та адекватно реагувати на різні зовнішні чинники (інфляцію, зміну політичної ситуації, ринкової кон'юнктури тощо).

Важливим напрямом проведення інвестиційної державної політики має бути орієнтація її на середній та малий бізнес. При цьому постає проблема надання податкового інвестиційного кредиту. Підприємства малого та середнього бізнесу перебувають здебільшого у підпорядкуванні та податковій підзвітності місцевим органам самоврядування, які, як звичайно, отримують недостатні податкові надходження у свої бюджети. Тому виникає проблема з наданням податкових інвестиційних кредитів цими податковими органами.

У країнах з розвиненою ринковою системою надання податкового інвестиційного кредиту є одним із найважливіших методів податкового регулювання.

Суттєвим методом податкового регулювання виступає також податкове регулювання лізингових операцій. Ті підприємства, які займаються лізинговими операціями, можуть звільнитися від оподаткування, наприклад, своїх доходів, прибутку, отриманого від проведення цих операцій. Від сплати податку на додану вартість можуть звільнитися операції, пов'язані з наданням лізингових послуг. Якщо підприємство здійснює операції, пов'язані з міжнародним фінансовим лізингом, то йому можуть надаватися пільги при сплаті мита або інших податків.

Значного поширення в інших державах набула така форма інвестиційних податкових стимулів, як створення пайових інвестиційних фондів. Виділяють два типи податкових інвестиційних фондів:

- відкритого типу, для якого основною вимогою є те, що паї викупуються у інвестора на першу вимогу;
- інтервальний тип, сутність якого полягає в тому, що паї викупуються один раз на рік. Його економічна перевага в тому, що оподаткуванню підлягає майно.

Загалом надання пільг по окремих податках — це дуже ефективний важіль впливу на економічний стан регіону. Але потрібно визначитися з цільовим наданням пільг. У більшості країн податкові пільги мають переважно підприємства-виробники, що дає змогу стимулювати виробництво тієї чи іншої продукції, підвищувати її конкурентоспроможність, збільшувати та розширювати питому вагу на ринку. Крім того, завдяки пільгам підприємство може не тільки вижити в складних умовах, а й налагодити серійне виробництво продукції.

Треба також мати на увазі, що територія держави неоднорідна за своїми природними умовами, розвитком промисловості або сільсь-

кого господарства тощо. Податкове законодавство дає змогу державі порівняти ці території та вирівняти їх економічно або наблизитись до цього.

При проведенні податкового регулювання — визначенні ставки оподаткування, податкової пільги або надання податкового кредиту — необхідно враховувати зовнішні чинники, основним з яких є інфляція.

На розмір конкретного податкового стягнення впливає багато чинників, найважливіші з яких:

- вартість наданих кредитів і динаміка її змін;
- зміна та динаміка курсів як національної валюти, так і валюти країн — фінансових партнерів;
- наявність та зміни рівня безробіття;
- загальні зміни економічного зростання держави.

Ставки кредитів розраховуються у двох видах:

- у національній валюті, виходячи зі ставок рефінансування національного банку, темпів інфляції, динаміки зміни цін на різну продукцію;
- в іноземній валюті. При наданні міжнародних кредитів ставки їх розраховуються, виходячи з темпів інфляції передусім в Україні та темпів інфляції валюти тієї держави, яка надає кредит, або в прив'язуванні до валюти США.

Виходячи з розрахованих сум кредитів і ставок за користування ними, визначається інфляційний податковий коефіцієнт. Його зміна дає можливість мати уяву про зміну реального податкового тягаря.

Значне місце в податковому регулюванні будь-якої держави, і України зокрема, посідає відкриття вільних економічних зон (ВЕЗ), так званих офшорних зон. Вони створюються з метою демократизації зовнішньоекономічної діяльності, а також активізації роботи підприємств на різних напрямках економічної діяльності. Такі зони мають широкий ступінь відкритості для іноземних інвестицій, а всередині зони утворюються найсприятливіші митний, податковий та інвестиційний режими.

Вільні економічні зони відкриваються, якщо держава не може забезпечити повне відкриття ринку для будь-якого типу діяльності. Робиться це на обмеженій території, де створюється особливий економічний клімат, сприятливий як для іноземних, так і для вітчизняних інвесторів. Ці зони дуже поширені в усьому світі. У міжнародній термінології вони називаються офшорними зонами. Цей термін з'явив-

ся в Сполучених Штатах Америки в 50-х роках ХХ ст. Поява його пов'язана з публікацією в періодичній пресі про те, що одна американська фінансова компанія вперше зареєструвалась і почала свою діяльність в іншій країні, де ставки оподаткування та розміри податків були значно меншими, ніж в США, тобто ця компанія знайшла територію зі сприятливішим податковим середовищем. Тому цей термін має не стільки юридичний, скільки економіко-географічний зміст. Такі офшорні зони відкриваються в більшості країн світу, причому як у економічно розвинених країнах (США, Великобританія, Німеччина), так і в слаборозвинених (Гватемала).

Вільна економічна зона не є відокремленою територією держави. Це частина національної території, на якій діють особливі економічні та правові умови і стимули, спрямовані на її розвиток, проведення спеціальної державної політики, створення особливого інвестиційного клімату з відповідними державними гарантіями.

В Україні вільні економічні зони створюються на підставі Закону України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” від 13 жовтня 1992 р. Цей закон визначає загальноправові умови та порядок створення, ліквідації, функціонування таких зон, їх статус і порядок регулювання діяльності. Але створювати вільні економічні зони можна тільки після прийняття відповідного закону щодо кожної окремо, в якому визначаються статус території, строки дії цієї зони. В інших країнах порядок створення ВЕЗ більш спрощений. Наприклад, для Казахстану достатньо рішення Верховної Ради, для Польщі — Кабінету Міністрів.

Вільні економічні зони залежно від завдання мети та можуть бути різних типів. В Україні існують такі:

- вільні митні зони (сухопутні та порти);
- експортні та транзитні зони;
- митні сховища та технічні парки;
- технологічні та комплексні виробничі зони;
- туристські зони;
- фінансові, страхові та банківські зони.

У деяких випадках утворюються ВЕЗ, які поєднують усі напрями. Внутрішні параметри вільних економічних зон визначаються залежно від мети, завдання, функцій, структури, повноважень органів управління, а також кількості жителів і працівників на цій території.

Органами управління ВЕЗ виступають:

- місцеві органи влади та самоврядування (міські ради та місцеві державні адміністрації);

- органи господарського розвитку та управління ВЕЗ. Вони створюються за участю суб'єктів економічної діяльності з боку України та з боку іноземного компаньйона.

В інших країнах (наприклад, у Казахстані) діє єдиний орган управління — виконавча влада адміністративної ради зони.

Місцеві органи управління у ВЕЗ керуються всіма законодавчими та правовими нормами (у тому числі екологічними, санітарними), які чинні на всій території України, якщо законодавством не передбачаються інші, особливі для цієї зони норми. Органи управління мають право:

- вносити будь-які пропозиції щодо змін у статусі суб'єкта господарювання;
- вирішувати питання захисту (в тому числі екологічного, фінансового, соціального) громадян, які проживають у зоні;
- передавати в користування земельні ділянки, об'єкти інфраструктури, інші природні ресурси.

Функції органів господарського розвитку та управління ВЕЗ в Україні обмежені і поширюються тільки на:

- визначення перспективних напрямів розвитку зони;
- експлуатацію та будівництво мереж транспорту, зв'язку, енергопостачання та інших споруд загального користування;
- розвиток мережі комунікаційних зв'язків з партнерами за межами ВЕЗ;
- розміщення на території зони нових виробництв і організацію та проведення міжнародних симпозіумів, конференцій та інших заходів, у тому числі і рекламних, з цією метою;
- видачу дозволів та інших ліцензій на території ВЕЗ, будівництво нових споруд, приміщень, розширення господарської діяльності тощо.

У ВЕЗ утворюються сприятливі для суб'єктів господарювання митні умови та митний режим. До них належать:

- пільговий режим оподаткування;
- специфічні валютно-фінансові умови;
- система пільг на сплату мита;
- особлива банківсько-кредитна система;
- сприятлива для інвесторів система надання кредитів та особлива система страхування;
- пільгова система інвестиційного оподаткування;
- особливі умови окремих видів платежів;
- спрощена система реєстрації підприємства тощо.

Крім зазначених, у деяких вільних економічних зонах створюються й інші умови. Наприклад, у ВЕЗ “Славутич”:

1. Звільняються від обкладання податком на додану вартість та стягнення мита обладнання та комплектуючі до нього, матеріали, сировина, транспортні засоби (крім підакцизних товарів), які ввозяться на територію ВЕЗ для власних потреб і для реалізації інвестиційного проекту.
2. Звільняється на три роки від обкладання податком прибуток суб’єктів ВЕЗ, отриманий на території зони від реалізації інвестиційного проекту. З четвертого по шостий рік прибуток обкладається податком за зниженою на 50 % ставкою. Причому ця норма застосовується з моменту отримання суб’єктом першого прибутку.
3. Підприємства, суб’єкти ВЕЗ “Славутич”, звільняються від сплати зборів до Державного інноваційного фонду України.
4. Суб’єкти ВЕЗ звільняються також від сплати зборів на обов’язкове соціальне страхування на випадок безробіття.
5. У вільній економічній зоні підприємства в перші три роки звільняються від сплати земельного податку, а в наступні три роки ставка оподаткування зменшується на 50 %.
6. При розрахунку розміру прибутку для оподаткування до валового доходу не включається сума інвестицій, отримана, згідно з інвестиційним проектом, у вигляді грошей, матеріальних цінностей, нематеріальних активів.
7. Не підлягає ліцензуванню та квотуванню імпорту товарів і матеріалів для власних потреб, а також експорту товарів, які виготовлені на території зони.
8. Надходження в іноземній валюті від реалізації виготовленої продукції звільняються від обов’язкового продажу.

Як недолік законодавчої бази України треба визначити, що, крім закону, який встановлює загальний порядок створення ВЕЗ, закону щодо кожної зони, приймається ще багато нормативних документів (інших законів, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів тощо), що ускладнює правову базу існування ВЕЗ.

Строк, на який створюється вільна економічна зона, встановлюється законодавством України щодо кожної зони. Так, з 1 січня 2000 р. на 50 років створені ВЕЗ в Криму (“Велика Ялта”, “Алушта”, “Судак”, “Феодосія”, “Сиваш”, “Керч”, “Східний Крим”), а особлива зона “Порто-Крим” у Керчі — на 30 років. Такий само строк бу-

дуть діяти ВЕЗ у Харкові, території пріоритетного розвитку в Волинській, Житомирській областях (м. Коростень, Новоград-Волинський та інші райони). На 25 років відкрита ВЕЗ в Одесі “Порто-Франко”, на 20 років — “Інтерпорт-Ковель” та ін.

Крім територіальних ВЕЗ, в Україні створюються наукові підприємства, конструкторські бюро, заводи, так звані технологічні парки. Вони створені на заводі “Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка”, в Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інституті монокристалів. На цих підприємствах усі операції щодо реалізації продукції звільняються від сплати ПДВ, а також податку на прибуток. Ці кошти акумулюються на особистому рахунку і використовуються на розширення наукової та науково-технічної діяльності.

Для того щоб підприємство було зареєстроване у ВЕЗ, необхідно виконати певні правила та вимоги. Так, для реєстрації подають такі основні документи:

- заяву за формою, яка затверджена виконкомом;
- інвестиційний проект кошторисною вартістю, еквівалентною визначеній для кожної зони суми в доларах;
- нотаріально засвідчені копії свідоцтв про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності та установчі документи юридичної особи;
- якщо заявлена іноземна юридична особа, то документи, які свідчать про її реєстрацію в країні перебування;
- висновки щодо інвестиційного проекту, зроблені відповідно до законодавства України;
- довідку державної податкової служби за місцезнаходженням суб'єкта підприємницької діяльності про стан розрахунку з бюджетом;
- проект угоди щодо умов реалізації інвестиційного проекту, погоджений з органом господарського розвитку ВЕЗ.

Крім зазначених документів, керівництво вільної економічної зони може зажадати й інші документи.

Для кожної ВЕЗ встановлюється свій розмір інвестицій, який потрібен підприємству для реєстрації в зоні. Так, мінімальні розміри інвестицій становлять:

1 млн дол. — Донецька обл., Луганська обл., “Порто-Франко” (Одеська обл.);

500 тис. дол. — “Антарктика” (м. Іллічівськ), “Порто-Франко” (м. Одеса), “Яворів” (Львівська обл.), “Курортополіс” (м. Труска-

вещь, Львівська обл.), Спеціальний інвестиційний режим м. Харків, “Миколаїв”;

250 тис. дол. — “Закарпаття”, Територія пріоритетного розвитку Волинської обл.;

200 тис. дол. — “Славутич”, Територія пріоритетного розвитку Житомирської області;

50 тис. дол. — Територія пріоритетного розвитку Криму.

Вільні економічні зони дають реальну можливість залучити до регіонів іноземні інвестиції, які повинні спрацювати й на підвищення економічної ситуації в Україні взагалі.

Але найбільшого ефекту буде досягнуто тоді, коли над цими зонами встановлять контроль за інвестуванням, використанням коштів за призначенням.

Підсумовуючи зазначене вище, можна сказати, що:

- 1) податкове регулювання є частиною державного регулювання. Але головна мета його — встановлення рівноваги не тільки між державними, а й суспільними, корпоративними та приватними економічними інтересами. Це завдання зводиться до максимального забезпечення суспільних потреб. При цьому податкова політика забезпечує не тільки надходження коштів до дохідних частин бюджетів різних рівнів, а й повинна забезпечити отримання таких їх розмірів, які будуть достатні для суспільного відтворення. Крім того, повинно забезпечуватись і зростання загального добробуту населення;
- 2) податкове регулювання тісно пов’язане з такими способами державного регулювання, як ціноутворення, тарифне, валютне та грошове регулювання, політика державних позик тощо;
- 3) найефективнішим засобом податкового регулювання є надання пільг. Особливо це стосується стимулювання інвестиційних проєктів за рахунок надання підприємствам, які їх здійснюють, різних податкових пільг і кредитів, податкових канікул тощо;
- 4) податкове регулювання має бути спрямоване на конструктивні зміни в економіці і не повинне мати репресивний характер.

Контрольні питання

1. Податковий аналіз, його сутність та зміст.
2. Класифікація податкового аналізу за різними ознаками.
3. Функції податкового аналізу.
4. Принципи податкового аналізу.

5. Порядок проведення системного податкового аналізу.
6. Етапи проведення комплексного податкового аналізу.
7. Класифікація методів податкового аналізу за різними ознаками.
8. Планування податкових платежів, його сутність та зміст.
9. Рівні плану податкових платежів та їхній зміст.
10. Розробка плану податкових платежів та його сутність.
11. Заходи щодо розробки плану податкових платежів.
12. Методи розробки плану податкових платежів.
13. Види планів податкових платежів на підприємстві.
14. Стратегія податкового планування підприємства та етапи її розробки.
15. Показники ефективності плану податкових платежів підприємства.
16. Оптимізація плану податкових платежів підприємства та її характеристика.
17. Податковий контроль, його зміст і сутність.
18. Внутрішній і зовнішній податковий контроль та їхні характеристики.
19. Комплексний податковий контроль та його зміст.
20. Методи боротьби з ухиляннями від сплати податків.
21. Види порушень податкового законодавства.
22. Види покарань за порушення податкового законодавства.
23. Податкове регулювання та його сутність.
24. Здійснення державного податкового регулювання в Україні.
25. Принципи організації та функції податкового регулювання.
26. Методи проведення податкового регулювання.
27. Податкові пільги та їх місце в податковій політиці підприємства.
28. Принципи надання податкових пільг по оподаткуванню на підприємстві.
29. Класифікація пільг та їх характеристика.
30. Організація вільних економічних зон в Україні та їхнє значення для економічного розвитку держави.
31. Офшорні зони та особливості організації оподаткування в них.

СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ

4.1. Теоретичні та методичні основи системи оподаткування

Сам по собі податок є одним з найдавніших фінансових інструментів будь-якої економічної системи. Ще за часів існування общинної системи господарювання її члени віддавали частину свого врожаю або виробленого продукту чи здобичі своєму вождю за виконання ним своїх обов'язків, пов'язаних із керівництвом общиною, вирішенням проблеми підтримання добрих стосунків із сусідами та всередині общини, захистом її від зовнішніх ворогів.

З другого боку, податки є частиною існування людини й мають філософський зміст. Ще перші філософи Стародавньої Греції, Риму характеризували податки як суспільно необхідне та корисне явище. Форми податків упродовж існування людства постійно змінювались, але їхня сутність залишалася незмінною. Спочатку податком була частина здобичі члена общини, потім — частини військової здобичі, використання праці та інтелекту рабів, жертвування, відпрацювання якогось часу на користь землевласника, і врешті-решт — грошових платежів, які мають місце і в сучасних умовах. Але незважаючи на різні форми податків, економічний зміст їх залишався незмінним — суспільне оподаткування частини особистого доходу платника на користь керівництва суспільством (вождя чи апарату управління державою).

З філософського погляду, податок є життєвою необхідністю об'єднання частини майна, доходів, прибутків громадян країни для існування суспільства в цілому, виконання громадських робіт окремими працівниками, здійснення охорони держави, соціальної підтримки незахищених верств населення, протистояння зовнішнім ворогам, стихійним лихам тощо. Крім того, податок є, по суті, необхідним елементом розширеного відтворення та чинником зростання суспільної продуктивності праці, економічного потенціалу держави.

Але філософське значення податку має й конкретне вираження у формі речових або вартісних відрахувань. Перехід від філософ-

ських значень до економічних здійснюється завдяки системі оподаткування.

Сучасна система оподаткування являє собою поєднання податкової теорії, створення податкової системи, різних форм податків, методів їх стягнення, контролю за їх використанням тощо. Оподаткування має свою методологію, тобто теоретичне, науково-практичне та правове обґрунтування суті, поняття податку та одночасно дослідження його як економічної категорії та конкретної форми взаємовідносин між суб'єктом та об'єктом оподаткування.

Базою методології оподаткування є дії загальних економічних законів суспільства, а також чинна в державі законодавча база. Головна мета оподаткування — розробка економічного змісту, складу, форм і відповідного механізму їх обчислення й оплати, встановлення відповідних прав та обов'язків платників і відповідальності за порушення цих обов'язків.

Як економічна категорія, податок повинен відповідати тій системі розширеного відтворення, що існує в конкретній державі, тій фазі економічного розвитку, яка характерна для певного часу. Особливо це стосується процесів розподілу та перерозподілу створеної в державі власності — валового та національного продукту. Податок як економічна категорія має різні форми. Він виступає як примусове вилучення частини доходу суб'єкта до державної казни на підставі чинної законодавчої бази. Тому в податку знаходять відображення усі позитивні та негативні риси економічної політики держави, конкретної системи державного будівництва та керівництва. Від цього залежить також розвиток держави прогресивним або регресивним шляхом. При цьому велике значення мають взаємовідносини між державою та платниками податків, тією податковою базою, яка існує, та змістом і ступенем відповідальності платників податків за виконання чинного законодавства.

Податкова база являє собою економічну основу для реалізації податкових відносин. Залежно від особливостей розвитку держави, історичних, природних умов виділяють кілька напрямів розвитку податкової бази:

- напрям, який базується на ресурсному, майновому обкладанні (це характерно для держав з розвиненим промисловим комплексом або для тих, які мають великий ресурсний потенціал, де головним об'єктом оподаткування є земля, ресурси або інші корисні копалини);

- напрям, базою якого є обкладання кінцевих результатів діяльності (у вигляді оподаткування кінцевого продукту у вартісному виразі), знов утворена вартість, що характерно для високорозвинених держав, які виробляють та експортують готові вироби;
- напрями, які базуються на обкладанні угод купівлі-продажу (це стосується держав, для яких головним видом діяльності є проведення посередницьких операцій, з розвинуеною системою біржових центрів тощо);
- напрями, що базуються на рентних відносинах, коли оподатковується здебільшого майно, яке може здаватись у тимчасове користування іншим суб'єктам господарювання;
- напрями, базою яких виступає праця робітників, коли переважно оподатковується заробітна плата й висока питома вага в розподілі державного бюджету належить соціальному захисту населення.

Залежно від напрямів розвитку держави ухвалюються й відповідні законодавчо-правові акти. У сучасних умовах розвитку економіки в кожній державі наявні всі напрями розвитку податкової бази (тому можна говорити про різні деталі кожного шляху в загальній податковій базі).

Виходячи з податку як філософської категорії, його зміст має деякі національні й історичні особливості. Так, у Німеччині податок має значення підтримки, яку громадяни надають державі; у Великобританії він означає обов'язок перед державою, у Сполучених Штатах Америки податок визначається як такса, у Франції — як обов'язкова плата, в Україні — як примусовий платіж.

Теорія науки про оподаткування у XIX–XX ст. розвивалася у двох напрямках — марксистському і неокласичному (базою останнього були розробки економістів А. Сміта і Д. Рікардо). Відповідно до цих напрямів і будувалась загальна податкова політика держав адміністративно-командної та ринкової спрямованості. Для перших характерна жорстка система, спрямована переважно на адміністративно-централізовані методи стягнення податків і розподілу бюджету. У деяких випадках при цій системі були спроби взагалі відмовитись від окремих податків або зменшити їх тягар.

У державах з ринковою економічною системою оподаткування будується на науково розроблених принципах. Податок виступає, з одного боку, як економічна категорія, а з другого — як реальний грошовий платіж у державну скарбницю, який визначається в конкретному розмірі.

Крім напряму розвитку системи (командно-адміністративного чи ринкового), на створення конкретної системи оподаткування впливають також особливості економічного розвитку держави і розвиток державності.

З одного боку, податки є частиною доходу виробника або іншого платника та члена суспільства, а з другого — платники податків пов'язані з розподілом державних коштів, тобто витратами держави. Тому велике значення для системи оподаткування має аналіз складу державних витрат і встановлення їх залежно від суспільно необхідних потреб. У різних державах їх склад має свої особливості й залежить від різних чинників. Оптимізація державних витрат складає реальні умови для створення оптимальної системи оподаткування відповідно до конкретного часу функціонування держави.

Податкові відносини багатогранні, вони тісно пов'язані з іншими відносинами, які існують у державі, й базуються на них. До таких відносин належать:

- громадсько-суспільні, які відображаються в існуючому устрої;
- виробничі, тобто співвідношення та характер існування виробничої сили держави;
- відносини розподілу, які складаються між різними чинниками виробництва або суб'єктами, які існують у державі;
- вартісні, які складаються при розподілі виробленого товару або продукту, ресурсів;
- грошово-фінансові, які характеризують розподіл державного бюджету як серед членів окремих соціальних груп, самих соціальних груп, так і між підрозділами та галузями держави.

Основою всієї системи оподаткування є економічний базис держави та громадсько-політична надбудова. Вони встановлюють фінансово-господарські відносини, які й визначають відповідну систему оподаткування, яка має свій податковий механізм.

Система оподаткування значною мірою залежить від форм власності та їх співвідношень. Найефективніший податковий механізм існує в тих державах, де на паритетних умовах діє багато форм власності, перерозподіл державних коштів базується на зміні різних форм власності. Тобто складаються умови функціонування податкової системи в повному обсязі. І навпаки, коли в державі існує тільки одна форма власності — державна і вона має суттєві переваги, то система оподаткування перетворюється на систему вилучення частини доходів у директивному вигляді. Ефективність такої системи оподатку-

вання невелика, оскільки будь-які адміністративні заходи не зможуть забезпечити всю повноту зборів податків до бюджету. Крім того, державна форма власності, як звичайно, не дає можливості розвиватися підприємництву, обмежує зацікавленість громадян, знижує економічне стимулювання громадян та інших суб'єктів держави.

Таким чином, виходячи з філософської та економічної суті податків, можна стверджувати, що вони є обов'язковими, примусовими платежами, які існують на економічному базисі та в економічних відносинах у державі. Податки охоплюють усі доходи як підприємств, так і громадян незалежно від виду діяльності, типу і галузі, регіонального розташування.

Механізм їх дії визначається системою оподаткування, яка базується на особливих умовах, до яких належать:

- співвідношення між рівнем загальних податкових платежів і вилученням з обсягу знов утвореної вартості;
- система оподаткування будується залежно від виконання фіскальної та регулюючої функцій податків;
- усі податки, які надходять до бюджету, використовуються на покриття суспільно необхідних потреб.

Податкова система є важливою частиною загальної політики оподаткування. Вона являє собою систему відрахувань, обов'язкових платежів, методологію їх розрахунку згідно з чинним податковим законодавством держави, конкретними методами розрахунку податкових платежів, а також податкових пільг. Уперше вимоги до системи оподаткування були визначені ще А. Смітом 1776 року у праці “Дослідження про природу та причини багатства народів”:

1. Усі піддані держави повинні по можливості брати участь в утриманні уряду держави, причому за розміром ці сплати мають бути адекватними тим послугам, які вони отримують від держави.
2. Податок, який сплачує будь-яка особа, повинен бути точно визначений за розміром. Крім того, мають бути чітко встановлені строки сплати, способи платежу для всіх платників податків.
3. Особливо наголошується, що кожен податок повинен стягуватися у такий час і спосіб, які є найсприятливішими для платника.
4. Кожен податок має бути мінімізований, тобто задуманий та розроблений таким чином, щоб він забирає з кишені народу якомога менше ніж необхідно державній скарбниці.

Ці вимоги характерні для будь-якої системи. Але в Україні відбувається перехід від командно-адміністративної системи до ринкової, тому вони мають деякі особливості.

Система оподаткування в будь-якій державі базується на дії тих економічних засобів, які характерні для даного часу та даної економічної системи.

Будь-який закон визначає основні принципи функціонування економічних відносин, тобто він не пристосовується до поточних потреб держави та суспільства. Він залежить від тієї політичної ситуації, яка склалась, та політичних сил, які діють у суспільстві. Недотримання вимог дії економічних законів призводить до негативних наслідків для суспільства й гальмує його розвиток.

Головним економічним законом суспільства залишається **закон власності**, а інші закони відбивають тенденції розвитку суспільства на основі цього закону. Тому система оподаткування базується на знанні фундаментальних закономірностей відносин, які складаються між громадянами, громадянами та підприємствами, підприємствами та державою, громадянами та державою, і на тому, як ці взаємовідносини впливають на збагачення держави.

Крім закону власності, у суспільстві в перехідний до ринкових відносин період, який спостерігається нині в Україні, діє багато інших економічних законів, які потрібно враховувати при створенні системи оподаткування, а саме:

1. **Закон збільшення потреб** суспільства залежно від ступеня розвитку останнього. Сутність цього закону полягає в тому, що з підвищенням добробуту населення, з одного боку, зростають його потреби. З другого — збільшуються і податки, які населення сплачує державі, а тому зростають і вимоги до послуг, що їх надає держава. Тобто повинно змінюватись і ставлення держави як до своїх громадян, так і до виконання своїх функцій.
2. **Закон зростання витрат**. В умовах розвитку будь-якої економічної системи товари, які виробляються, послуги, які надаються, повинні відповідати вимогам споживачів щодо якості, а також має збільшуватись їх кількість. Підвищення якості потребує додаткових матеріальних, трудових ресурсів, упровадження досягнень науково-технічного прогресу, збільшує фінансові витрати, що збільшує і витрати виробництва (хоча впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу може призвести й до зменшення собівартості). Особливо це стосується перших періодів виробництва товару.
3. **Закон попиту**. Сутність його полягає в тому, що при зниженні ціни попит на продукцію підвищується, і навпаки. Але ціна товару

залежить від багатьох чинників, у тому числі й від податків та інших обов'язкових відрахувань до державного бюджету. Їх збільшення змушує підприємство:

- або збільшувати ціну виробу, що зменшує його обороти;
 - або знижувати ціну за рахунок зменшення свого прибутку, що негативно впливає на подальший розвиток підприємства, розширення виробництва, ефективність стимулювання праці робітників.
4. **Закон пропозиції.** Його зміст полягає в тому, що виробник бажає реалізувати більше товарів за вищу ціну з метою отримання більшого прибутку. Але й на дію цього закону податки мають особливий вплив. Найвища ціна, яку в умовах ринкової економіки може встановити виробник, обмежується попитом споживачів, тобто зростання ціни можливе тільки до певної межі, вище якої виріб не буде проданий. Тому збільшення розміру податків при обмеженості ціни також призводить до зменшення кінцевого чистого прибутку підприємства.
5. **Закон ринкової рівноваги, або рівноважної ціни.** Згідно з цим законом усі вироби мають реалізовуватись за ціною, яка утворюється при перехресненні кривих законів попиту та пропозиції. Вона має миттєвий характер, але на її досягнення повинна бути спрямована цінова політика підприємства. Деякі чинники суттєво впливають на цю ціну. Так, введення нових податків, митних ставок, інших обов'язкових платежів призводить до зміщення цієї ціни, а відповідно, й до зміни попиту або пропозиції на ринку.
6. **Закон вільної конкуренції.** Згідно з цим законом на ринку виробів і товарів формується середня ціна, яка дає змогу встановити в суспільстві економічну рівновагу між виробництвом і споживанням. Зміна податкової системи призводить до знищення цієї рівноваги і, відповідно, до порушення економічної стабільності в суспільстві.

Розвиток економічної системи будь-якої держави відбувається на основі як загальноекономічних, так й особливих законів, чинних у цій державі. У зв'язку з цим виділяють два підходи до створення системи оподаткування:

1. **Класичний, або загальнодержавний.** Якщо система оподаткування будується на цьому підході, то вона стає найоптимальнішою і відповідає вимогам суспільства.

2. Організаційно-економічний, або внутрішньонаціональний. Цей підхід передбачає утворення концепції та таких умов, за яких податковий механізм діє відповідно до економічної та політичної системи, що існує в державі. Він враховує економічний базис і тип держави, політичний режим, національно-економічні умови розвитку, традиції та національні особливості.

Головною метою податкової системи є її стимулююча спрямованість на розвиток суспільства в цілому і на підвищення добробуту громадян.

З урахуванням того, що система оподаткування за своєю суттю є багатофункціональною, виділяють такі цільові настанови до її створення:

- створення таких умов, які б стимулювали інвестування коштів підприємств (у тому числі іноземних) і фізичних осіб в економіку держави з метою її розвитку, зміни структури виробництва, її диверсифікації, збільшення робочих місць;
- стимулювання підвищення загальної продуктивності праці в державі за рахунок розвитку та прискорення впровадження у виробництво нових досягнень науково-технічного прогресу, розвитку науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, розробки нових технологій;
- забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку;
- створення умов для розвитку тих галузей або територій, у розвитку яких зацікавлена держава, за рахунок переливання капіталу з менш прибуткових виробництв до більш прибуткових і отримання більших прибутків;
- забезпечення задоволення всіх (або більшості) потреб громадян і всіх верств населення. При цьому особливого значення набуває якість задоволення цих потреб.

Загалом система оподаткування повинна будуватись на підставі певних правил і положень, які називаються принципами. Усі принципи можна класифікувати за двома напрямками:

- економіко-функціональні;
- організаційно-правові, які, в свою чергу, поділяються на принципи єдності та децентралізації.

До економіко-функціональних принципів належать:

1. Створення стабільної системи оподаткування (що залежить від законодавчої бази держави), відносно стійкої до всіх чинників (у

- тому числі і зовнішніх), які впливають на розвиток економічної та фінансової системи держави; неможливість зворотної дії законодавчих актів, чинних у державі. Цей принцип особливо актуальний для України, яка характеризується нестабільністю законодавчої бази й зворотною дією окремих законодавчих актів.
2. Універсалізація оподаткування. Систему оподаткування потрібно організувати таким чином, щоб можна було застосовувати її в будь-яких умовах розвитку економіки держави.
 3. Система оподаткування повинна забезпечувати однократність стягнення податків. Тобто неприпустимо застосовувати подвійне оподаткування (в Україні, на жаль, зустрічається і кількаразове стягнення податків і зборів, наприклад, із заробітної плати працівника та ін.).
 4. Прозорість системи оподаткування, її зрозумілість та однозначність трактування для будь-якого платника податку — чи то юридичної чи то фізичної особи. Порядок і методика визначення та сплати податків не може мати різне трактування як для платника податку, так і для тієї структури, яка збирає податки. Чим менше буде таких негараздів у чинному законодавстві, тим менше буде звертань до судових органів та оскаржень у різні інстанції. На жаль, здебільшого таке становище стає суттєвим важелем у руках податкових органів і негативно впливає як на платників податків, так і на систему оподаткування загалом.
 5. Рівнонапруженість податкового тягара для всіх суб'єктів, тобто для всіх платників податків. По-перше, це стосується суб'єктів одного рангу — підприємств, фірм, фізичних осіб та ін. Безумовно, пільги існують у будь-якій податковій системі та в будь-якій державі і відіграють важливу стимулюючу роль, але значна їх кількість свідчить про недосконалість чинної системи податкового законодавства, її складність як для розуміння, так і для застосування. По-друге, це стосується встановлення рівнонапруги й між платниками різних рангів — між юридичними та фізичними особами. Тобто цей принцип означає відсутність дискримінації в порядку сплати та встановлення розміру податку.
 6. Прагнення досягти відносної рівноваги в забезпеченні інтересів усіх учасників податкового процесу — держави, підприємства, юридичних і фізичних осіб. Цей принцип досягається тільки за допомогою створення ефективної податкової системи держави.
 7. Відмова від репресивного характеру системи оподаткування. Сутність цього принципу полягає в тому, що система оподатку-

вання повинна бути побудована таким чином, щоб не дати змоги організувати якісь репресивні дії щодо платників податків з боку податкових адміністрацій (у деяких випадках навіть щодо порушників податкового законодавства, але залежно від характеру порушення та відповідно до його наслідків).

8. Бюджетна спрямованість системи оподаткування. Кількість та сума зібраних податків повинна координуватись з витратною частиною бюджету держави. Це означає, що нові податки повинні з'являтися тоді, коли з'являються нові статті витрат. Але вони не повинні використовуватись для покриття та ліквідації бюджетного дефіциту.
9. Найменше втручання в справи платника податків. Система оподаткування не може бути інструментом втручання державних органів у право вибору платником податку напряму діяльності, обсягів виробництва, диверсифікації діяльності тощо.
10. Ефективність системи оподаткування. Сутність цього принципу полягає в тому, що всі витрати на створення, функціонування розробленої системи оподаткування мають бути значно нижчими, ніж отримана сума податків. Згідно з чинним законодавством вона повинна бути спрямована на виконання фіскальної функції та функції стимулювання, на прищеплення платникам податку податкової культури, розуміння ними обов'язковості сплати податків.

Принцип єдності та централізації передбачає, що система оподаткування складається як із загальнодержавної системи податків, які встановлюються на загальнодержавному рівні й стягуються в державний бюджет, так і з місцевої системи податків та зборів і обов'язкових платежів. Порядок їх стягнення, розрахунку та ставки оподаткування визначаються місцевими органами самоврядування. Ці податки збираються в місцевий бюджет і розподіляються місцевою владою.

У зв'язку з цим постає проблема розподілу функцій і повноважень між центральними (державними) та місцевими органами в питаннях збору та розподілу податків. У різних країнах світу ця проблема вирішується по-різному. У деяких державах, наприклад у Сполучених Штатах Америки, система місцевих бюджетів (а її складовою виступає система оподаткування) являє собою автономну (відокремлену, самостійну) систему оподаткування штатів. При цьому загальні доходи місцевих бюджетів регулюються централізовано. В Японії, приміром, система оподаткування найбільш централізована, тому необхідні додаткові кошти на розвиток муніци-

пальних та адміністративних одиниць останні отримують з центрального бюджету.

Принцип побудови системи оподаткування в Україні визначається чинним Законом України “Про систему оподаткування” та прийнятим у 1997 р. Законом України “Про доповнення та зміни до Закону України “Про систему оподаткування”. У скороченому вигляді вона має такий вигляд:

- стимулювання підприємницької виробничої діяльності;
- обов’язковість;
- рівнозначність і пропорційність;
- рівність до платників податків, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації;
- соціальна справедливість;
- стабільність;
- економічна обґрунтованість;
- компетентність;
- єдиний підхід;
- доступність.

Загалом формування системи оподаткування відбувається на основі взаємодії ринкового та адміністративно-розподільчого механізмів. Це означає, що з урахуванням того, що податки, по суті, мають обов’язковий характер, будуватись система оподаткування може тільки на державному рівні. Але при формуванні системи оподаткування потрібно враховувати й ринкові чинники, а саме:

- рівень розвитку економіки держави в цілому;
- рівень розвитку окремих регіонів і галузей національної економіки;
- рівень добробуту населення та його доходів;
- витрати бюджету держави та їх обґрунтованість;
- рівень розвитку підприємництва тощо.

Система оподаткування передбачає формування особливого податкового механізму, який в будь-якій економічній системі повинен відповідати на три запитання:

1. Хто повинен сплачувати податки? Основним тут є розподіл податкового тягаря між платниками податку, тобто юридичними та фізичними особами.
2. Які показники повинні визначатися при сплаті податків? Тобто визначення об’єкта оподаткування.
3. Яким має бути розмір податку, що стягується з кожного об’єкта оподаткування? Тобто визначення ставки оподаткування.

Щоб відповісти на ці запитання, важливого значення набуває вибір податкової бази, який має особливі підходи. До них належить оподаткування:

- результатів кінцевої діяльності платника податку (результатів виробництва, кількості наданих послуг, виконаних робіт);
- бази оподаткування на основі різних видів ренти;
- обігу реалізації товарів і виробів;
- капіталу, нерухомості та майна;
- споживача.

4.2. Податки, їх функції та види

Податки є частиною загальної фінансової системи як держави в цілому, так і окремих її суб'єктів. Крім того, вони виступають однією з категорій ринкової економіки.

Податки існують у сфері виробничих відносин, оскільки є вилученням частини виробленого продукту (в грошовій формі) в дохід держави. Але податки — це нестійка категорія. Вони постійно змінюються. Змінна й сфера їх дії.

Сутність податків, як економічної категорії, проявляється через ті функції, які вони виконують. Виділяють три головні функції податків (рис. 25).

Фіскальна функція. Її сутність полягає в забезпеченні надходження коштів до державного бюджету. В будь-якому суспільстві

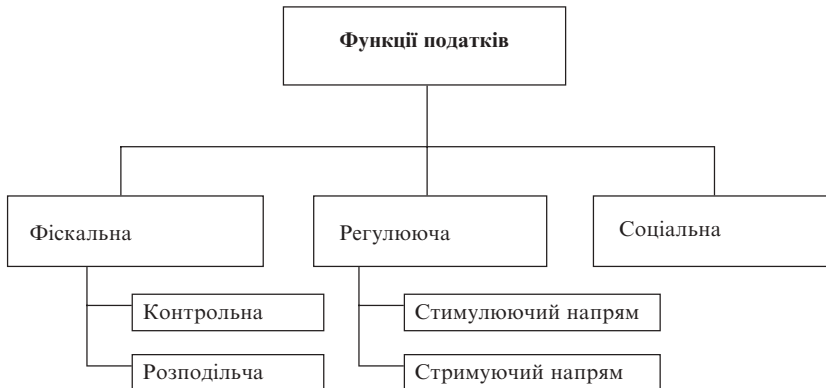

Рис. 25. Функції податків

ця функція послідовно реалізується. За її допомогою відбувається формування фінансових ресурсів держави, призначених для покриття витрат, пов'язаних із виконанням державою своїх функцій — економічних, соціальних, оборонних, охорони здоров'я, екологічних тощо.

У свою чергу, ця функція поділяється на дві (деякі економісти та вчені виділяють їх окремо): контрольную та розподільчу.

Контрольна функція. Вона полягає в обліку кількості податків і розміру кожного з них, а також в оцінці ефективності кожного каналу надходження податків. Це передбачає не тільки здійснення контролю за отриманням податків, а й застосування різних санкцій до порушників. Крім того, виконання цієї функції передбачає також внесення постійних змін у систему оподаткування з метою підвищення її ефективності, яка залежить від існуючої в державі податкової дисципліни, законслухняності платників податків та їх ставлення до держави. Основна мета цієї функції — досягнення своєчасної і повної за обсягом сплати податків.

Виконання **розподільчої функції** пов'язане зі стягненням податків і забезпеченням наповнення бюджету, який потім буде розподілений. При виконанні цієї функції держава повинна збирати постійні, стабільні та рівномірні податки.

Постійність в отриманні податків означає, що вони повинні надходити до бюджету не у вигляді разових платежів, а протягом усього бюджетного періоду в чітко встановлені строки згідно з чинним законодавством.

Стабільність означає, що надходження податків повинно визначатись високим рівнем гарантії того, що передбачені чинним законодавством податки держава отримає у повному обсязі.

Рівномірність означає, що податки повинні розподілятися по території таким чином, щоб забезпечити достатні доходи всім ланкам бюджетної системи як на державному, так і на місцевому рівні.

Регулююча функція. Її сутність полягає в перерозподілі вартості валового національного продукту між державою та платниками податків. Податки при цьому утворюють особливі механізми, які забезпечують баланс особистих і загальнодержавних інтересів.

Мета цієї функції — забезпечення неперервності інвестиційних процесів, зростання фінансових результатів бізнесу, сприяння збільшенню коштів.

Виконання регулюючої функції передбачає:

1. Визначення системи оподаткування. Але система оподаткування повинна постійно пристосовуватись до особливостей розвитку економіки держави, ситуацій, які склались, запланованих реформ тощо. Тому важливе не тільки формування, а й удосконалення системи оподаткування, заміна існуючих податків, методики їх розрахунку, сплати тощо.
2. Ефективність застосування податків залежить від їх прогресивності, можливості отримання будь-яких пільг і загального зменшення в межах чинного законодавства. За допомогою податкових пільг держава має змогу регулювати кон'юнктуру загальнодержавного ринку товарів і послуг. Встановлення податкових пільг дає можливість підприємству збільшити свої доходи, прибуток, знизити витрати та ціну виробу, збільшити реалізацію продукції. І навпаки, збільшення розмірів сплачених податків призводить до підвищення ціни та зменшення обсягів виробництва.
3. Визначення податкових ставок. Держава встановлює ставки оподаткування і диференціює їх відповідно до чинної системи та особливостей розвитку економіки. Диференціація проводиться залежно від виду підприємства та форми його власності, напряму діяльності, обсягів виробництва або надання послуг, важливості його для споживачів або держави, а також від часу діяльності суб'єкта оподаткування тощо.

Слід зазначити, що виконання цієї функції податків з подальшим розвитком ринкових відносин повинно бути гнучкішим (за умови, що загальна система оподаткування залишається незмінною). Так, від виконання регулюючої функції залежить розвиток підприємства, зацікавленість у розширенні обсягів діяльності. Податок на прибуток визначає ту його частину, яка залишається в розпорядженні підприємства. Якщо податок на прибуток занадто великий, це зменшує зацікавленість підприємства в його отриманні, і воно намагається приховати прибуток і будь-якими засобами збільшити фонд оплати праці чи інші витрати або зменшити масштаби діяльності. При зменшенні податку на прибуток ця функція може впливати на ту частину, яка підлягає капіталізації. Якщо з боку держави проводиться політика, спрямована на стимулювання капіталовкладень (наприклад, надаються пільги при інвестуванні у нові виробництва, придбанні обладнання та прискоренні його амортизації), то більша частина прибутку використовується на ці цілі. Якщо держава зменшує або взагалі скасовує оподаткування дивідендів, то підприємство зацікавлене у

збільшенні споживчої частини прибутку і підвищує розміри дивідендів на свої акції.

У межах виконання цієї функції виділяють два її напрями: стимулюючий та стримуючий.

Сутність **стимулюючого напрямку** полягає в наданні податкових пільг або звільненні від сплати податків взагалі.

Стримуючий напрям застосовується, коли держава бажає захистити власного виробника. Для цього встановлюються додаткові податки чи підвищуються митні тарифи або вже діючі податки (наприклад, акцизний збір на горілчані та тютюнові вироби тощо). У результаті зростає ціна виробу, і він стає неконкурентоспроможним.

Як надання пільг, так і різні стримуючі важелі застосовуються незалежно від виду підприємства, галузі виробництва чи обслуговування.

В Україні особливого значення набуває третя функція податків — **соціальна**. Її виконання суттєво впливає на добробут громадян та справедливий розподіл коштів державного бюджету між усіма верствами населення.

Податки відповідають на запитання “для чого?”. А в цьому разі на перший план виходить запитання “для кого?”. Податки встановлюються для утримання державних структур і для забезпечення виконання ними функцій управління, оборони, соціальної, економічної та ін. Вони не мають ні елементів конкретного цільового обміну, ні конкретного призначення. Так, при відрахуванні коштів на обов’язкове пенсійне страхування платник знає, що, коли він досягне пенсійного віку, вони підуть на виплату пенсій. Це стосується і обов’язкових платежів на страхування на випадок безробіття, виплат в інноваційний фонд та інших відрахувань та платежів. Коли сплачується податок (наприклад, на прибуток, прибутковий податок з громадян, податок на додану вартість тощо), то платник не знає, на що будуть витрачені ці кошти: на освіту, охорону здоров’я, на утримання збройних сил тощо. Ці кошти акумулюються в державному бюджеті, а потім розподіляються Верховною Радою України при його затвердженні. Тому податок — це не тільки юридична, а й економічна категорія. При стягненні та отриманні податку відбувається перерозподіл частини засобів власності усього суспільства. Отже, податки виступають і як форма перерозподілу національного доходу. Інші обов’язкові платежі та відрахування, внески до державного бюджету є податками тільки за формою, а не за суттю.

Податок встановлюється тільки державою і є тільки її атрибутом. Встановлення податку в законі держави є формою прояву державно-го суверенітету. Індивідуальність податку проявляється у тому, що при його стягненні держава бере на себе обов'язки надання кожному платнику визначеного еквівалента, який дорівнюватиме розміру його платежу.

Податки стягуються не один раз, а періодично, в строки, визначені чинним законодавством. Відносини, що складаються при визначенні розміру податку та його сплаті, регулюються нормами фінансового права, які в сукупності створюють інститут податкового права. У ньому передбачаються спеціальні норми, які встановлюються щодо кожного податку, регулюються порядок нарахування, стягнення та відміни податку, строки сплати, пільги, відповідальність платника, порядок оскарження та застосування штрафних санкцій. Податки не мають територіальної закріпленості і не належать до конкретних витрат платника.

Але в податках закладені деякі суперечності. Об'єктивно сплата податку призводить до зменшення загального доходу платника. При цьому кожен із них зацікавлений у зменшенні бази оподаткування, для того щоб зменшити сплату відповідного податку. З другого боку, держава зацікавлена в отриманні податків у повному обсязі. Тому від того, як виконується фіскальна функція, залежить відношення платника податку до держави. А від того, як виконується економічна функція, залежить ставлення держави до платника податку.

Але треба мати на увазі, що податки не завжди нараховуються з тих джерел, які визначаються чинним законодавством, тобто об'єкт оподаткування та суб'єкт, який сплачує податок, можуть не збігатись. Платник податку завжди бажає перекласти сплату податків на інших суб'єктів ринку: на споживачів за рахунок підвищення ціни пропорційно зростанню податку або на тих, від кого сам отримує виріб, на таку суму, яка б дорівнювала його вартості за умови відсутності цього податку взагалі. У деяких випадках це відбувається в межах національної економіки. Тому з'являється проблема визначення сфери цього перекладання і впливу кінцевих пунктів, куди податок переміщується. Процес переміщення має особливості щодо окремих податків. Це можна розглянути на таких прикладах.

Оподаткування фізичних осіб. Стягнення прибуткового податку стосується всіх громадян України, які повинні сплачувати цей податок і мають дохід, що підлягає, згідно з чинним законодавством, опо-

даткуванню. Якщо платник податку має право самостійно встановлювати ціни на свій виріб або послугу, то він може переключити сплату податку на споживачів. Так, підприємства, які займаються особистою професійною діяльністю і отримують за це гроші, можуть підвищувати ціни на свої послуги пропорційно збільшенню розміру податку з метою компенсації цих витрат, а також підвищувати заробітну плату працівників, що, з одного боку, є позитивним моментом для працівників, а з другого — збільшує витрати роботодавця і, відповідно, підвищує ціну виробу. Тобто підвищення заробітної плати працівникам означає додаткову сплату податків (як через заробітну плату, так і при придбанні товарів). Це ж стосується і податків на спадщину.

Податок на прибуток підприємства. Сфера застосування та переключення цього податку досить обмежена. Якщо підприємство встановлює ціни, розраховуючи отримати найбільший прибуток, то, коли вводиться новий податок, воно може і не підвищувати ціну чи зменшувати обсяги виробництва. У цьому разі співвідношення між цінами та отриманим максимальним прибутком буде практично незмінним як до введення, так і після введення цього податку. Весь податковий тягар лягає на власників компанії, акціонерів у вигляді меншого розміру дивідендів або меншого розміру нерозподіленого прибутку. Але компанія може переключити весь тягар сплати нового податку на споживачів, підвищуючи ціну на свій виріб пропорційно новому податку. Крім того, податковий тягар може бути переключений і на постачальника за рахунок купівлі ресурсів за нижчою ціною. Але, як правило, перерозподіл податкового тягаря щодо цього податку здійснюється між власниками цінних паперів (передусім акцій) підприємства за рахунок перерозподілу дивідендів.

Акцизний збір. Сфера дії перерозподілу цього податку невелика. Платнику важко переключити сплату акцизного збору на споживача, наприклад, алкогольних напоїв, кондитерських виробів, тому що останній може купити інші товари та вироби за нижчою ціною, у тому числі товари іноземного виробництва (або алкогольні напої домашнього виробництва). Підвищення ціни може настільки зменшити обсяги виробництва, що платник згоден буде ці податкові витрати взяти на себе. Але й тут виникають різні варіанти. Наприклад:

- збільшення ціни відбувається поступово й у невеликих розмірах, тобто споживач поступово звикає до незначного підвищення ціни;

- перекладання сплати податків можливо в тих випадках, коли на даному ринку відсутні товари-замінники, а аналогічні вироби дуже відрізняються від них за якістю.

Отже, перекладання акцизного збору на споживачів відбувається насамперед через підвищення ціни.

Податок на майно, яке здається в оренду. В цьому разі перекладання податку відбувається через підвищення орендної плати, й податковий тягар перекладається на орендаря.

Це стосується і деяких інших податкових платежів.

Велике значення при дослідженні системи оподаткування, впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, при розробці податкової політики держави відіграє класифікація податків за різними ознаками. Її необхідність визначається різновидами податкових форм і застосуванням різних податкових режимів. При цьому враховуються особливості їх розрахунку, сплати, віднесення на витрати виробничої діяльності тощо.

Перша ознака — належність до рівня суб'єктів, які отримують податкові платежі: загальнодержавні та місцеві податки. Розподіл за цією ознакою визначається згідно з Законом України “Про систему оподаткування” від 25 червня 1991 р. № 1251-12 в редакції Закону від 18.02.97 р. № 77/97-ВР з наступними змінами та доповненнями. (Далі подано перелік податків та інших обов'язкових платежів з урахуванням доповнень та змін.) Перелік загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів подано в ст. 14 вищезгаданого Закону:

1. Податок на додану вартість.
2. Акцизний збір.
3. Податок на прибуток підприємств.
4. Податок на доходи фізичних осіб.
5. Мито.
6. Державне мито.
7. Податок на нерухоме майно (нерухомість).
8. Плата (податок) на землю.
9. Рентні платежі.
10. Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів.
11. Податок на промисел.
12. Збір на геологорозвідувальні роботи, які виконуються за рахунок державного бюджету.
13. Збір на спеціальне використання природних ресурсів.

14. Збір за забруднення навколишнього середовища.
15. Збір на обов'язкове соціальне страхування.
16. Збір на обов'язкове державне пенсійне страхування.
17. Плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності.
18. Фіксований сільськогосподарський податок.
19. Збір на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства.
20. Єдиний збір, що справляють у пунктах пропуску через державний кордон України.

Перелік місцевих податків, зборів та обов'язкових платежів визначається ст. 15 цього ж Закону. До них належать два податки:

1. Податок з реклами.
2. Комунальний податок.

А також 14 місцевих зборів та обов'язкових платежів:

1. Готельний збір.
2. Збір на паркування автотранспорту.
3. Ринковий збір.
4. Збір за видачу ордера на квартиру.
5. Курортний збір.
6. Збір за участь у бігах на іподромі.
7. Збір за виграш у бігах на іподромі.
8. Збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі.
9. Збір за право використання місцевої символіки.
10. Збір за право проведення кіно- і телезнімання.
11. Збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей.
12. Збір за проїзд територією прикордонних областей автотранспортом, що прямує за кордон.
13. Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг.
14. Збір з власників собак.

Друга ознака — місце податків, зборів та обов'язкових платежів у ціні виробу або послуги. За цією ознакою виділяють такі види:

1. Податки, які входять у собівартість:
 - збір на обов'язкове соціальне страхування;
 - збір на обов'язкове державне пенсійне страхування;
 - збір до державного інноваційного фонду;
 - плата за землю;
 - плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності;

- податок на промисел;
- фіксований сільськогосподарський податок;
- податок на рекламу;
- комунальний податок тощо.

2. Податки, збори та обов'язкові платежі, які сплачуються з прибутку підприємства:

- податок на прибуток підприємства;
- податки з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- збір за забруднення навколишнього середовища;
- державне мито тощо.

3. Податки та збори, які входять до ціни виробу:

- податок на додану вартість;
- акцизний збір.

Третя ознака — джерела податкової бази. За цією ознакою виділяють податки, збори та обов'язкові платежі, які сплачуються за рахунок:

- індивідуального доходу (податок на доходи фізичних осіб);
- доходу від продажу (податок на додану вартість);
- фінансового результату діяльності (податок на прибуток);
- витрат підприємства (збір на обов'язкове соціальне страхування та обов'язкове державне пенсійне страхування).

Четверта ознака — за об'єктом оподаткування (за податковою базою):

- ресурсні;
- рентні;
- на споживання;
- майнові (на нерухомість).

П'ята ознака — за методом розрахунку ставок оподаткування:

- регресивні;
- пропорційні;
- прогресивні;
- лінійні;
- ступеневі.

Шоста ознака — за засобом вилучення:

- прямі — податок на прибуток підприємств, на землю, з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, на нерухоме майно (нерухомість);
- непрямі — податок на додану вартість, акцизний збір, мито.

Сьома ознака — за суб'єктами сплати:

- а) юридичні особи — вони сплачують прямі, непрямі податки, збори в цільові фонди;
- б) фізичні особи сплачують:
- прибутковий податок з громадян;
 - податок на промисел;
 - плату за землю;
 - податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
 - мито;
 - державне мито;
 - внески (індивідуальні) на державне пенсійне страхування;
 - внески на страхування на випадок безробіття;
 - торговельний патент;
 - єдиний податок (для тих фізичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність за спрощеною формою сплати податку та бухгалтерського обліку);
 - місцеві податки та збори.

4.3. Податкове право та його складові

Податкове право є складовою фінансового права і являє собою сукупність юридичних норм, які визначають сутність податків у державі, порядок їх сплати, розрахунок, функціонування, зміни, скасування. Крім того, воно регулює відносини, що виникають між податковими органами та платниками при сплаті податків, а також містить загальні закони та підзаконні акти і нормативи, які закріплюють принципи побудови податкової системи, права та обов'язки учасників податкових правовідносин, види платежів, методичні та теоретичні положення, які пояснюють інші положення, явища, обставини, терміни.

Джерелом податкового права є закони з питань оподаткування та інші нормативні акти, розпорядження, постанови, які приймаються Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів, укази Президента, постанови податкової адміністрації України, рішення судів різних інстанцій тощо. Особливе значення мають нормативні документи, які коригують закони України або відмінюють їх.

У системі оподаткування можуть існувати тільки **податкові правовідносини**. Це відносини, які виникають при сплаті податків підприємствами, громадянами, тобто коли вони виступають як носії прав та

обов'язків, що встановлюються чинним законодавством і регулюються нормами фінансового, адміністративного, цивільного та кримінального права. Податкові правовідносини відображають економічні, політичні, управлінські відносини.

Суб'єктами правовідносин виступають, з одного боку, податкові органи, які діють від імені держави і мають відповідні повноваження, а з другого — платники податків (юридичні та фізичні особи). Будь-яка юридична або фізична особа стає платником податку тільки за наявності об'єкта оподаткування — доходу, майна, землі тощо.

Податкові правовідносини стосуються широкого кола питань, починаючи з розробки порядку, визначення обов'язків щодо сплати податку, форми контролю за сплатою, податкових пільг і закінчуючи визначенням строків сплати його до відповідного бюджету. Ці відносини мають свої особливості, які полягають у визначенні суб'єктів податкових правовідносин. Суб'єктами податкових правовідносин виступають державні податкові органи та платники податку (юридичні та фізичні особи). Кожен суб'єкт має юридичні права та обов'язки. Так, обов'язок Державної податкової адміністрації — вимагати від платника своєчасної сплати податку у визначені строки і в повному обсязі. Якщо ця вимога не виконується, то податкові органи мають право застосовувати штрафні санкції або інші міри покарання до порушників. Платник зобов'язаний вчасно сплачувати податки відповідно до чинного законодавства. Крім того, він має право на відстрочку платежів, його розрахунку, отримання податкового кредиту або пільг, повернення переплачених податкових сум, а також на оскарження дій податкової адміністрації в керівних органах або в арбітражному суді.

Зміст податкових правовідносин виявляється у формі особистих зв'язків між учасниками, тобто в суб'єктивних правах та їх юридичних обов'язках. Тому з'являється **суб'єктивне податкове право**. Воно являє собою поведінку платників податків і державних податкових органів. Відповідно до суб'єктивного податкового права визначають і відповідні суб'єктивні податкові відносини як вид обов'язкової поведінки, яка повинна відповідати чинному закону.

Предметом податкового права є чинна система правових фінансових відносин, яка виступає регулятором відносин між державними податковими органами та податками щодо визначення правил та порядку стягнення їх в бюджети різних рівнів.

Методом податкового права виступають імперативні норми податкового права з метою стягнення податків до державного бюджету з доходів, майна, землі платника податків. Імперативність означає обов'язковість сплати податкових платежів без будь-яких винятків. Імперативні норми податкового права зобов'язують платників дотримуватись вимог законодавства щодо сплати податків і не допускати будь-яких змін або його порушення. Ця норма визначається обов'язковим характером податків.

Податкові правовідносини можливі тільки при наявності **податкових законів**. Вони являють собою правовий акт вищого органу законодавчої влади, який визначає обов'язки усіх суб'єктів процесу оподаткування — як державних податкових органів, так і платників податків. Головним при цьому є визначення обов'язків сплати податків у строки, порядку, розмірах, які визначаються цим законом.

Податкові закони — це особливі закони, які стосуються економічних аспектів діяльності як підприємств, так і громадян.

Податковий закон повинен бути чітко сформульований, простий і зрозумілий суб'єктам системи оподаткування — як державним податковим органам, так і платникам податку. У ньому повинен бути чітко визначений порядок нарахування та сплати податку.

Податковий закон містить обов'язкові елементи податкової системи, до яких належать суб'єкти та об'єкти оподаткування, ставки, одиниці, строки та пільги щодо певного податку.

Суб'єктом оподаткування є юридична або фізична особа. Вона виступає платником податку і як громадянин держави, і як підприємець (тобто як громадянин, який здійснює підприємницьку діяльність). Це ж стосується і громадян іноземних держав, які здійснюють підприємницьку діяльність на території України. Але в будь-якому разі вони мають усі права і відповідні обов'язки щодо сплати податків так само, як і юридичні особи. Ступінь відповідальності залежить від їх статусу. Так, громадяни-підприємці повинні бути зареєстровані як платники податків і суб'єкти підприємницької діяльності. Форма оподаткування визначається підприємцем, який може сплачувати єдиний податок (і тоді він звільняється від сплати інших податків), та підприємцями, які сплачують весь перелік податків, як і юридична особа. Громадяни, які працюють тільки за наймом або не працюють, сплачують обмежену кількість податків, основним з яких є прибутковий податок.

Існує різниця між платниками податку — юридичними особами та громадянами. Різниця визначається за двома ознаками:

- 1) за механізмом оподаткування. Він визначається законодавчо в кожному законі про конкретний податок;
- 2) за механізмом стягнення податку або його частини, яка не сплачується в строк згідно з чинним законодавством. Так, з юридичних осіб стягнення відбувається в звичайному порядку, з громадян тільки за рішенням суду або нотаріусом за виконавчими листами.

Для забезпечення найповнішого та комплексного контролю за громадянами — платниками податків в Україні створений Державний реєстр фізичних осіб, згідно з яким кожному громадянину наданий індивідуальний ідентифікаційний код, який занесений у комп'ютерну мережу. Крім того, на кожного громадянина-платника в комп'ютерах заведений особистий рахунок, у якому зберігаються всі відомості про сплату ним податків за податковий рік.

У податковій системі податковими правовідносинами визначаються три основні фінансові терміни.

Плата (або платіж) передбачає відносну еквівалентність відносин між платниками податку та державними органами. Наприклад, плата за воду, яка йде на виробничі потреби; плата за спецвикористання природних ресурсів. Плата може вноситись як на собівартість, так і сплачуватись з прибутку підприємства, що визначається чинним законодавством.

Відрахування передбачають цільове призначення. Як правило, вони здійснюються у спеціально визначені фонди і можуть витрачатись тільки згідно з напрямками цих фондів. Наприклад, кошти на обов'язкове пенсійне страхування відраховуються у Пенсійний фонд України і можуть використовуватись тільки на соціальне забезпечення громадян пенсіями та доплатами до них. Відрахування на страхування на випадок безробіття підприємство здійснює тільки у фонд зайнятості, і використовуються вони для соціального захисту цієї категорії громадян. У більшості випадків ці кошти сплачують із собівартості.

Податки встановлюються для утримання державних структур і покриття всіх витрат держави при виконанні ними своїх функцій.

Податковий закон визначає головні елементи, які утворюють систему елементів податкових правовідносин.

Суб'єкт оподаткування, або платник податку. Це будь-яка юридична або фізична особа, поведінка якої регулюється нормами податкового права і яка виступає учасником податкових відносин та носієм суб'єктивних прав та обов'язків.

Платник податку (юридична, фізична особа) має обов'язки, які визначаються ст. 9 та 10 Закону України “Про систему оподаткування”. (Закон України “Про систему оподаткування” від 25 червня 1991 р. № 1251-12 з доповненнями та редакцією Закону від 18.02.97 № 77/97-ВР.) Головні з них:

1. Вести бухгалтерський облік, скласти звітність про фінансово-господарську діяльність і забезпечувати її зберігання у терміни, які встановлені законами.

2. Подавати до державних податкових органів та інших державних органів, відповідно до законів, декларації, бухгалтерську звітність та інші документи й відомості, які пов'язані з обчисленням і сплатою податків і зборів (обов'язкових платежів).

3. Сплачувати належні суми податків і зборів (обов'язкових платежів) у встановлені законами терміни.

4. Допускати посадових осіб державних податкових органів до обстеження приміщень, що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування, а також для перевірки з питань обчислення і сплати податків, зборів, обов'язкових платежів.

Крім того, керівник і відповідні посадові особи, тобто юридичні та фізичні особи, під час перевірки, що проводиться державними податковими органами, зобов'язані давати пояснення з питань оподаткування у випадках, передбачених законами, виконувати вимоги державних податкових органів щодо усунення виявлених порушень відповідних законів про оподаткування і підписати акт про проведення перевірки.

Обов'язок фізичних осіб щодо сплати податків і зборів, інших обов'язкових платежів припиняється зі сплатою податку, збору або іншого обов'язкового платежу або його скасуванням, а також у разі смерті платника. Для юридичної особи обов'язки сплати податків, зборів та обов'язкових платежів, як і для фізичних осіб, припиняються з оплатою податку і збору або його скасуванням, а також при ліквідації підприємства. При цьому відшкодування боргів по сплаті податку здійснюється у порядку, визначеному чинним законодавством.

Права платника податків, зборів та інших обов'язкових платежів визначаються ст. 10 того ж Закону. До головних з них належать:

1. Подавати державним податковим органам документи, які підтверджують право на пільги щодо оподаткування у порядку, встановленому Законом України.

2. Одержувати та ознайомлюватись з актами перевірок, проведених державними податковими органами.

3. Оскаржувати у встановленому Законом порядку рішення державних податкових органів та дії їх посадових осіб.

Стаття 11 цього Закону визначає відповідальність платників податків, зборів та інших обов'язкових платежів за порушення податкових законів. Для порушників законодавства про податки застосовуються фінансові санкції за наслідками документальних перевірок та ревізій, які здійснюються органами Державної податкової адміністрації України та іншими уповноваженими державними та недержавними органами. Розміри цих штрафних санкцій визначаються відповідними документами.

Носій податку. Це особа (юридична або фізична), яка безпосередньо розраховує та сплачує податки і бере на себе весь податковий тягар. Залежно від участі в загальній системі утворення та сплати податку всі носії податку поділяються на три типи:

- особи, які безпосередньо утворюють базу оподаткування. Головним чином це виробники та споживачі, причому споживачами можуть виступати як підприємства, так і населення;
- посередники. Це ті особи, які здійснюють посередницькі дії між виробниками та споживачами, причому споживачами можуть виступати як підприємства, так і населення;
- кінцеві споживачі, тобто ті особи, які сплачують податок уже після кінцевого споживання. Вони виступають у кінці процесу перекладання податку.

Масштаб обкладання податком. Під масштабом обкладання податком розуміють те, що приймається за базу для вимірювання податку. Так, для підприємства, фірми це може бути обіг виробленої та реалізованої продукції (ПДВ), розмір отриманого прибутку (податок на прибуток), розмір капіталу, кількість працівників (комунальний збір) тощо.

Об'єкт податку являє собою те, що підлягає оподаткуванню, — дохід (прибуток), майно, земля тощо.

Джерело податку. Цей елемент тісно пов'язаний з об'єктом оподаткування і являє собою національний дохід, тому що оподатко-

ується його частина і з нього сплачується податок. По деяких податках об'єкт і джерело не збігаються. Наприклад, заробітна плата може бути тільки частиною всього доходу, який обкладається прибутковим податком (крім заробітної плати до доходів належать дивіденди, відсотки по вкладах тощо). По деяких податках об'єкт і джерело його збігаються (наприклад, податок на прибуток).

При визначенні розміру податків велике значення має **податкова база, або база оподаткування**. Від того, наскільки вона правильно визначена, залежить чіткість розрахунку податку та його розмір. Поняття “об'єкт оподаткування” та “податкова база” відрізняються за своїм змістом. Якщо перший термін визначає юридичне поняття, тобто виражає зобов'язання та наявність платника податку, який його сплачує, то податкова база — економічне поняття і визначає розмір предмета оподаткування, на який встановлюється ставка. Від податкової бази залежить не тільки сума податку, яку повинен сплатити платник, а й розмір бюджетів усіх рівнів.

Податкова база є частиною предмета оподаткування і необхідна для обчислення податку. Але вона може й не бути об'єктом оподаткування і не визначати обов'язки платника податку. Так, податок на майно при його продажу або купівлі визначається не на все майно (тобто об'єкт оподаткування), а тільки на угоду, яка укладається між суб'єктами (тобто вартість, яка вказана в угоді).

Одиниця обкладання. Це частина оподаткування, щодо якої відбувається встановлення ставки обкладання. Вона залежить від об'єкта оподаткування і має розрахунковий характер. Здебільшого вона виражається в грошових одиницях, у деяких випадках — в натуральних. Одиницями обкладання можуть бути при:

- податку на землю — гектари, акри, сотки, квадратні метри;
- акцизному зборі на бензин — галони, літри, декалітри;
- податку на прибуток, доходи — національна грошова одиниця;
- оподаткуванні транспортних засобів — потужність двигуна, вантажомісткість транспортного засобу тощо.

Значне місце в загальній податковій системі як з юридичного, так і з економічного погляду та господарського боку посідає **ставка оподаткування**. Вона є розміром податку на одиницю оподаткування. Ставка оподаткування зумовлює і забезпечує принципи рівності оподаткування всіх платників, тому що обов'язкова для всіх, хто не має податкових пільг. Ставки поділяються на три напрями (рис. 26).

Залежно від обсягу діяльності платника податку вони поділяються на базові, підвищені, знижені.

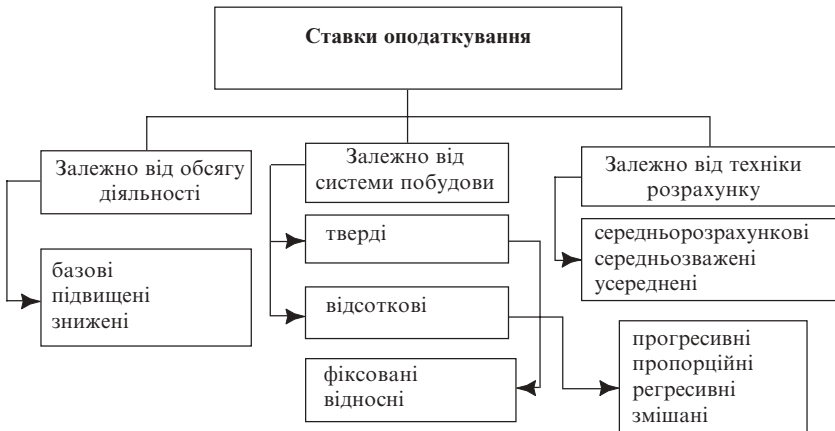

Рис. 26. Класифікація ставок оподаткування за різними ознаками

1. Базова ставка — це основна ставка, яка застосовується для всіх або більшості платників податків незалежно від особливостей суб'єкта оподаткування та виду його діяльності. Так, податок на прибуток має ставку 30 %, ПДВ — 20 %, ставки обкладання митом головного виробу в групі тощо.
2. Підвищена ставка встановлюється, виходячи з особливостей видів діяльності або об'єкта оподаткування. Головною метою її є прагнення економічними методами досягти виробництва будь-якого товару або напряму діяльності. Так, ставка податку на землю збільшується залежно від напряму використання її та виду діяльності підприємства (виробництво сільськогосподарської продукції, промислове виробництво, зберігання, організація відпочинку громадян тощо).
3. Знижені ставки враховують особливості стану платника податку. Їх головна мета — зниження податкового тягаря. У деяких випадках цю ставку можна визначити як податкову пільгу, але відмінність полягає у строках її дії. Наприклад, залежно від складу учасників деякі підприємства оподатковують свій прибуток за нульовою ставкою.

Залежно від системи побудови ставки поділяються на:

1. Тверді — ці ставки встановлюються у грошовому вигляді на одиницю обкладання об'єкта оподаткування. Як правило, вони є фіксованими, тобто встановлюються в твердих розмірах.

2. Відсоткові визначаються щодо будь-якої величини, наприклад неоподаткованого мінімуму доходу громадян, мінімальної заробітної плати тощо. Відсоткові ставки за характером дії поділяються на:

а) прогресивні — ці ставки зростають залежно від збільшення бази оподаткування. У світовій практиці оподаткування застосовуються два типи прогресивних ставок:

- проста прогресивна ставка. Вона підвищується залежно від збільшення об'єкта оподаткування в рівних пропорціях. В інших державах ця ставка застосовується для оподаткування майна або розрахунку та сплати податку на спадщину;
- складна прогресивна ставка. Вона складається за сходинковим (ступінчастим) методом, тобто ставка зростає не в рівних частках. Ця методика стосується тільки доходу, отриманого в розмірах, більших за визначену суму, або таких, що перевищують визначений рівень. Такі ставки застосовуються, наприклад, при оподаткуванні прибуткового податку з громадян. Ставка встановлюється не на весь дохід, а тільки на ту частину, яка перевищує неоподатковуваний мінімум, а потім залежно від частини приросту доходу, причому для кожної частини встановлюється своя ставка. Такі ставки вигідні для тих платників податків, які отримують найбільші доходи;

б) пропорційні. Ці ставки залишаються незалежно від зміни об'єкта оподаткування (наприклад, ПДВ). Важливе значення має їх розмір. Якщо ставка занадто висока, то у платника податку знижується стимул до збільшення доходу, обсягів діяльності. У нього з'являється бажання зменшити базу оподаткування і тим самим знизити розмір сплати податку. У будь-якому випадку це має негативні наслідки (як при зменшенні бази оподаткування незаконним шляхом, так і в межах чинного законодавства).

При невеликих ставках оподаткування держава отримує відносно невеликі податки, що також має негативні наслідки вже для бюджету.

Тому необхідно визначити оптимальний розмір ставок, причому механізм може бути частково таким, як і при простій прогресивній ставці (якась частина об'єкта оподаткування не обкладається податком взагалі або ставка обкладання мінімальна, а на інші частини доходів ставка встановлюється в таких розмі-

- рах, щоб вона була задовільною для державного бюджету і не знижувала стимули до виробництва у платника податку);
- в) регресивні. Особливістю цих ставок є те, що зі зростанням бази оподаткування ставка податку знижується. Такі ставки застосовуються, щоб зацікавити підприємця в розвитку будь-якого виду діяльності, території, тобто вона носить стимулюючий характер. Наприклад, у деяких місцевостях можна встановлювати регресивні ставки оподаткування на землі, які мають меншу родючість і потребують додаткових фінансових вкладень при використанні, — болота, заливні землі, заплави річок тощо. При цьому чим більший розмір використовуваної землі, тим менша ставка;
- г) змішані ставки. Ця ставка припускає використання змішаних варіантів. Так, при визначенні прибуткового податку з громадян, які, крім основної роботи, працюють і в інших місцях, для доходів, отриманих за основним місцем роботи, застосовується прогресивна ставка оподаткування, а для доходів з інших місць роботи — пропорційна (20 % незалежно від отриманого доходу). Загалом встановлення ставок оподаткування — це дуже складний процес, який потребує вирішення багатьох проблем. До основних з них належать:
- обґрунтування співвідношення середніх розмірів ставок;
 - доцільність встановлення прогресивності і визначення проблеми зростання ставок оподаткування та бази оподаткування;
 - визначення межі, з якої може з'являтися прогресія ставки;
 - визначення бази при встановленні нижньої межі ставки податку;
 - ступінь поширення ставки на суб'єкти оподаткування.

Невизначеність більшості з цих проблем призводить до того, що загальнодержавні органи змушені постійно змінювати більшість ставок оподаткування. Це ускладнює процес податкового менеджменту та визначення загальної податкової політики.

У деяких випадках один і той самий податок для юридичних і фізичних осіб може мати різні ставки оподаткування. Здебільшого для юридичних осіб ставка оподаткування має конфіскаційний характер. Тому велике значення має визначення максимальної ставки. Вона не повинна знижувати стимул підприємця (як юридичної, так і фізичної особи) до збільшення виробництва продукції, виконання робіт або надання послуг. При встановленні цих ставок необхідно

визначити наслідки від найбільшого зростання їх і втрати державного бюджету, якщо суб'єкт оподаткування ухилятиметься від сплати податку за цією ставкою. Розмір ставки оподаткування повинен бути однаковий як для юридичних, так і для фізичних осіб. Це дасть змогу виключати тенденцію до перерозподілу доходів на користь тих, хто має меншу ставку оподаткування.

Наступним елементом податкової системи є **податковий період**. Це строк, протягом якого формується податкова база і остаточно визначається загальний розмір ставки оподаткування. Здебільшого податковий період збігається зі звітним. Наприклад, податковий період при сплаті акцизного збору визначається відповідно до реалізації підакцизних товарів і виробів або всієї їх партії. Податковий період повинен бути чітко визначений, щоб запобігти порушенням прав платників податку.

Строк сплати податку. Це конкретна календарна дата або період, протягом якого платник податку повинен розрахуватись з державою. Цей елемент податкового права визначається чинним податковим законодавством і при його встановленні повинно враховуватись багато чинників. До основних з них належать:

- місце податку в доході державного та місцевого бюджетів;
- характеристика безпосередньо податку та платника;
- періодичність отримання доходу об'єктом оподаткування;
- розмір об'єкта оподаткування;
- соціальна та екологічна спрямованість податку тощо.

При встановленні строку сплати податку визначають:

- термін сплати податку;
- строк подання звітності, розрахунків по податках, декларацій та іншої документації. Для більшості податків строки оплати та надання звітності збігаються у часі;
- строки давнини сплати податку;
- строк зберігання бухгалтерської та податкової звітності;
- строк надання кредиту щодо окремих податків;
- строк притягнення платника податку до відповідальності.

Строки сплати податку в Україні визначаються як місячні, квартальні та річні. Крім того, встановлюється конкретна календарна дата. Строк сплати податку має велике значення для повноти та своєчасності наповнення дохідної частини бюджетів усіх рівнів, а також його витрат на соціальні потреби.

Період оподаткування. Він являє собою час, протягом якого визначаються податкові зобов'язання платників податків перед бюджетами всіх рівнів. Тобто під податковим періодом розуміють календарний рік або інший період, який стосується окремих податків і по закінченні якого визначається база оподаткування, розраховується розмір податку, який підлягає сплаті. Він може складатись з кількох звітних періодів, коли податок сплачується авансовим методом (наприклад, прибутковий податок з громадян, коли остаточний розмір цього податку визначається в кінці календарного року згідно з заповненою податковою декларацією).

Основною вимогою при цьому повинно бути те, що упродовж усього податкового періоду об'єкт не може оподатковуватись кілька разів. Податковий період також використовується і для проведення аналізу та розрахунку результатів діяльності підприємства.

Податкова пільга. Вона являє собою надання переваги, часткове або повне звільнення від сплати податку за встановленими чинним законодавством правилами. Пільга є одним з головних елементів податкової політики та сферою діяльності податкового менеджменту.

Податковий оклад — це розмір податку, який стягується з одного об'єкта або одного виду діяльності (наприклад, акцизний збір з однієї партії виробів).

Неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Він являє собою найменшу частину бази оподаткування, яка повністю звільнена від сплати податку. Наприклад, при визначенні ставки оподаткування прибутковим податком з громадян встановлюється неоподатковуваний мінімум їх доходів.

Податкова санкція. Вона являє собою збільшення податкових платежів при встановленні порушення чинного законодавства з боку платника податку.

Податкова квота. Це частка податку в загальному розмірі доходу платника податку.

4.4. Порядок і способи сплати податків

У світовій практиці визначають кілька способів і методів стягнення податків (рис. 27).

Порядок розрахунку та сплати податків визначається відповідними законами та методичними рекомендаціями до цих законів. Розрахунок податку робить безпосередньо платник, він же несе відпові-

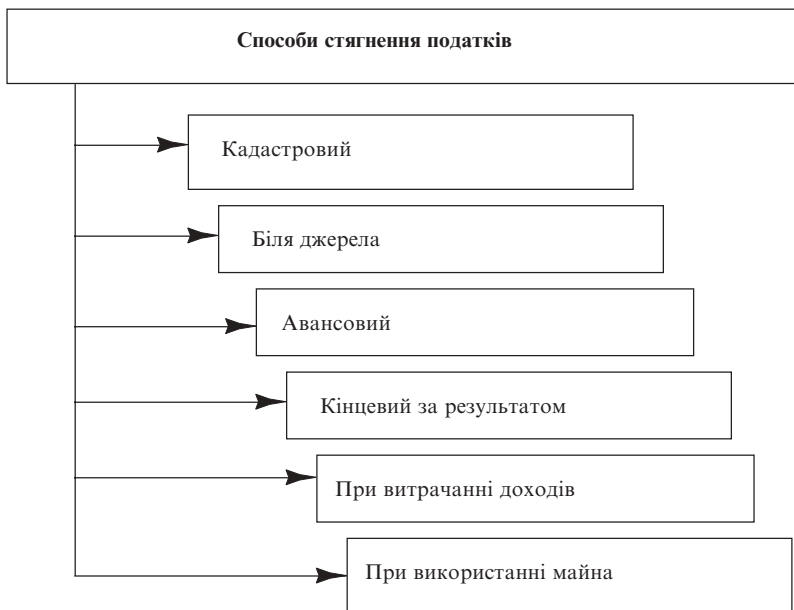

Рис. 27. Класифікація способів стягнення податків

дальність за розмір розрахунку. Конкретний спосіб сплати податку визначається чинним законодавством.

Кадастровий спосіб передбачає використання кадастрів, тобто реєстрів, які складаються з переліку найтиповіших об'єктів (доходи, земля), які класифікуються за зовнішніми ознаками. Це дає змогу визначити середню дохідність об'єкта обкладання. До зовнішніх ознак належать:

- при сплаті земельного податку — розмір ділянки оподаткування, кількість живності, віддаленість від транспортних шляхів, ринків збуту тощо;
- при промисловому податку — потужність підприємства, кількість верстатів, чисельність працівників.

Середня дохідність об'єкта при цьому може значно відхилитися від дійсної. Цей спосіб передбачає наявність поземельного, майнового, промислового кадастру і застосовується при слабкому розвитку податкового апарату. Кадастровий спосіб має і суттєві недоліки:

- утворення відповідних кадастрів потребує тривалого часу, і це призводить до зростання витрат на стягнення податків;

- встановлення деякого рівня дохідності призводить до регресивності оподаткування;
- визначені дані кадастрових оцінок швидко старіють внаслідок диференціації майна та доходів платників податку.

У сучасних умовах цей спосіб в Україні не застосовується. Він використовується в інших країнах для визначення насамперед місцевих податків.

Біля джерела. Сплата податку здійснюється безпосередньо при оплаті доходу платника. Так, наприклад, відбувається сплата прибуткового податку з громадян України. Податок стягується підприємством (тобто юридичною або фізичною особою при видачі найманому працівнику заробітної плати або іншого доходу). Це ж стосується і сплати збору на обов'язкове пенсійне страхування та страхування на випадок безробіття. Сплата податку до отримання доходу працівником виключає можливість ухилення від сплати податку, тому що його розрахунок проводиться централізовано бухгалтерією підприємства.

Авансовий спосіб. Сутність цього способу полягає в тому, що платник податку сплачує його частками протягом усього податкового періоду. Кінцева сплата податку відбувається в кінці податкового терміну. Розмір частки, яка сплачується як аванс, визначається на підставі:

- загального розміру сплати податку за попередній період (наприклад, при розрахунку щомісячного розміру сплати за основу приймається загальний розмір податку за попередній квартал);
- податкових платежів у плановому періоді (при цьому розмірі сплати, як правило, встановлюються в рівних частках);
- розміру авансового платежу, який визначається податковим органом, податковим інспектором, про що він сповіщає письмово платника податку.

При цьому способі обов'язково встановлюється кінцевий термін повної сплати податку, якого повинен дотримуватись платник.

Кінцевий за результатом. Цей спосіб передбачає сплату податку з одночасним заповненням податкової декларації та здачею її в податкові органи. У податковій декларації платник податку звітує про свої доходи на підставі бухгалтерської та фінансової звітності. При цьому способі визначаються два варіанти:

1. Платник податку заповнює декларацію і подає її в податковий орган, який і визначає кінцевий розмір податку до сплати.

2. Платник податку самостійно, згідно з податковою декларацією, визначає розмір сплати і до здачі податкової декларації сплачує податок і одночасно подає в податкову адміністрацію документ про сплату податку й податкову декларацію.

В Україні цей спосіб застосовується як при оподаткуванні фізичних осіб (при сплаті прибуткового податку з громадян в кінці року, які, крім основної роботи, працюють в інших місцях), так і для юридичних осіб (наприклад, при сплаті податку на прибуток, ПДВ).

Оцінка об'єкта на підставі податкової декларації свідчить про високий рівень розвитку товарно-грошових відносин і бухгалтерського та статистичного обліку. Разом з цим створюються умови для ухиляння від сплати податку. До того ж послаблюється фінансовий контроль, тому що підприємці приховують інформацію.

При витрачанні доходів. Цей спосіб застосовується при непрямому обкладанні податками, коли вони входять до ціни виробу і сплачуються кінцевими споживачами при придбанні товарів і виробів (наприклад, ПДВ або акцизний збір).

При використанні майна. Ці податки сплачуються, як правило, щорічно з доходу платника податку (наприклад, з власників транспортних засобів, земельний податок тощо).

Контрольні питання

1. Система оподаткування та її сутність.
2. Податкова база та її характеристика.
3. Принципи побудови системи оподаткування та особливості застосування їх в Україні.
4. Закони, які потрібно враховувати при побудові системи оподаткування.
5. Цільові настанови при побудові системи оподаткування.
6. Податки та їх сутність і значення у фінансовій системі України.
7. Функції податків.
8. Місце податків у фінансовій системі підприємства.
9. Переміщення податків між суб'єктами системи оподаткування.
10. Класифікація податків за різними ознаками.
11. Податкове право як складова фінансового права.
12. Податкові правовідносини та їх сутність.
13. Суб'єктивне податкове право та його зміст.
14. Принципи та методи податкового права.
15. Податкові закони: їх види та зміст.

16. Плата, відрахування, податки та їх характеристика.
17. Елементи податкового права та терміни податкового права.
18. Ставки оподаткування та їх види.
19. Порядок сплати податків та його зміст.
20. Кадастровий спосіб сплати податків та його зміст.
21. Спосіб сплати податку біля джерела.
22. Авансовий спосіб сплати податків.
23. Спосіб сплати податку згідно з поданою податковою декларацією.

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

5.1. Податкова політика іноземних держав

Досить суттєві зміни в податкових системах більшості країн світу почалися в 70–80-х роках ХХ ст. Причому відбувались вони незалежно від економічної спрямованості розвитку держави — ринкової чи командно-адміністративної. У більшості з них зміни податкових систем відбувались під впливом двох головних економічних концепцій — неокласичної Дж. Кейнса та економіки пропозицій А. Лаффера.

У країнах, де прийнята економічна концепція Дж. Кейнса, проводиться політика активнішого втручання держави в розвиток економіки, тому і податкова політика будується переважно на підвищенні податкових платежів. І навпаки, в країнах, де прийнята теоретична концепція А. Лаффера, податкова політика спрямована на зменшення податкового важеля. Згідно з цією теорією оптимальний рівень податків повинен бути в межах 30–35 %. Але, як свідчить практика, ставки в більшості країн значно вищі й виходять за визначені межі.

Загалом розробка податкової політики займає в діяльності підприємства дуже важливе місце. В умовах як ринкової, так і командно-адміністративної системи, коли держава вилучає з доходів підприємства значні суми і податки займають велику питому вагу, будь-які помилки при розрахунку податкових платежів або недостатній податковий обіг можуть призвести до негативних наслідків, а в деяких випадках і до банкрутства. З другого боку, законодавства іноземних держав мають різні пільги щодо різних податків, а це дає змогу суттєво зменшити відрахування до бюджетів різних рівнів. Крім того, знижки, які надаються підприємствам, дають можливість не тільки зменшити відрахування й поліпшити їх фінансові показники, а й зберегти та збільшити доходи, прибуток, підвищити обсяги фінансування на розширення своєї діяльності та інвестування як у своє підприємство, так і в інші з метою отримання додаткових доходів. У деяких випадках додаткові кошти отримують за рахунок повернення зі скарбниці.

При цьому треба враховувати високу культуру платників податків. Так, при розрахунку податкової політики перед платником податків не постає питання сплати — він знає, що повинен сплатити податок, тому що навмисна несплата, як правило, призводить до великих штрафних санкцій, а в деяких випадках і до банкрутства підприємства.

Розробка податкової політики підприємства здійснюється згідно з чинним законодавством, яке зазвичай має стабільний характер і не змінюється упродовж тривалого часу. Ця стабільність і дає змогу розраховувати податкову політику підприємству на рік або на півроку наперед.

У більшості країн Західної Європи, Америки податкова система жорсткіша, а ставки оподаткування вищі, ніж в Україні. Але це не є чинником, який має вирішальне значення при розробці напрямів податкової політики підприємства. Тому більшість підприємців не намагаються реєструватись в офшорних зонах, вони працюють у своїх державах, навіть коли ставки оподаткування прибутку або інших доходів встановлюються на рівні до 45 % (на відміну від офшорних зон, де розмір податку на прибуток становить 2–3 %).

Це пояснюється тим, що в більшості країн діють системи оподаткування, спрямовані на те, щоб зацікавити виробника залишати свої доходи у своїх країнах. Тому досить висока базова ставка оподаткування (наприклад, 45 %) може в кінцевому підсумку суттєво зменшитися за рахунок пільг та інших умов (у два й більше разів). Крім того, в більшості країн світу у виробника є можливість вибору, тобто він може визначити для себе той чи інший варіант сплати податку, який для нього найвигідніший. У деяких випадках фактичні ставки оподаткування особливо не відрізняються від ставок, які встановлюються в офшорних зонах. Причому підприємства, незалежно від форм власності та напрямів діяльності, можуть отримати різні податкові пільги. Але надання їх має вибірковий характер.

Так, у більшості країн світу існують пільги для підприємств, які експортують свою продукцію (при цьому більшість з них укладають між собою угоди щодо оподаткування, щоб уникнути подвійного оподаткування). Також стимулюється розвиток підприємницької діяльності (особливо в слаборозвинених державах, коли пільги надаються підприємствам, які відкриваються або починають свою діяльність у незаселених районах, віддалених від шляхів сполучення, де утворюються нові робочі місця тощо). При цьому інвестуються пе-

реважно ті підприємства, у діяльності яких зацікавлена держава. Це дає змогу знизити ставки оподаткування до рівня офшорних зон, а за умови розвитку місцевої інфраструктури, наявності сировинних джерел наблизити виробництво до ринків збуту продукції. Наявність кваліфікованої і, як правило, дешевої робочої сили визначає те, що підприємство не поспішає реєструватися в офшорних зонах. Тобто в державі утворюється конкурентне податкове середовище.

Навіть коли підприємство є резидентом у своїй державі, а більшість своїх активів має за кордоном і там здійснює управління ними, то і в цьому разі можуть надаватися різні пільги у вигляді відстрочки сплати податку на доходи, отримані за кордоном. Причому відстрочка може бути надана на досить тривалий час (до 5–10 років), що практично звільняє від сплати податку.

Крім того, між державами можуть укладатися угоди, які створюють для підприємств податкові умови, вигідніші, ніж в офшорних зонах. Деякі країни прийняли законодавства, спрямовані на переміщення капіталів підприємств з офшорних зон і які не впливають на діяльність юридичних і фізичних осіб у своїй державі. Це також сприяє розміщенню капіталів підприємств у своїй державі.

Потрібно зазначити, що державна податкова політика спрямована не на заборону реєстрації підприємств у вільних економічних зонах, а на утворення конкурентних умов, які дали б їм можливість вибирати. Крім того, здебільшого капітали тільки базуються в цих зонах, а “працюють” у своїх країнах, де й залишаються отримані доходи. Якби держава прийняла жорсткіші закони, то потенційні інвестори вивозили б свої капітали, що не вигідно для західних держав.

Вільні економічні зони відіграють важливу роль у пом'якшенні конкурентних суперечностей між різними країнами щодо залучення інвестицій. Це є одним із головних інструментів внутрішньополітичної боротьби, коли надання податкових пільг обґрунтовується наявністю цих зон.

Отже, коли підприємство оподатковується за стандартними базовими ставками, то це є наслідком необґрунтованої та помилкової податкової політики підприємства.

Важливе значення при розробці податкової політики має розподіл рівня компетенції між державою та платниками податку. Всі рівні компетенції в оподаткуванні мають свої особливості. Так, якщо інші сфери (оборона, правозахисна та правоохоронна діяльність, зовніш-

ні відносини між державами) знаходяться тільки в компетенції центральної державної влади, то компетенція в сфері оподаткування може розподілятися між центральними та місцевими органами залежно від організаційної структури держави. Так, в деяких державах місцеві органи влади мають право стягувати, а потім перераховувати в центральний бюджет податки. Крім того, їм надаються широкі повноваження в питаннях господарчої та суспільної діяльності (наприклад, освіта, охорона здоров'я). Тому в них і більші витрати, а для їх покриття необхідні додаткові кошти, які вони збирають у місцеві бюджети через податки. Причому ставки оподаткування також можуть визначатися як центральними органами влади, так і місцевими (наприклад, в США). У деяких країнах податкову політику (тобто кількість податків, їх ставки, порядок сплати тощо) визначають тільки центральні органи, які їх збирають. Місцеві органи можуть стягувати податки лише від імені та за дорученням центральних органів влади. Фінансування місцевих бюджетів відбувається за рахунок державного або за рахунок надбавок, які вводяться до центральних загальнодержавних податків.

Податкове законодавство іноземних держав, а також пільги, які надаються платникам податків, визначають дві категорії суб'єктів оподаткування — резиденти та нерезиденти. Резиденти — це підприємства, які зареєстровані в цій державі, мають розрахунковий рахунок, керівники їх постійно проживають в цій країні. Нерезиденти — це компанії та фірми іноземних держав або громадяни, які не проживають постійно в цій країні, але здійснюють у ній господарсько-фінансову діяльність. Тому ці підприємства та окремі громадяни підпадають додатково під дію законодавств інших держав. Тобто податкове законодавство має міжнародний характер. Особливо це стосується держав Західної Європи, де поширена міграція населення, вільний ввіз і вивіз капіталу. У такому разі важливе значення мають двосторонні угоди, що укладаються між державами і регулюють податкові відносини, зокрема уможливають уникнення подвійного оподаткування.

Якщо підприємство є резидентом якоїсь держави, то оподаткуванню підлягають усі його доходи, отримані як на території держави, так і за її межами. Тобто в цьому разі до уваги береться виключно характер перебування на території держави платника податку.

Нерезидент, навпаки, сплачує податки тільки з доходів, отриманих на території держави, або з джерел, які знаходяться на її тери-

торії. Усі доходи, отримані за межами цієї держави, від сплати податків звільнюються (але тільки в цій державі). Тобто збирання податків відбувається за принципом національної належності платника податку.

Розподіл платників податків за цим принципом дає можливість уникнути подвійного оподаткування, але тут стикаються національні інтереси різних країн. Так, держави, у яких підприємства та громадяни отримують більшість доходів від діяльності за кордоном та від капіталів, які також розташовані за межами держави, зацікавлені в розмежуванні юрисдикцій за критерієм резидентства. Країни, в економіці яких найбільша питома вага належить іноземним капіталам, зацікавлені в критерії юрисдикції на принципах нерезидентства.

Сьогодні у деяких державах існують відмінності в правилах визначення резидентства для різних компаній. У більшості з них ці негаразди усуваються за допомогою такого критерію, як визначення місцезнаходження центру фактичного керівництва.

Важливе значення для системи оподаткування має поняття “комерційна діяльність” та отримання доходу від неї. Як звичайно, такий термін законом не встановлюється, він виводиться, виходячи з інших законодавчих документів держави (наприклад, у США та Великобританії), а також з рішень судів різних інстанцій у різних справах. У деяких державах (наприклад, у Франції) виходять із роз’яснень судових органів. У США, приміром, — це ділова активність, у Великобританії — будь-яка торгівля тощо.

Але в більшості країн воно визначається як центр діяльності, яка пов’язана з отриманням прибутку. Визначення цього терміна має важливе значення при встановленні податку на прибуток та об’єкта обкладання іншими податками.

5.2. Особливості сплати податків в інших країнах світу

У кожній країні своя податкова система, яка має певні особливості як у методиці обчислення, стягнення, так і надання пільг. Кількість податків також різна у кожній державі. Але в більшості країн Західної Європи, Америки, Азії наявні податки, які є головними і присутні в кожній з них. До них належать:

Податок на додану вартість. Цей податок з’явився у Франції і діє практично в усіх країнах Західної Європи. Вперше він був застосова-

ний 1954 року як альтернатива податку з обороту. 1967 року він був поширений в усіх країнах Європейського Союзу (ЄС). За рахунок цього податку передбачалось фінансувати загальний бюджет ЄС. Тому в подальшому введення його стало головною вимогою для всіх країн, які мали бажання вступити в ЄС (наприклад, Фінляндія для вступу в ЄС повинна була ввести цей податок у 1994 р.). Загалом це один з непрямих податків, який стягується зі знов утвореної власності і сплачується усіма суб'єктами підприємницької діяльності, які є каналами товарообігу. Кожна країна сама встановлює ставки оподаткування, які коливаються в межах від 15 % (у Люксембурзі) до 25 % (у Швеції та Данії). Стандартні ставки податку на додану вартість та його питома вага в податкових доходах і в загальному валовому продукті в різних державах наводяться в таблиці [30, с. 33–34].

Рівень податку на додану вартість і його частка в податкових доходах та у валовому внутрішньому продукті

Країна	Рік введення ПДВ	Питома вага в податкових доходах, %	Питома вага у ВВП, %	Стандартна ставка ПДВ, %
Австрія	1973	21,7	9,1	20
Бельгія	1971	16,5	7,5	21
Великобританія	1973	14,7	5,7	17,3
Греція	1987	14,9	5,3	18
Данія	1967	20,6	9,9	25
Ірландія	1972	21,3	8,4	21
Іспанія	1986	13,9	3,9	16
Італія	1973	15,1	6,2	19
Люксембург	1970	13	5,4	15
Нідерланди	1969	15,7	6,2	17,5
Німеччина	1968	16,9	6,3	15
Португалія	1986	13,3	4,3	17
Фінляндія	1994	–	–	22
Франція	1968	19,9	9	20,6
Швеція	1969	13,4	6,8	25
Разом по країнах ЄС				19,3

Але в кожній країні щодо цього податку діють різні пільги. Так, пільгова ставка сплати податку на додану вартість майже в усіх країнах діє на більшість продовольчих товарів, особливо повсякденного попиту, на продукцію сільського господарства, на ліки, книги, друковану підписну продукцію. У деяких випадках на туристські та готельні послуги, вантажне та пасажирське перевезення тощо. Від сплати податку можуть звільнитися державні установи, пов'язані з виконанням адміністративних, соціальних, виховних, культурних і спортивних функцій, сільськогосподарське виробництво, деякі вільні професії (приватна викладацька діяльність, приватні лікарі та ін.). На деякі види виробів, навпаки, встановлюються підвищені ставки оподаткування, наприклад на автомобілі, тютюнові, ювелірні вироби, вироби з хутра тощо. Але загалом стандартна ставка встановлюється на рівні не менш ніж 14 %.

Цей податок має особливості у відносинах між різними країнами — членами ЄС. Зазвичай між ними встановлюються взаємовідносини, укладаються різні угоди, які передбачають, що при імпорті та експорті товарів цей податок взагалі не стягується.

У Німеччині, наприклад, встановлюється неоподатковуваний мінімум за попередній календарний рік, але при цьому суб'єкти не мають права на відшкодування цього податку від інших підприємств. Може також вводитись регресивне оподаткування, а підприємства сільського та лісового господарства взагалі звільняються від сплати податку на додану вартість.

В Італії від сплати ПДВ звільняються експортні товари, міжнародні послуги та операції, пов'язані з їх виконанням, а також операції страхування та надання кредитів, поширення акцій та облігацій, витрати на медичне обслуговування, освіту, культуру, поштові послуги та операції із золотом та іноземною валютою.

У Нідерландах знижуються ставки ПДВ на продукти харчування, безалкогольні напої, послуги готельного господарства, пасажирського транспорту, на деякі види комерційної діяльності, а також на банківські, страхові та фінансові послуги, освіту та охорону здоров'я.

В Австрії знижені ставки застосовуються при здачі в оренду нерухомості (крім гаражів і паркінгів), а також при укладанні деяких угод у сфері культури, науки тощо.

У Люксембурзі знижена ставка встановлюється при постачанні газу, електроенергії.

Тобто, незважаючи на те, що цей податок діє практично в усіх країнах Західної Європи, у кожній з них різні його ставки та досить гнучка система запровадження.

Акцизний збір. Іншим непрямим податком, який також поширений у різних країнах світу, є акцизний збір. Цей податок встановлюється на високорентабельні або окремо визначені вироби чи на товари, які завозяться з-за кордону. До них належать головним чином алкогольні напої, тютюнові вироби, паливо, транспортні засоби. Ставки на них встановлюються у вигляді відсотків до ціни виробу (у Великобританії), а в деяких державах (наприклад, у Німеччині) — у сумі до визначеної кількості товарів.

У різних країнах перелік підакцизних виробів і ставки оподаткування встановлюються по-різному (це прерогатива держави). Тому в міждержавному плані постає проблема їх гармонізації. Так, у країнах, де низькі ставки акцизного збору, розвиток міжнародної торгівлі, особливо в прикордонних місцевостях, призводить до втрат у бюджеті, і навпаки. Збитки несуть країни, де стимулюється розвиток туризму. У зв'язку з цим в країнах ЄС постала проблема уніфікації акцизного збору, для того щоб не допустити помітної різниці в цінах підакцизних виробів. Для цього передбачається, що в країнах — членах ЄС не вводиться нові акцизи, а також не збільшуватимуться ті ставки, які зараз запроваджені (у тому числі й на паливо).

Податок на прибуток. Значне місце в податковій системі різних країн посідає податок на прибуток, який є прямим податком. Він діє в усіх країнах, і його питома вага в бюджетах різних країн становить від 10 % (у Швейцарії) до 53 % (в Італії). У 28 найрозвиненіших країнах світу середня ставка становить 36,25 %. Так, у Новій Зеландії вона дорівнює 48 %, у Німеччині — 45 %, у Бельгії та Польщі — 40 %, в Австрії, Чехії та США — 39 %, в Ірландії, Канаді — 38 %, в Японії — 37,5 %. Нижчі ставки діють в Угорщині — 18 %, Швеції — 28 %, Туреччині — 27,5 %, Великобританії — 33 %, Австрії, Данії — 34 %.

З урахуванням того, що цей податок має різні ставки оподаткування в різних країнах, перед державами постає проблема його уніфікації. Мета уніфікації полягає в тому, щоб полегшити (особливо для країн — членів ЄС) доступ на внутрішній ринок, а також збільшити іноземні інвестиції шляхом утворення різних філій та дочірніх компаній. З цією метою передбачається:

- зближення ставок оподаткування;
- усунення подвійного оподаткування між державами;

- взаємозв'язок і взаємоповага між різними країнами — членами ЄС тощо.

Головною функцією цього податку є не тільки фіскальна, а й стимулююча. Є країни, де податок на прибуток становить до 35–40 % в бюджеті держави. У деяких країнах він є також джерелом фінансування місцевих бюджетів. Але порядок сплати цього податку в різних країнах різний.

Порядок розрахунку оподаткованого прибутку однаковий (із загальної суми валового доходу підприємства віднімаються валові витрати). Але при розрахунку прибутку до оподаткування та при визначенні валових витрат проводяться стимулюючі заходи.

Так, у США до валових витрат належать всі дивіденди від цінних паперів, які перебувають у власності місцевих дочірніх компаній. Діють також пільги при проведенні прискореної амортизації, інноваційних заходів, науково-дослідних робіт. Особлива знижка діє в тих випадках, коли підприємство застосовує різні альтернативні види сировини та електроенергії, надається пільговий кредит, коли компанії застосовують обладнання, яке працює на сонячній енергії або на енергії вітру. Але при цьому в США застосовуються і підвищені ставки, коли підприємство отримує занадто високі прибутки, коли воно стає монополістом (наприклад, при продажу нафти), тобто в цьому разі податки стають частково елементом антимонопольного регулювання з боку держави.

У Канаді існує дві ставки оподаткування прибутку — федеральна та провінційна, а отже, і прибуток сплачується у федеральний та провінційний бюджети. У цій державі широко застосовуються різні пільги:

- надання пільгового інвестиційного кредиту;
- податковий кредит на витрати на науково-дослідні та конструкторські роботи;
- прискорені темпи амортизації тощо.

Але велика кількість пільг призводить до зменшення коштів, які спрямовуються до державного бюджету, тому і політика ця поступово згортається, а кількість пільг зменшується. Особлива увага в Канаді приділяється розвитку сільського господарства, рибної промисловості та деяким іншим галузям. Це виявляється в оплаті довічного податку при передачі сімейного фермерського господарства дітям, а також у тому, що дохід фермерів і рибалок за п'ятиріччя усереднюється (у зв'язку з тим, що протягом одного року можуть бути різні ко-

ливання в доходах); фермери можуть регулювати свої доходи по роках. Значна увага приділяється підприємствам малого бізнесу. Якщо середній розмір податку на прибуток становить 28 %, то для підприємств малого бізнесу — 12 %.

У Великобританії розмір податку на прибуток дорівнює 33 %. Але для малих підприємств застосовується зменшена ставка — 25 %. Причому малі підприємства визначаються за ознакою розміру отриманого прибутку. При визначенні прибутку до оподаткування від валових доходів віднімаються всі витрати, пов'язані з науково-дослідними роботами. Нафтодобувні підприємства, навпаки, крім податку за основною ставкою, вносять до бюджету ще 50 % доходу, який у них залишається.

Особливості в оподаткуванні прибутку мають місце і в Німеччині. Так, тут встановлені дві ставки: на прибуток, який не розподілений, — 50 % та на прибуток, який розподілений, — 36 %. Це робиться з урахуванням того, що при нерозподіленому прибутку оподатковуються дивіденди акціонерів прибутковим податком. Широко застосовується прискорена амортизація, яка дає змогу в перший рік придбання обладнання списувати до 50 % його вартості, а в перші три роки — до 80 %.

У Франції існує податок на чистий прибуток, при цьому прибуток визначається з урахуванням усіх його операцій. Він розраховується як різниця між доходами підприємства та витратами, пов'язаними з виробничою діяльністю. Основна ставка оподаткування — 34 %. Знижені ставки встановлюються на прибуток від землекористування та від вкладів у цінні папери (до 24 %). Коли підприємство має у звітному році збитки, то їх можна відраховувати з чистого прибутку наступних років, а в деяких випадках — із чистого прибутку попередніх років. Основою для розрахунку прибутку є його річний розмір. У кінці року кожне підприємство складає декларацію про доходи, яку подає в податкову адміністрацію до 1 квітня наступного після звітного року. Упродовж року до визначення кінцевих річних розрахунків підприємство вносить квартальні платежі.

Особлива система сплати податку на прибуток існує і в Японії. Він має назву прибутковий податок з юридичних осіб. При цьому встановлюється три види цього податку:

- державний прибутковий податок — 33,48 % від прибутку;
- префектурний прибутковий податок — 5 % від державного, що становить 1,67 % від загального розміру прибутку;

- міський, районний — 12,8 % від державного, що становить 4,12 % від прибутку.

У сумі юридичні особи сплачують до 40 % від загального прибутку. Крім того, частина прибутку є джерелом сплати податку на підприємницьку діяльність, який є податком префектур.

Оподаткування прибутку має свої особливості і в Норвегії. Найвища ставка оподаткування становить 28 %. Прибуток до оподаткування розраховується як різниця між балансовим прибутком, який зменшений на суму витрат на виробництво та реалізацію і на суму сплачених податків у норвезькі податкові органи. Суму бази оподаткування зменшують також амортизаційні відрахування.

У Швеції при сплаті національного податку на прибуток усі платники податку поділяються на резидентів і нерезидентів. Резиденти сплачують податок з усієї суми доходів, а нерезиденти — тільки з прибутку, отриманого у Швеції. Ставка податку на прибуток — 28 %. Не існує місцевих податків для корпорацій, а також немає різниці між розподіленим і нерозподіленим прибутком. При розрахунку прибутку акції підприємства оцінюються за нижчою ринковою ціною їх вартості. База оподаткування зменшується на витрати, пов'язані з бізнесом, у тому числі відсотки по кредитах, по інвестуванню філій або придбанню нового обладнання, прибуток від реалізації матеріальних і нематеріальних основних засобів та інших активів. Збитки, яких зазнали при реалізації капітальних активів, також списуються за рахунок сукупного прибутку.

Як видно з викладеного, в кожній країні існує цей податок, але він має особливості, які відбивають економічну політику держави, її мету та завдання.

Прибутковий податок з громадян. Прибутковий податок з громадян в іноземних державах має подвійне значення та термінологію. По-перше, він застосовується на означення податку з юридичних осіб і практично є податком на прибуток підприємств. (Він був розглянутий раніше.) По-друге, цей термін застосовується на означення податку, який сплачують фізичні особи. Прибутковий податок сплачується всіма громадянами з усіх видів доходів, які вони отримують упродовж року. Він існує в усіх країнах світу і має, як правило, прогресивний характер, тобто нараховується за прогресивною шкалою. У різних країнах різні ставки цього податку. Найбільша ставка прибуткового податку в Фінляндії — 61 %, у Нідерландах — 60 %, Франції — 56 %, Мексиці, Туреччині — 55 %, у Швеції — 51 %, а найменша у Швейцарії — 11,5 %, Канаді — 29 %, Новій Зеландії — 33 %.

Але такі високі ставки цього податку в більшості країн світу можуть бути зменшені за рахунок різних пільг та інших заходів. Таким чином, він не є засобом пограбування громадян. Крім того, при розрахунку цього податку в усіх країнах встановлюється неоподатковуваний мінімум доходів громадян, який теж зменшує розмір податку.

Так, у США діють п'ять податкових ставок, згідно з якими платники поділяються залежно від сімейного стану і кожний із них має змогу вибрати той варіант, який йому вигідніший. Коли оподатковується подружжя, то податки нараховуються всій сім'ї. До доходу платника належать усі види доходів, у тому числі заробітна плата, доходи від підприємницької діяльності, пенсії, різні виплати зі страхових фондів тощо. З цих доходів знімаються ділові витрати, пов'язані з отриманням цього доходу: придбання та утримання земельної ділянки, споруд, будівель, поточні витрати. Крім того, від чистого доходу віднімаються різні пільги та неоподатковувані мінімуми, а також внески до благодійних фондів, які отримані від цінних паперів урядів штатів і місцевих органів управління, сума аліментів, відсотки по особистих боргах, витрати на медичне обслуговування тощо. Таким чином розраховується база для оподаткування громадян. Ставка податку коливається від 15 до 39,6 % залежно від категорії оподаткування громадян.

У Канаді існує система оподаткування, за якою відрахування проводяться до федеральних і регіональних бюджетів. Для федерального бюджету прибутковий податок розраховується по трьох ставках залежно від розміру доходу — 17, 26 і 29 %. Регіональні ставки оподаткування встановлюються керівництвом штатів і становлять від 14,8 % у провінції Альберта до 22 % у провінції Британська Колумбія. У Канаді проводиться політика на зменшення податкових пільг, і багато з них застосовуються у вигляді податкового кредиту. Взагалі податкова система базується на рівноважному обкладанні доходів незалежно від їх розміру та форми вкладення капіталу й спрямована на обкладання реальних розмірів доходів. Крім того, оподаткуванню підлягає дохід на приріст ринкової вартості активів, причому сума, яка підлягає оподаткуванню, поступово збільшується.

Особливістю сплати прибуткового податку у Великобританії є те, що всі доходи громадян поділяють на окремі частини залежно від їх виду і джерел отримання. Так, вони поділяються на п'ять шедул (або графіків), які мають внутрішній поділ. Оподаткуванню підлягає весь розмір отриманого річного доходу мінус дозволені законодавством

пільги та знижки. Весь дохід поділяється на зароблений та інвестиційний. Коли прибутковий податок утримується із заробітної плати (як правило, біля джерела) і працівники не мають інших джерел отримання доходів, то податкова декларація про річні доходи може не подаватися. Громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими вільними професіями, у кінці року подають до податкової адміністрації податкову декларацію. На сьогодні ставка оподаткування як для заробленого, так і для інвестиційного доходу однакова. При розрахунку прибуткового податку застосовуються універсальні знижки. Найважливішими з них є додаткові сімейні, які надаються главі сім'ї, особиста знижка та інші, які переглядаються щороку залежно від економічних обставин, які склалися в державі. У Великобританії встановлено три ставки цього податку залежно від рівня доходу — 20, 25 і 40 %.

Досить високі ставки прибуткового податку існують у Німеччині (від мінімальної ставки в 19 % до максимальної — 53 %). Існує різний рівень неоподаткованого мінімуму для сімейних громадян та для несімейних. Діє також велика кількість пільг (на дітей, пільги за віком, у зв'язку з надзвичайними обставинами — хвороба, нещасний випадок). Об'єктом оподаткування є всі види доходів від найманої праці, самостійної підприємницької діяльності або діяльності в суспільному та міському господарствах, від капіталу, здачі майна в оренду та інших надходжень. Від отриманого доходу віднімаються всі витрати, до яких належать аліменти після розлучення сім'ї, внески на медичне страхування та страхування житла, церковний податок, витрати на професійну освіту тощо. Як і у Великобританії, при визначенні податку на заробітну плату всі громадяни поділяються на шість класів. Для визначення суми податків існують податкові таблиці, які враховують клас платника, наявність дітей, на утриманні кого вони перебувають, як ведеться сімейне господарство, податкові пільги. Стягнення проводиться на підставі податкової карти, яка заповнюється і здається громаді за місцем проживання платника податку. У цій карті визначаються не тільки загальні дані про платника, але і його віросповідання тощо.

В Австрії чинним законодавством передбачається сім категорій оподаткованого доходу, який залежить від виду та сфери діяльності (наприклад, робота за наймом, сільськогосподарська та лісова діяльність, промислова та комерційна діяльність, капіталовкладення, здача власності в оренду та інші джерела отримання доходу). Стя-

гується прибутковий податок також з доходу, отриманого від збільшення вартості капіталу (як правило, він сплачується з усієї суми, отриманої від продажу цього майна за винятком тих випадків, коли було придбане нове обладнання). Прибутковий податок розраховується в кінці календарного року на базі отриманого доходу. Головним документом при цьому є податкова форма, яку повинен заповнити платник. Податок сплачується щоквартально авансовим способом. Оплата проводиться до 10 березня, 10 червня, 10 вересня та 10 грудня. Розрахунок податку до сплати здійснюється за шістьма ставками — від 1 до 50 % з відрахуванням від отриманої суми коригуючої. Тобто гнучкість здійснення оподаткування дає можливість зменшити ставку залежно від виду діяльності та наданих пільг.

У державному бюджеті Франції прибутковий податок становить 18 %. Він стягується з усіх видів доходів, у тому числі із заробітної плати, винагород, пенсій, ренти, рухомого майна, від землеволодіння, сільськогосподарської, промислової та комерційної діяльності, від операцій з цінними паперами, некомерційної діяльності, а також при передачі прав власності. Від отриманих доходів відраховуються цільові витрати на харчування, а також витрати окремих верств населення (осіб похилого віку, інвалідів). Як і в інших країнах, у Франції визначається неоподатковуваний мінімум доходів, а далі податок збирається за прогресивною шкалою від 0 до 56,8 %. Крім прибуткового податку, громадяни сплачують також інші податки: соціальне відрахування, з доходів, отриманих у вигляді відсотків по грошових внесках тощо. Розмір цих доходів встановлений на рівні 1 %. Оподаткуванню підлягають також доходи, отримані від операцій з нерухомістю, цінними паперами та іншим майном. Податок збирається з доходу, який декларується щорічно на початку року за підсумками фінансового року.

В Іспанії прибутковий податок сплачується згідно з законом, прийнятим у 1991 р. Оподаткуванню підлягають усі доходи, тобто заробітна плата, пенсії, допомога по безробіттю, доходи в натуральному вигляді, доходи від капіталу, від підприємницької та професійної діяльності, приросту майна. До доходів не входить допомога. Крім того, з бази оподаткування вилучаються відрахування на соціальне страхування, профспілкові внески, витрати на кожну дитину та утримання (якщо вони проживають у родині платника), внески до фонду інвалідів, на добровісний цілі, розмір вкладень в підприємницьку діяльність, 15 % витрат на ліки, на які є відповідні документи.

Оподаткуванню підлягає дохід, отриманий від використання рухомого та нерухомого майна, причому збільшення вартості майна визначається як різниця між ціною придбаного та реалізованого майна (при цьому береться до уваги період, коли це відбулося). Стягуються податки на підставі двох видів декларацій: особистої та сімейної, причому платник має право вибрати привабливіший для нього тип декларацій. Декларація подається до 1 червня наступного після звітного року. Сплачуватися податок може в два етапи, причому другий етап повинен закінчитися до 5 листопада.

Відносно високі ставки прибуткового податку в Японії. Як і в більшості держав світу, стягнення прибуткового податку здійснюється за прогресивною шкалою і ставки коливаються від 10 до 50 %. Крім державного прибуткового податку за зазначеними ставками, у державі проводиться сплата в професійний бюджет за трьома ставками — 5, 10, 15 %, а також у місцеві бюджети. Крім того, окремо визначається сума податку на кожного жителя держави, яка сплачується один раз на рік. Отже, оподаткування фізичних осіб проводиться за досить високими ставками. Але в Японії високий і розмір неоподаткованого мінімуму доходу громадян, де враховано також і сімейний стан платника. Крім того, від сплати податку звільняються витрати на лікування. Додаткові пільги мають також багатосімейні. У середньому громадянин Японії, який має середні доходи, може бути звільнений від оподаткування на 30 % його доходів.

Ще вищий рівень оподаткування доходів у Данії. Тут усі доходи поділяються на чотири групи: особистий дохід, дохід від капіталу, неоподатковуваний звичайний дохід та дохід від акцій. Особистий дохід складається із заробітної плати, розміру повернення податку, розміру безкоштовного житла, витрат на службовий автомобіль, який використовується в особистих інтересах, пенсій та чистого доходу від підприємницької діяльності тощо. Дохід від капіталу складається з чистих відсотків, неоподаткованого прибутку при продажу акцій, дивідендів від іноземних компаній, отриманих за межами країни, суми орендної плати за житло, яке здається в оренду. Неоподатковуваний звичайний дохід — це сукупність особистого доходу та доходу від капіталу за винятком пільг, які надаються згідно з чинним законодавством. Дохід від акцій складається з неоподаткованого прибутку від продажу акцій, дивідендів, отриманих від вітчизняних компаній. Загалом прибутковий податок складається з трьох частин — державного, муніципального та церковного.

Відсоткова ставка цього податку становить 61 %, при цьому середня ставка муніципального та церковного податку близько 30 %.

У Норвегії сукупний оподатковуваний дохід складається із заробітної плати, додаткових пільг, які надаються працівникові, а також повернення з фондів соціального страхування, пенсій, аліментів, доходу від підприємницької діяльності та відсотків на капітал. У країні не існує сімейного оподаткування, тобто сплата податку проводиться окремо кожним членом родини. При оподаткуванні визначаються самотні громадяни та громадяни, які мають одного та більше утриманців. Розмір муніципального податку дорівнює 21 % плюс 7 % на фонд дарування, який сплачується з чистого прибутку. Особистий дохід, який розраховується як різниця між валовим доходом від трудової або підприємницької діяльності і пенсією, є також об'єктом оподаткування. Ставки оподаткування для першої та другої групи платників становлять 9,5 і 13,7 %. Крім того, існує положення, коли дохід може бути знижений до 20 % на суму підтверджених витрат.

У Швеції виділяють резидентів і нерезидентів. Так, нерезиденти сплачують податок на доходи, отримані тільки на території Швеції. У деяких випадках можуть зменшити цей податок, якщо аналогічний йому сплачується на території іншої держави. Крім того, до оподаткованого доходу належать доходи, отримані від операцій з нерухомим майном, оплата наданих послуг, пенсії та інші доходи на капітал. Резиденти, які від'їжджають за кордон більш ніж на 183 дні, можуть бути звільнені від сплати прибуткового податку, якщо фізична особа сплачує його в країні перебування. До сукупного оподаткованого доходу включається заробітна плата, всі види виплат, пенсії, натуральна оплата праці. Оподаткування проводиться по двох ставках. Якщо дохід не перевищує визначеної суми, то ставка оподаткування муніципальним податком становить 32 %. Якщо дохід більший за визначену суму, то оподаткування проводиться національним податком по ставці 25 %. Таким чином, максимальна ставка оподаткування становить 57 %.

Отже, в більшості країн діють високі ставки оподаткування. Але наявність великої кількості пільг, знижок, можливість вибору різних варіантів оподаткування дає змогу знизити загальні та індивідуальні ставки в 1,5–2 рази, і податковий тягар зменшується.

Податок на нетрудові доходи. До них належать доходи від капіталу, використання майна, на спадщину, дарування тощо. Високий рівень розвитку фондового ринку в країнах Західної Європи та Амери-

ки дає змогу як юридичним, так і фізичним особам отримувати високі доходи, які також підлягають оподаткуванню.

Так, у США при переході майна в спадщину, воно оподатковується по ставці від 18 до 50 %, але при цьому враховується ступінь спорідненості.

У Великобританії існує податок на майно. Об'єктом оподаткування є земля. До суб'єктів оподаткування належать особи, які наймають житло та сплачують за нього. Оцінка вартості майна проводиться 1 раз на 10 років.

У Німеччині податок на власність становить 1 % від вартості майна (при цьому встановлюється розмір неоподаткованого майна). Знижена ставка поширюється на майно в сільській місцевості та на лісове господарство. Переоцінка відбувається кожні три роки. Крім того, для фізичних осіб існує податок на нерухоме майно, цінні папери, банківські рахунки, коштовності, яхти, приватні літаки тощо. Ставка податку на спадщину залежить від вартості майна та ступеня спорідненості і становить від 3 до 20 %. Сума неоподаткованого доходу також залежить від ступеня спорідненості.

В Австрії об'єктом оподаткування є нерухоме майно, розташоване на території країни. Ставка цього податку становить 0,8 % на рік і сплачується щоквартально 15 лютого, 15 травня, 15 серпня, 15 листопада. Податком на спадщину обкладається майно, яке передається у разі смерті або при даруванні.

Особливі умови існують у Франції при оподаткуванні операцій з рухомим майном. Якщо його вартість більша означеної суми, то ставка оподаткування становлять 4,5 та 7 %. При операції з дорогоцінними металами ставка становить 7,5 %. Податком на власність обкладаються всі майнові права, цінні папери, наявні у власності. Не оподатковується майно, яке використовується для професійної діяльності, окремі види сільськогосподарського майна тощо. Ставка податку на майно встановлюється від 0 до 1,5 %.

В Італії податок на спадщину та ставка оподаткування залежать від її вартості. На цей податок існує неоподатковуваний мінімум. Спадщина оподатковується за прогресивною шкалою, ставка оподаткування становить від 3 до 27 %. Ставка податку на дарування залежить від ступеня спорідненості.

В Японії ставка оподаткування єдина для юридичних та фізичних осіб — 1,4 % від вартості майна. Переоцінка проводиться один раз у три роки. Об'єктами оподаткування є земля, нерухоме майно, цінні

папери, відсотки по банківських кредитах. Податок сплачується при передачі майна від одного власника до іншого.

У Данії резиденти сплачують податок на майно, яке розташоване як в країні, так і за її межами. Нерезиденти сплачують податок тільки на майно, яке розташоване в межах Данії. Ставка встановлюється в розмірі 0,7 % від вартості майна, яка більша встановленого розміру. Подружжя сплачує цей податок окремо. Податок на майно стягується з усього майна, якщо власник був резидентом, і тільки з майна на території Данії, якщо він був нерезидентом. Залежно від ступеня спорідненості ставка оподаткування становить від 15 до 36 %. Подарунки обкладаються по ставці звичайного доходу, а подаровані подружжю або дітям — по спеціальній ставці в 15 %.

Отже, податок на спадщину, дарування в більшості країн залежить від розміру майна та ступеня спорідненості з тим, кому воно передається.

Контрольні питання

1. Податкова політика зарубіжних країн та її особливості.
2. Види податків зарубіжних країн.
3. Особливості порядку нарахування та сплати податків у різних країнах світу.
4. Податкове право в різних країнах та його особливості.
5. Методи розрахунку об'єктів оподаткування та їх складові.
6. Податкові пільги та методика їх застосування.
7. Податкова звітність та права податкових органів.

ПОДАТКИ ЯК ЗАСІБ СТИМУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

6.1. Розвиток інвестиційних процесів у світі в ХХ ст.

Розвиток підприємництва на сучасному етапі в Україні значною мірою стримується відсутністю коштів на розвиток науково-технічного прогресу та впровадження результатів в економіку. Малий та середній бізнес через специфіку своєї діяльності не може використовувати великі кошти на наукові дослідження.

На жаль, в Україні процеси інвестування протягом тривалого часу перебували в стадії інертності. Причинами цього були скорочення обсягів виробництва, неефективне використання основних фондів, припинення процесів технічного переоснащення та оновлення виробництва.

У світі, навпаки, ці процеси в період після 1945 р. набули широкого розвитку. Держави, які до 1940 р. перебували в стадії жорсткого кризового стану (наприклад, США), знайшли можливості фінансувати розвиток науково-технічного прогресу, подальшого розвитку економіки і виходу з кризового стану. Але потрібно відзначити, що темпи зростання їх економіки були нижчими, ніж в інших країнах. Держави, які не мали катастрофічних наслідків у результаті бойових дій (наприклад, Великобританія), частково використовували свої кошти для фінансування розвитку науково-технічних досліджень та розробок, а частково — інвестиції інших держав або окремих фізичних осіб. Темпи розвитку економіки цих держав були середніми. Третя група держав, які дуже постраждали від бойових дій, мали катастрофічні наслідки (наприклад, Німеччина, Японія, Франція та ін.), не мали власних коштів для фінансування розвитку науково-технічного прогресу і могли розвиватися тільки за рахунок інвестицій інших держав. При цьому потрібно визначити напрями використання цих інвестицій. Деякі держави, які потім об'єдналися в держави так званого соціалістичного табору, використовували ці кошти на придбан-

ня продуктів харчування або товарів споживання (головним чином, товарів легкої промисловості). Інший напрям — використання інвестицій для розвитку виробництва: на наукові дослідження, розробки нових технологій (цим шляхом пішли Японія, Німеччина). У результаті економіки цих держав розвивалися швидкими темпами, і через 10–15 років вони увійшли в першу п'ятірку країн світу.

У цей же час в цих країнах створюється нова концепція державного регулювання і відбувається формування нових фінансових методів, серед яких кредитні та податкові важелі, які пізніше стали головними в інвестиційній політиці держав. Надалі інвестиційна політика стала індикатором економічного стану держави, а її коливання свідчать про зміни сукупного попиту, а пізніше — обсягу національного виробництва і зайнятості населення. У межах податкової та кредитної політики постійно трансформуються системи різних економічних методів і пільг, які спрямовуються на стимулювання приватної ініціативи, підтримку розвитку підприємництва, модернізацію виробництва, прискорення впровадження досягнень науково-технічного прогресу в промисловому виробництві.

Одним із засобів стимулювання компаній і фірм до інвестування коштів в основний капітал і розширення власних витрат на проведення науково-технічних досліджень було застосування податкових пільг, особливо в 50-ті роки ХХ ст. Це пов'язано з різними причинами.

По-перше, розвиток податкової політики здійснювався під впливом чинників, які формували розвиток економіки держави, насамперед на макроекономічному рівні. До них передусім належать прискорення темпів науково-технічного прогресу, поява нових видів сировинних ресурсів та альтернативних матеріалів, поява та використання ядерних енергоносіїв, що суттєво вплинуло на перебудову окремих галузей промисловості. Водночас почали розвиватись різні напрями теорії оподаткування, сутність яких полягала у тому, що в умовах жорсткої конкуренції на світовому ринку в національних системах більше уваги стали приділяти стимулюючим функціям податків. Як найважливіший чинник впливу держави на прискорення розвитку науково-технічного прогресу, розширення експорту, впровадження екологічних заходів, збільшення зайнятості населення використовувались різні податкові пільги, особливо коли держава була зацікавлена в розвитку окремих галузей, підприємств, фірм. Але при цьому їм не забезпечувався рівень прибутковості в середньому нормативному прибутку або стандартні умови діяльності.

По-друге, в 50–70-ті роки ХХ ст. почали зменшуватися витрати на наукові дослідження та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) з державного бюджету. Це пояснюється тим, що віддача від них у більшості державних програм низька. На практиці відбувалось тільки просте перекачування коштів у різні науково-дослідні інститути та центри з бюджетних фондів державних програм, які були орієнтовані на розвиток окремих напрямів військових досліджень. Неefективне використання бюджетних коштів викликало протидію з боку платників податків.

По-третє, суттєво скоротилася зацікавленість приватних компаній та фірм в отриманні державних інвестицій. Це пояснюється тим, що в укладених угодах обов'язково вказується напрям використання інвестиції, і тим самим дуже скорочувалася можливість вільного вибору напряму дослідження. Крім того, бурхливий науково-технічний прогрес значно скоротив строки морального зносу нової техніки та технологій, що вплинуло на пряме регулювання інвестиційних процесів з боку держави.

Надалі більшість держав почала переходити від процесів технічного переоснащення виробництва до економічних методів заохочення приватних фірм і підприємств, які самостійно йшли на ці витрати. У цей же період розробляється система стимулювання приватного капіталу до інвестування в НДДКР. Найперше вводились суттєві пільги на податок на прибуток.

Усі методи, які застосовувались у більшості країн з розвиненою ринковою економікою, можна поділити на три групи:

- прискорена амортизація обладнання та машин;
- інвестиційний податковий кредит;
- стимулювання вкладання коштів у НДДКР.

Прискорена амортизація обладнання та машин. Це дієвий інструмент державного регулювання темпів обігу основного капіталу, розподілу інвестицій по сферах загального виробництва. За допомогою підвищення коефіцієнтів і строків амортизації обладнання здійснюється зменшення розміру між податковою та економічною амортизацією і при цьому зменшується розмір оподатковуваного прибутку. Вперше цей метод був застосований у США 1954 року (детальніше це питання було розглянуто в розд. 3).

Інвестиційний податковий кредит. Він являє собою фінансування державою капітальних вкладень приватного бізнесу, а фактично це податкова знижка. Головною метою його є стимулювання розширення парку обладнання та заміна застарілого. Він розраховується,

як звичайно, у відсотках до вартості обладнання та вираховується безпосередньо з суми податку на прибуток підприємства або оподаткованого доходу. Особливо поширеним цей метод став в енергетиці та матеріалозберігаючих технологіях. Він має непостійний характер і застосовується залежно від кон'юнктури ринку та зацікавленості держави в розвитку того чи іншого підприємства або галузі. Ця пільга сприяла введенню в дію та в експлуатацію нового обладнання та машин.

Стимулювання вкладання коштів у НДДКР. Уперше цей метод був застосований у США. Його сутність полягає в тому, що з оподаткованого прибутку або доходу фірми вилучаються і включаються як витрати ті кошти, які витрачаються на НДДКР. У деяких державах (наприклад, у Великобританії, Бельгії, Голландії, Швеції) ці кошти включаються до витрат підприємства в повному обсязі.

Застосування податкових пільг вплинуло на суттєве зниження дохідної частини місцевих і державного бюджетів країн. Деякі корпорації почали використовувати податкову політику для визначення своєї економічної стратегії незалежно від попередніх напрямів діяльності. Тому керівництво держав стало дещо змінювати політику надання пільг й застосовувати принцип “швейцарського сиру”. Всі податкові пільги концентрувались навколо тих галузей, які, на погляд держави, мали пріоритетний розвиток. До них належать електроніка, автомобілебудування, ракетна промисловість, авіабудування, хімічна промисловість та інші галузі національної економіки. Але з другого боку, таке ставлення до окремих секторів економіки створювало ситуацію економічної нерівності, негативно впливало на психологічний настрій платників податків та утворювало передумови до приховування доходів від оподаткування та інші зловживання.

Тому в 80-х роках ХХ ст. почала проводитись політика стимулювання розвитку науково-технічного прогресу, контактів підприємців і переоцінка інвестиційних процесів на міжгалузевому, міжрегіональному та міжнародному рівнях. З'явилась необхідність у стимулюванні нових фірм, які здійснювали та реалізовували нові розробки на стику різних сфер виробництва та діяльності. Крім того, були введені особисті пільги на виробниче інвестування, практично повністю скасований інвестиційний податковий кредит, відбулася зміна ставок прискореної амортизації. Головним напрямом проведення інвестиційної політики стає стимулювання науково-дослідної діяльності компаній. Почав налагоджуватись тісний зв'язок науково-дослідних центрів та університетів з різними компаніями. І цей процес заохочу-

вався у більшості держав. З'явилась така пільга, як дослідний податковий кредит, суть якої полягала в тому, що підприємства мали змогу відраховувати з оподатковуваного доходу визначену частку від суми приросту власних витрат на НДДКР у порівнянні з попереднім періодом. З'явилась система пільг при оподаткуванні нових особливих напрямів науково-технічної діяльності.

Водночас у розвинених державах світу більше уваги почали приділяти фундаментальним дослідженням. Але з урахуванням того, що вони мають відносно довгий період окупності, вкладання коштів у ці дослідження мають невелику питому вагу. Наприклад, у США з усіх коштів, які вкладались у наукові дослідження, тільки 19 % припадають на фундаментальні дослідження, у Франції — 9 %, у Великобританії — 13 %, у Швеції — 8 %. Особливістю цих досліджень є також те, що вони проводяться здебільшого у вузівських лабораторіях, тому з цією метою більшість країн для стимулювання інвестицій у фундаментальні дослідження збільшує кількість та перелік податкових пільг. Так, у США суттєво розширені пільги для промислових підприємств і компаній, які укладають угоди на дослідні проекти з університетами (наприклад, введена нова податкова знижка з податку на прибуток).

У той же час почали утворюватись науково-дослідні партнерські об'єднання, тобто корпоративні фонди фінансування НДДКР на підставі доходів, отриманих від промислових фірм, корпорацій та підприємств, а також окремих фізичних осіб. До складу таких об'єднань входить основний партнер, яким може бути або університет або промислове підприємство, та кілька “обмежених” партнерів.

Однією з податкових пільг є також стимулювання приватних інвестицій в акції. Так, податкова знижка надається для окремих видів інвестицій.

У різних державах діє і система “щадного оподаткування” малого бізнесу. Так, у більшості держав встановлюється єдина на державному рівні ставка податку на прибуток. Але для малих підприємств оподаткування може здійснюватись по індивідуальній ставці прибуткового податку на сукупний дохід власника підприємства, а рівень індивідуальної ставки значно нижчий, ніж ставка податку на прибуток підприємств.

Особливу увагу в 80–90-х роках почали приділяти знов утвореним акціонерним товариствам. Для них застосовувалась пільга, коли впродовж одного або двох років роботи це підприємство взагалі не сплачувало або сплачувало тільки частково податок на прибуток.

У цей же час особливої уваги заслуговувала і професійна підготовка фахівців. Для цього з оподаткованого прибутку відраховувався визначений відсоток суми приросту витрат підприємства на професійне навчання, підготовку та перепідготовку кадрів. У тих регіонах, де був високий рівень безробіття, витрати на підготовку та перепідготовку кадрів вираховувались з оподаткованого прибутку.

У деяких країнах почали застосовувати пільгу при експорті капіталу. Так, підприємствам, які утворюють філії за кордоном, можна було впродовж 3–6 років включати витрати на ризик у склад витрат у визначених межах у відсотках до вкладеного капіталу і таким чином зменшувати частину доходу, який оподатковується. Крім того, проводиться стимулювання інвестування в сільське господарство та в сільськогосподарське машинобудування. Здебільшого застосовується прискорена амортизація, коли спочатку норма та сума амортизаційних відрахувань вищі, ніж в наступні періоди. Це дає змогу зменшити в цей період дохід до оподаткування (або прибуток) і стимулювати оновлення сільськогосподарської техніки. У деяких державах (США, Франції, Великобританії) діє порядок, коли фермер, який бере участь у державних аграрних програмах, має можливість затримувати сплату податку на приріст капіталовкладень до завершення інвестиційного процесу. Таким чином, розмір податку щорічно зменшується на відсоток інфляції, і його сума розподіляється рівномірніше.

6.2. Податкова політика різних держав у стимулюванні інвестицій

Податкова політика в різних державах у питаннях стимулювання інвестицій має багато спільного, але є і певні особливості. Вони відображають різні напрями проведення державної інвестиційної політики і дають можливість вибору найефективнішої з них для застосування в Україні.

США. Загалом податкова політика держави спрямована на зменшення регулюючого впливу держави на прийняття господарських рішень підприємством і поступове звільнення ринкових суб'єктів від опіки держави. Головним напрямом проведення податкової політики є лібералізація ставок оподаткування, зменшення найбільших ставок, рівність податків на рівний дохід незалежно від форми вкладання капіталу, розширення бази оподаткування, скорочення фіскальної функції податків. Крім того, держава взяла напрям на скорочення

податкових пільг з метою запобігання зменшенню платниками своїх податкових зобов'язань.

З цією метою знижена ставка податку на прибуток з 46 до 39 % та ліквідовано інвестиційний податковий кредит. Хоча ставка податку на приріст витрат на науково-дослідну діяльність і знижена з 25 до 20 % у порівнянні з попереднім базовим періодом, вона залишається ще досить суттєвим заохочувальним стимулом для підприємств.

Проведена 1986 року податкова реформа внесла суттєві корективи в систему амортизації. Щоб збільшити розміри амортизаційних відрахувань і знизити прибуток до оподаткування, основні фонди підприємства поділяються на вісім класів, кожний з яких має свій строк списання від 3 до 31 року. Але в цьому разі державний бюджет багато втрачає. Тому в 90-х роках ХХ ст. в США проводилась подальша модифікація податкових пільг з урахуванням умов, які склалися в суспільстві. Їх можна об'єднати за такими напрямками:

1. Перенесення більшості пільг на малі та середні дослідні підприємства та колективи. Це пояснюється тим, що в сучасних умовах для впровадження у виробництво багатьох науково-технічних розробок потрібні невеликі капітальні вкладення, які можуть бути проведені малими колективами. Тому ці підприємства мають досить суттєві податкові пільги, а в деяких випадках можуть звільнитися від сплати податку.

2. Проведення податкової реформи 1986 р. привело до того, що почала змінюватись і структура самих підприємств. Стали більш тісними зв'язки між виробничими та науково-дослідними підприємствами, і вони почали утворювати об'єднання, які ставали надалі акціонерними товариствами, а їхні працівники — акціонерами. У цьому разі отриманий інвесторами дохід обкладається по нижчій ставці, ніж індивідуальний прибутковий податок.

3. Був введений принцип “рівний податок на рівний дохід”, а також зменшені найбільші ставки податку в галузях, де прибуток був вищим, ніж середній по промисловості в цілому.

Ще однією проблемою США було оподаткування венчурних компаній, утворених для розробки та впровадження нових досягнень науки та техніки, нових технологій. Але діяльність цих фірм пов'язана з великими ризиками, пошуком різних джерел фінансування та ставками податку на приріст капіталу. Головним чином оподаткуванню підлягали цінні папери (акції, які реалізуються венчурними компаніями). Тому з цією метою ставки оподаткування поступово знижувались, і це сприяло зростанню ділової активності, утворенню нових

робочих місць, а також розширенню бази оподаткування. Головним у вирішенні цієї проблеми була спрямованість надання податкових пільг на кінцевий результат. Право на пільгу мали тоді, коли був досягнутий кінцевий результат, і пільга надавалася автоматично згідно з чинним законодавством.

Великобританія. Англійська система стимулювання інвестицій побудована за принципом американської системи, але має свої особливості. Так, ставка податку на прибуток корпорацій встановлюється щорічно на фінансовий рік, який завершився. Норма амортизації встановлюється на всі капітальні активи, незалежно від первинної вартості їх, у розмірі 25 %, для споруд та будівель — 4 %. Корпораціям надано право всі витрати на НДДКР відносити на витрати виробництва практично в будь-якому розмірі. При цьому прибуток малих компаній, який не перевищує встановлений рівень, оподатковується по нижчій ставці. Крім того, у Великобританії існує велика кількість пільг. Це стосується насамперед обкладання дивідендів компаній та прибутку на приріст капіталу.

Німеччина. Податкова політика цієї держави спрямована на стимулювання економічного зростання та активізацію ринкового механізму. Починаючи з 1990 р., в державі почала проводитись податкова реформа, спрямована на стимулювання інвестицій. Для цього застосовувались неоподатковувані надбавки на виробництво товарів за рахунок інвестицій, а також інвестиції у сферу НДДКР, зниження прогресії та скорочення ставок корпоративного податку, зміна податкового складу, зменшення податку на дохід і прибуток з одночасним збільшенням податку на споживання, додану вартість.

Крім того, були звільнені від оподаткування численні резервні фонди, які призначались для компенсації інфляційних наслідків зростання цін на сировину та матеріали, усі види енергії, засоби, отримані фірмою внаслідок зміни оцінної вартості основних фондів. Інша частина резервного фонду призначена для покриття негативних ризиків від подальшої підприємницької діяльності. Утворення резервних фондів зменшує прибуток до оподаткування.

При встановленні ставки оподаткування має значення вид прибутку. Так, ставка оподаткування нерозподіленого прибутку значно менша, ніж розподіленого. Крім того, з прибутку до оподаткування корпорацій до загальних витрат додаються матеріальні витрати на утримання персоналу, який займається науково-дослідною діяльністю, а також широко використовується прискорена амортизація,

особливо в сільському господарстві. Так, підприємства цієї галузі можуть в перший рік амортизувати до 50 % вартості обладнання, а в перші три роки — до 80 %.

Значна увага приділяється економічному оновленню господарства та **зрівнянню розвитку різних земель.**

Франція. Для цієї держави характерна різноманітна система стимулювання зростання інвестицій. До початку 80-х років для цієї системи характерний був адміністративний напрям регулювання. Так, у міністерстві наукових досліджень і технологій сконцентровано більш як 80 % обсягу всіх ресурсів, які призначались на різні цілі. Але з початку 80-х років у державі змінюється напрям стимулювання інвестицій. Водночас зменшується фінансування НДДКР з державного бюджету і більше уваги приділяється економічним методам стимулювання промислових фірм та підприємств. Для підприємств та акціонерних товариств введено право податкового кредиту та знижена сума податку на 50 % від суми збільшення відрахованих коштів на НДДКР для підприємств, які займаються дослідними роботами в науковомістких галузях. Упродовж перших двох років такі підприємства звільняються від сплати податків, на третій рік ставка податку становить 25 % від доходу, на четвертий рік — 50 %, на п'ятий — 75 % і тільки на шостий та наступні роки — 100 % від усієї суми доходів.

Починаючи з 90-х років, проводиться податкова політика на збільшення пільг по податковому кредиту на кошти, які пов'язані з проведенням дослідних робіт, підвищується його найбільший розмір, спрощується порядок і процедура оформлення права на пільгу по його отриманню, створюються сприятливіші умови для середніх і малих підприємств, які починають або розширюють свою науково-технічну діяльність. Крім того, цим підприємствам надається право нараховувати податковий кредит на підставі приросту витрат на НДДКР стосовно загальної суми витрат, які були здійснені в попередні роки.

З 1988 р. у Франції вводитьься податковий кредит на витрати на професійну підготовку кадрів. Від оподаткування звільняється 25 % доходів підприємства, які спрямовуються на ці цілі, особливо на підготовку нових фахівців у тих регіонах, де високий рівень безробіття. У цих районах підприємства зовсім звільняються від сплати податків з доходів, які спрямовуються на підготовку та перепідготовку кадрів.

6.3. Уніфікація процесів оподаткування інвестицій на міжнародному рівні

Подальший розвиток економіки держави, окремого підприємства, фірми неможливий без інтеграції з іншими суб'єктами господарювання як всередині держави, так і за її межами. Це є головною умовою ефективного функціонування та утримання на ринку, конкурентоспроможності. Тому центральне місце в цьому процесі посідає розвиток міжнародних зв'язків з іншими державами та підприємствами. Але в кожній державі свої особливості розвитку економіки, різне законодавство, національні традиції. Тому важливою проблемою при подальшому розвитку цих зв'язків є уніфікація чинного законодавства держав, яке пов'язане з інтеграцією їх економічних систем. Насамперед це стосується законодавства з питань оподаткування.

Для країн Західної Європи ця проблема виникла ще наприкінці 50-х років, коли був утворений Європейський Союз (ЄС). Передусім проводилась уніфікація податків на споживання, але пізніше і прямих податків на доходи підприємств.

Упродовж майже 30 років Комісією ЄС проводилась робота щодо гармонізації податків, особливо тих, які пов'язані з інвестиційною діяльністю. Були висунуті пропозиції з питань оподаткування прибутку головних і дочірніх компаній, а також при злитті та поділі з передачею власності корпорації (1969 р.), прийнята директива Комісії з питань взаємодії в галузі прямого оподаткування та проблем ухиляння компаній від сплати податків (1977 р.), оподаткування дивідендів та усунення подвійного оподаткування в країнах ЄС (середина 70-х років), пропозиція щодо гармонізації правил оподаткування прибутку (1988 р.) тощо.

Але процес гармонізації податків стикається з вирішенням двох протилежних за своєю суттю проблем. Сутність першої полягає у тому, що утворення єдиного внутрішнього ринку передбачає уніфікацію податкового законодавства. Особливо це стосується отриманого прибутку підприємств і доходів інвесторів, тому що тільки вирішення цієї проблеми дає можливість капіталу вільно пересуватися між країнами — членами ЄС та уникнути бар'єрів, які стримують розвиток науково-технічної інтеграції та поширення найновіших досягнень науки, техніки та технології між державами. З другого боку, проведення гармонізації податків, його ставок, надання різних пільг по інвестиціях торкається внутрішньої політики держави, об'єктивно зменшує розмір отриманих податків у дохідну частину бюджету дер-

жави. Крім того, зменшується вплив уряду держави на внутрішніх виробників. Тому вирішення цих проблем має велике значення і йому приділяється велика увага.

Зараз гармонізація податків проводиться в таких напрямках.

Гармонізація правил визначення прибутку до оподаткування підприємств. Ці пропозиції були висунуті Комісією ЄС у 1988 р. Вони охоплювали діяльність усіх підприємств незалежно від виду та форм власності. Сутність цих пропозицій полягає у відмові всіх країн — членів ЄС від використання в межах кожної держави податкових кредитів при обчисленні бази обкладання, замінивши їх національними системами державних дотацій платникам у вигляді субсидій, податкових знижок, різних виплат з державних і місцевих бюджетів. На думку Комісії, це зацікавить компанії в стимулюванні виробничої та науково-технічної діяльності.

Система амортизаційних списань. Найуніверсальнішим засобом залишається застосування прискореної амортизації, що дає змогу ефективно стимулювати розвиток окремих галузей національної економіки, швидше впроваджувати досягнення науково-технічного прогресу, заохочувати інвестування коштів у НДДКР. Але кожна держава має свої особливості. У деяких із них у перший рік експлуатації обладнання можливе списання 100 % його вартості. При цьому суттєво зменшується прибуток до оподаткування. У сучасних умовах у різних країнах застосовуються різні форми прискореної амортизації. Але пропозиція експертів ЄС полягає в тому, щоб взагалі відмінити в країнах — членах ЄС прискорену амортизацію і встановити однаковий період амортизації відповідно до правил ЄС. Крім того, пропонується обмежити практику пріоритетного податкового стимулювання окремих галузей національної економіки.

Оподаткування малого та ризикованого бізнесу. Усі податкові системи країн Західної Європи спрямовані на сприяння фінансовому та економічному становищу компаній та наукомістких галузей національної економіки. Цієї пропозиції дотримуються і експерти Комісії ЄС. У зв'язку з тим, що діяльність цих підприємств пов'язана з великим ризиком і з утворенням різних філій і дочірніх підприємств, то і податкова політика спрямовується передусім на гармонізацію податків на прибутки цих підприємств. Головні пропозиції щодо цієї проблеми такі:

- встановлення для дочірніх підприємств обмеженого діапазону ставок прибуткового податку громадян, значно нижчих за корпоративний податок;

- звільнення від оподаткування доходів на рівні філій;
- усунення подвійного оподаткування при отриманні головною компанією від філії прибутку;
- перехід головних підприємств на систему консолідованого прибутку при оподаткуванні.

Тобто всі ці пропозиції спрямовані на стимулювання утворення головними підприємствами широкої мережі філій і дочірніх підприємств.

Уніфікація податків у країнах — членах ЄС проводиться на різних напрямках, а саме:

- зближення ставок податку на прибуток тих підприємств, які займаються підприємницькою діяльністю в галузі інвестування;
- уніфікація бази оподаткування;
- уніфікація методів надання податкових пільг для інвесторів при стягненні корпоративного податку;
- усунення подвійного оподаткування підприємств і фірм у країнах — членах ЄС;
- взаємодопомога державних структур країн — членів ЄС у боротьбі з ухилянням компаній від оподаткування.

Контрольні питання

1. Прибуток як головне джерело інвестицій підприємства.
2. Стимулююче значення податкових пільг при плануванні збільшення інвестиційної діяльності підприємства.
3. Методи стимулювання приватних підприємств і фірм до розширення інвестування в НДДКР.
4. Особливості податкової політики США в питаннях проведення державної інвестиційної політики.
5. Особливості податкової політики Великобританії в питаннях проведення державної інвестиційної політики.
6. Особливості податкової політики Німеччини в питаннях проведення державної інвестиційної політики.
7. Особливості податкової політики Франції в питаннях проведення державної інвестиційної політики.
8. Гармонізація процесів оподаткування інвестицій у різних країнах світу.
9. Система амортизаційних списань як один із засобів стимулювання інвестиційних процесів на підприємстві.
10. Оподаткування малого та ризикованого бізнесу.

ТЕСТИ

1. *До функцій держави не входить:*
 - а) економічна;
 - б) екологічна;
 - в) оборона та охорона здоров'я;
 - г) управління приватними підприємствами.
2. *Не є функцією податків:*
 - а) фіскальна;
 - б) оборона та охорона громадян;
 - в) розподільча;
 - г) соціальна.
3. *Держава повинна здійснювати дискреційну політику:*
 - а) коли знижується попит на вироби;
 - б) коли збільшується виробництво товарів;
 - в) коли збільшуються доходи населення;
 - г) коли зростає валовий національний продукт.
4. *Держава повинна здійснювати антидискреційну політику:*
 - а) коли знижується попит споживачів;
 - б) коли зменшується виробництво продукції;
 - в) коли збільшується валовий національний продукт;
 - г) коли зменшуються доходи споживачів.
5. *Вперше найорганізованіша податкова система була утворена в:*
 - а) Італії;
 - б) Греції;
 - в) Франції;
 - г) Німеччині.
6. *На Русі в IX–X ст. головним чином стягувались податки:*
 - а) перевіз;
 - б) сребщина;
 - в) волощина;
 - г) стація.
7. *В Україні в XV ст. головним чином стягувались податки:*
 - а) гостинне мито;
 - б) ямські;
 - в) пищальні;
 - г) волощина.

8. *Головним завданням введеної у XVIII ст. посади прибульника було:*
- а) стягнення податків;
 - б) впровадження нових податків;
 - в) збільшення надходжень до казни держави;
 - г) збільшення ставки оподаткування.
9. *Податковий менеджмент охоплює такі рівні:*
- а) один;
 - б) два;
 - в) три;
 - г) чотири.
10. *Не є рівнем податкового менеджменту:*
- а) державний;
 - б) галузевий;
 - в) підприємства;
 - г) громадян.
11. *До суб'єктів оподаткування належать:*
- а) майно та дохід підприємства;
 - б) платник податку;
 - в) розмір та рівень податку;
 - г) органи податкової адміністрації.
12. *Контроль за правильністю сплати податку підприємством мають право здійснювати:*
- а) інші підприємства;
 - б) спільні підприємства;
 - в) банки, в яких підприємство має розрахунковий рахунок;
 - г) нотаріальні контори.
13. *Об'єктом оподаткування може виступати:*
- а) майно та дохід підприємства;
 - б) рівень прибутку;
 - в) пільга, яка надається платнику податку;
 - г) платник податку.
14. *До функцій податкового менеджменту не належать:*
- а) розробка податкової стратегії підприємства;
 - б) аналіз податкової системи підприємства;
 - в) організація контролю за виконанням податкової політики;
 - г) внесення змін у діючі методики розрахунку окремих податків.

15. *Стратегічний податковий менеджмент це:*
- а) сума валових доходів підприємства;
 - б) сума сукупних валових доходів держави;
 - в) валовий прибуток підприємства;
 - г) різниця між валовими доходами та валовими витратами підприємства.
16. *Тактичний податковий менеджмент це:*
- а) сума валових доходів підприємства;
 - б) валовий прибуток підприємства;
 - в) стратегічний податковий потенціал мінус податкові пільги;
 - г) сума валових витрат підприємства.
17. *Податковий потенціал не залежить від:*
- а) речових чинників виробництва;
 - б) трудових чинників виробництва;
 - в) інфраструктури підприємства;
 - г) сукупності управлінських дій керівництва підприємства.
18. *До зовнішніх користувачів інформації щодо податків належать:*
- а) керівники підприємства;
 - б) фінансові служби підприємства;
 - в) власники та співвласники підприємства;
 - г) кредитори.
19. *До внутрішніх користувачів інформації щодо податків належать:*
- а) державний або акціонерно-комерційні банки;
 - б) потенційні інвестори;
 - в) фінансові служби підприємства;
 - г) кредитори.
20. *До вимог, які не стосуються інформації щодо податків, належать:*
- а) систематичність;
 - б) корисність;
 - в) динамізм;
 - г) фактичність.
21. *Початковою частиною податкового менеджменту є:*
- а) регулювання;
 - б) контроль;
 - в) аналіз;
 - г) планування.

22. *Заключною частиною податкового менеджменту є:*
- а) регулювання;
 - б) контроль;
 - в) аналіз;
 - г) планування.
23. *На рівні підприємства змістом податкового аналізу не є:*
- а) визначення динаміки податкових платежів;
 - б) регулювання податкових платежів;
 - в) визначення тенденцій, які складаються на підприємстві;
 - г) визначення чинників, які впливають на податкову політику.
24. *За ознакою часу до видів аналізу не належать:*
- а) ретроперспективний;
 - б) попередній;
 - в) оперативний;
 - г) фінансово-економічний.
25. *За об'єктами управління до видів аналізу не належать:*
- а) соціально-економічний;
 - б) підсумковий;
 - в) економіко-екологічний;
 - г) фінансово-економічний.
26. *За методикою вивчення об'єктів до видів аналізу не належать:*
- а) порівняння;
 - б) експрес-аналіз;
 - в) економіко-математичний;
 - г) маркетинговий.
27. *До податкового аналізу не належать функції:*
- а) вивчення характеру дії економічних законів;
 - б) оцінка результатів діяльності;
 - в) розрахунок податкових платежів;
 - г) визначення резервів зниження податкових платежів.
28. *Який з етапів проведення податкового аналізу не відноситься до:*
- а) дослідження податкової системи;
 - б) визначення показників діяльності підприємства;
 - в) розрахунку чинників, які впливають на податкові платежі;
 - г) планування податкових платежів.
29. *До традиційних методів аналізу належать:*
- а) метод ланцюгових підстав;

- б) індексний метод;
 - в) метод абсолютних різниць;
 - г) метод порівняння.
30. *До методів факторного аналізу належать:*
- а) метод відносних величин;
 - б) метод ланцюгових підстав;
 - в) метод середніх величин;
 - г) балансовий метод.
31. *До стохастичного методу аналізу належать:*
- а) метод абсолютних величин;
 - б) метод кореляційного аналізу;
 - в) інтегральний метод;
 - г) графічний метод.
32. *Не належить до податкового менеджменту рівень:*
- а) державного планування;
 - б) галузевого планування;
 - в) планування місцевих органів влади;
 - г) планування податкових платежів підприємством.
33. *На рівні підприємства сплата податків має характер:*
- а) вільний;
 - б) необов'язковий;
 - в) примусовий;
 - г) вільний та необов'язковий.
34. *На збільшення витрат державного бюджету не впливає:*
- а) зростання потреб населення регіону;
 - б) експорт товарів;
 - в) зростання добробуту населення;
 - г) зростання загального освітнього рівня.
35. *До загальних показників ефективності податкової політики належать:*
- а) рівень оподаткування окремих господарських операцій;
 - б) темпи зростання загального розміру податкових платежів у порівнянні з попередніми роками;
 - в) рівень пільгового оподаткування;
 - г) рівень оподаткування окремих видів діяльності.

36. *До часткових показників ефективності податкової політики належать:*
- а) темпи зростання загального розміру податкових платежів;
 - б) рівень пільгового оподаткування;
 - в) податкомісткість діяльності підприємства;
 - г) квота податків підприємства.
37. *До рівнів податкового планування не належать:*
- а) стратегічне;
 - б) попереднє;
 - в) поточне;
 - г) оперативне.
38. *Не можуть здійснювати податковий контроль:*
- а) державні органи;
 - б) органи, уповноважені державою;
 - в) аудиторські компанії;
 - г) приватні підприємства.
39. *Необхідність здійснення податкового контролю визначається суб'єктивними причинами, до яких належать:*
- а) нестабільне податкове законодавство;
 - б) суперечності між законодавчими документами та розробленими методичними вказівками;
 - в) некомпетентність працівників підприємства;
 - г) часті зміни в податковому законодавстві.
40. *До об'єктивних причин, які визначають необхідність здійснення податкового контролю, належать:*
- а) ненавмисні помилки працівників, які розраховують податкові платежі;
 - б) некомпетентність працівників підприємства;
 - в) низька податкова дисципліна платників;
 - г) нестабільне податкове законодавство.
41. *Як незалежні можна класифікувати такі органи:*
- а) Пенсійний фонд України;
 - б) Фонд соціального страхування;
 - в) служби зайнятості населення;
 - г) аудиторські фірми.

42. *Як уповноважені органи держави можуть здійснювати контроль податкових платежів:*
- а) податкові адміністрації всіх рівнів;
 - б) органи прокуратури;
 - в) Пенсійний фонд України;
 - г) Міністерство внутрішніх справ.
43. *До державних органів, які можуть здійснювати контроль податкових платежів, належать:*
- а) Пенсійний фонд України;
 - б) Фонд соціального страхування України;
 - в) акціонерно-комерційні банки;
 - г) органи прокуратури.
44. *До економічних причин порушень податкового законодавства належать:*
- а) порушення порядку постанови на податковий облік;
 - б) порушення в наданні звітних даних;
 - в) помилкове застосування податкових пільг;
 - г) ухиляння від сплати податків.
45. *До організаційно-технічних причин порушень податкового законодавства належать:*
- а) приховування від оподаткування прибутку;
 - б) неповне висвітлення обсягів діяльності підприємства;
 - в) порушення строків сплати податків;
 - г) протидія податковим органам при проведенні перевірки.
46. *Які з принципів надання пільг не є такими:*
- а) рівномірність надання;
 - б) обов'язковість надання;
 - в) вільний характер застосування;
 - г) спрямованість надання.
47. *До принципів надання податкових пільг не належать:*
- а) необов'язковість надання пільг;
 - б) вибірковий характер надання;
 - в) адміністративно-командний характер надання;
 - г) нецільовий характер.
48. *До прямих податкових пільг належать:*
- а) пільги щодо окремих видів діяльності;

- б) встановлення неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- в) пільги при реалізації окремих видів товарів;
- г) пільги по окремих видах витрат підприємства.

49. *До непрямих податкових пільг належать:*

- а) зниження ставок оподаткування по окремих податках;
- б) надання підприємству податкового кредиту;
- в) пільги по окремих видах податків;
- г) повне звільнення від сплати податків.

50. *До відповідальності, що не стосується відповідальності суб'єкта оподаткування, належить:*

- а) громадсько-правова;
- б) фінансова;
- в) кримінальна;
- г) морально-етична.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ ТА ПОНЯТТЯ

Ад Валорем — метод розрахунку платежів за товари та послуги, що перевозяться через кордон, при якому їх розмір визначається стосовно відстані та ціни цього виробу.

Акциз — один із видів непрямих податків, який встановлюється на окремі високорентабельні та монопольно вироблені товари.

Акцизна марка — особистий державний знак, який використовується для маркування алкогольних напоїв і тютюнових виробів і наявність якого підтверджує сплату виробником або реалізатором акцизного збору або легальність ввезення виробу з-за кордону.

Акцизний збір — сума податку, яку сплачує юридична або фізична особа, яка виробляє підакцизний виріб. Ставка акцизного збору та порядок його сплати встановлюються державними органами. Платником акцизного збору є, як правило, виробник (або торговельне підприємство, яке отримує товар з-за кордону), і цей податок стягується тільки один раз.

Амортизація — процес поступового перенесення вартості засобів виробництва на ціну виробу за допомогою внесків у вигляді амортизаційних відрахувань.

Амортизаційні відрахування — сума, яка перераховується в амортизаційний фонд для перенесення вартості основних засобів. Амортизаційні відрахування є частиною витрат і входять до собівартості продукції.

Амортизація прискорена — один із видів амортизації, при якому може коригуватись строк амортизації або відсотки відрахувань встановлюються вищі в перший період її проведення і нижчі — в кінці процесу амортизації.

Амортизаційний строк — строк повного перенесення вартості основних фондів на ціну виробу. Він є базою для розрахунку норм амортизаційних відрахувань.

Амортизаційний фонд — кошти, призначені для проведення амортизації основних засобів. Він має подвійний характер: з одного боку, обслуговує процес відшкодування основних фондів, а з другого — обслуговує процес розширеного відтворення.

Аудиторська фірма — незалежна організація, яка має право на перевірку стану бухгалтерської та статистичної звітності і в кінці перевірки надає свої висновки. Вона діє на підставі спеціального дер-

жавного дозволу, який видається Національною аудиторською палатою України як фізичній особі, так і підприємству.

Афідевид — податкова декларація особи, яка проживає в іншій державі і є власником цінних паперів, які потім будуть пред'явлені до сплати у Франції.

Багатократне обкладання податком — це обкладання податком одного об'єкта оподаткування кілька разів або різними податками протягом звітного періоду.

База оподаткування — законодавчо закріплена частина доходів або майна об'єкта оподаткування (за відрахуванням пільг), яка враховується при визначенні суми податку.

Базова ставка оподаткування — розмір податку на одиницю оподаткування. Вона повинна забезпечити принципи рівності оподаткування платників податку, які не мають будь-яких податкових пільг згідно з чинним законодавством.

Банкрутство — неспроможність будь-якого підприємства, фірми (незалежно від форм власності) виконувати свої зобов'язання щодо сплати коштів у бюджет, у тому числі сплати податків. Банкрутство встановлюється в судовому порядку. В умовах перехідного періоду та дії підприємства в постійному конкурентному середовищі, при зміні кон'юнктури ринку кількість банкрутств збільшується. Сприяє цьому також низька кваліфікація фінансових менеджерів.

Біржове мито — грошовий збір, який сплачується покупцем цінних паперів або різних товарів і виробів біржовому комітету. Ставка його встановлюється на рівні 2 % від продажної ціни виробу.

Біржовий податок — податок на біржовий обіг, при якому об'єктом оподаткування є обіг цінних паперів на фондовому ринку або обіг товарів і виробів на товарній біржі.

Біржовий прибуток — дохід біржі від операцій купівлі-продажу цінних паперів, товарів і виробів. Він може виступати у вигляді статутного прибутку (різниця, отримана від продажу цінних паперів за біржовим курсом і вартістю реального капіталу, який вкладений в акціонерну компанію), курсового прибутку (різниця між курсом, за яким акції або облігації реалізуються у цей момент, і ціною, за якою вона була придбана). Біржовий прибуток оподатковується, згідно з законодавством, по звичайній ставці.

Бюджет — фінансовий план, який розробляється в межах одного фінансового року і відбиває надходження коштів з різних джерел

та їх витрати по різних напрямках. Виділяють бюджети різних рівнів — державний та місцевий, капітальний та поточний. Головним джерелом наповнення дохідної частини бюджету будь-якого рівня є загальнодержавні та місцеві податки, які призначаються для покриття всіх витрат держави.

Валовий внутрішній продукт — показник, який призначається на макрорівні. Він відбиває ринкову вартість продуктів і послуг, які вироблені на території держави різними підприємствами незалежно від національної належності та ознаки підприємств, які існують в державі, за звітний період. Цей показник охоплює кінцеві результати господарської діяльності виробників і розраховується в постійних або поточних цінах.

Валовий дохід — загальний дохід підприємства від різних видів діяльності та господарчих операцій, отриманий протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або в нематеріальній формах на території держави. Він складається з доходів від продажу товарів, виробів, робіт і наданих послуг, від здійснення банківських і страхових операцій, від спільної діяльності та доходів, отриманих з інших джерел. Отриманий валовий дохід використовується на трьох напрямках: відшкодування витрат підприємства, які пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції, робіт і надання послуг, сплати податків у місцевий і державний бюджети, визначення валового прибутку підприємства.

Валовий національний продукт — узагальнений показник, який відображає вартість кінцевих продуктів і послуг, які вироблені в державі тільки національними підприємствами незалежно від місця їх функціонування за звітний період. До нього включаються продукти як матеріального, так і нематеріального виробництва. Для виключення повторного рахунку при визначенні цього показника враховується тільки продукція, яка має кінцевого споживача.

Валовий прибуток — загальна сума прибутку підприємства від усіх видів господарської діяльності за відрахуванням від її суми всіх податків та обов'язкових платежів. До її складу входить прибуток від реалізації продукції, майна, позареалізаційні доходи, прибуток від інших операцій.

Валові витрати — будь-які витрати підприємства, пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції, виконанням робіт і наданням послуг у грошовій, матеріальній та нематеріальній формах. До

витрат включається будь-яка сума, нарахована протягом звітного періоду і пов'язана з підготовкою, організацією, веденням виробництва, продажем продукції (робіт, послуг), а також кошти, внесені до страхових резервів, податки та обов'язкові платежі, які входять до валових витрат, та інші витрати, які використовуються для визначення валового прибутку.

Вантажна митна декларація — заява вантажоотримувача або вантажовідправника, яка передається на митницю при отриманні або відправці вантажу.

Ввізне мито — це мито, яке стягується державою при імпорті товарів.

Ввіз товарів безмитний — завезення товарів на територію держави через митницю без сплати мита. Здебільшого це товари, які на території держави не виробляються і в придбанні яких дуже зацікавлена економіка держави або коли всі виробничі потреби повністю не задовольняються (наприклад, для більшості країн — членів ЄС це стосується сировинних матеріалів).

Вивізне мито — це мито, яке стягується державою при експорті товарів. Воно повністю перераховується в бюджет держави.

Відрахування — один з видів обов'язкових платежів, який передбачає цільове призначення. Зазвичай вони здійснюються в спеціально визначені фонди і можуть бути витрачені тільки згідно з напрямками використання цих фондів.

Вільна економічна зона — особлива територія держави, крупного морського порту, залізничного вузла, аеропорту, яка виділяється з митної території для широкого ступеня відкритості для іноземних інвестицій. Усередині зони утворюються сприятливі умови для будь-яких підприємств, у тому числі й іноземних, пом'якшений митний, податковий та інвестиційний режими.

Гармонізація податків — уніфікація податків, обов'язкових платежів і зборів, координація чинної податкової системи різних країн та їх податкової політики. Як приклад можна навести утворення єдиного митного союзу та розробку єдиної митної політики деяких держав Західної Європи.

Гербовий збір — податок, який стягується при оформленні або державній реєстрації документів, оформленні угод, доручень, цінних паперів, при здійсненні посередницьких і представницьких операцій.

ГУТТ — Генеральна угода по тарифах і торгівлі — існує з 1948 р. між більш як 100 країнами — членами ЄС. Вона складається з

правил, спрямованих на усунення дискримінації при торгівлі між державами, зниження мита, здійснення деяких тарифних обмежень. Фінансування ГУТТ відбувається за рахунок внесків країн-учасників. ГУТТ відіграє важливу роль у здійсненні міжнародної торгівлі, тому що майже 85 % держав є учасниками цієї організації.

Дебентура — митне свідоцтво про повернення мита.

Державна податкова служба — орган, який підпорядковується уряду України і здійснює контроль за забезпеченням дотримання чинного податкового законодавства. Головним завданням її є облік усіх платників податків, обов'язкових платежів і зборів, а також здійснення контролю за правильністю обчислення податків і своєчасне їх перерахування.

Державна реєстрація — облік у фінансових органах, у тому числі і в податковій адміністрації, державних, кооперативних та інших форм власності підприємств з метою контролю за законністю їх виникнення, припинення існування та сплати податків.

Державне мито — грошова сума, яка стягується за здійснення дій в інтересах будь-якої юридичної або фізичної особи, з видачею офіційних документів різними державними установами або їх уповноваженими — судовими органами, органами внутрішніх справ, загсами, арбітражними судами тощо.

Джерело сплати податку — це елемент податкової системи, за рахунок якого сплачується податок або обов'язковий платіж та збори. Головним джерелом сплати податків для підприємства є: дохід підприємства, за рахунок якого проводиться оплата і який входить у ціну виробу; поточні витрати, до яких входять обов'язкове пенсійне страхування, соціальне страхування, а також страхування на випадок безробіття тощо; прибуток підприємства, з якого сплачується відповідний податок та деякі обов'язкові платежі. Для громадян основним джерелом сплати податку є особисті доходи, головний з яких — заробітна плата.

Збори — обов'язкові платежі підприємств, організацій, установ або фізичних осіб за послуги, які надаються державними органами та установами.

Збори митні — додаткові збори, які стягуються митними службами за різні послуги (наприклад, зберігання товарів на складах, пломбування вантажів тощо).

- Імпорт** — ввіз товарів або послуг на територію держави з-за кордону. При пересуванні товару через кордон обов'язково заповнюється митна декларація та подається в митні органи.
- Імпультаційна система податку на прибуток корпорації** — введена в деяких державах, у тому числі в країнах — членах Європейського Союзу з метою усунення подвійного оподаткування прибутку підприємства.
- Інвестиційний фонд** — кошти, які сплачують усі підприємства, незалежно від форм власності, і які потім використовуються на фінансування інвестиційної, операційної та фінансової діяльності підприємства.
- Інвійний метод** — метод формування податку на додану вартість з використанням рахунків-фактур.
- Індексація податків** — зміна окремих елементів прибуткового податку згідно з офіційним індексом зростання цін на споживчі товари та виробі або індексом заробітної плати та інших обов'язкових доходів.
- Індикатор податковий** — обсяг податкових надходжень, які можуть збільшуватись (або зменшуватись) залежно від показника економічного розвитку податкових ставок.
- Іноземний податковий кредит** — одна з форм усунення подвійного оподаткування, сутність якої полягає в тому, що на доходи, отримані в іншій державі, надається пільга при сплаті податку.
- Інфляція** — процес постійного перевищення темпів росту грошової маси над товарною, внаслідок чого відбувається переповнення каналів збуту грошима та зростання цін. Вона негативно впливає на всі види фінансової діяльності підприємств, призводить до перерозподілу національного доходу на користь окремих членів суспільства.
- Кадастр** — реєстр, який має відомості про середню прибутковість об'єкта, перелік осіб, які підлягають обкладанню податком, або головні відомості про будь-які явища.
- Калькуляція собівартості** — розрахунок у грошовому виразі витрат на виробництво та реалізацію продукції, а також на податки, які до неї входять.
- Канали товароруку** — способи постачання товарів до місця продажу або місця споживання у встановлені строки при оптимальному розмірі витрат. Великого значення вони набувають при розрахунку податку на додану вартість, який сплачується на кожному етапі руху товарів.

Квота податкова — частка податків у загальному розмірі доходу платника податку.

Класифікація податків — групування податків, обов'язкових платежів і зборів за різними ознаками залежно від методів стягнення їх, характеру та видів ставок, податкових пільг тощо.

Кодекс податковий — єдиний законодавчий акт, який містить системний виклад норм податкового права в країні.

Коефіцієнти оцінки ефективності податкової політики підприємства — це система показників, які характеризують ефективність розробленої податкової політики підприємства, до яких належать коефіцієнти ефективності оподаткування, цільового оподаткування, оподаткування доходів тощо.

Компенсаційне мито — мито, яке стягується, крім звичайного мита, при пересуванні вантажу через кордон.

Кредит митний — відстрочка сплати мита, яка надається митницями деяких країн за умов надання гарантії у сплаті відсотків на суму мита за період відстрочки.

Малий бізнес — сукупність невеликих підприємств різних форм власності (переважно приватних), які мають розміри, що визначаються чинним законодавством держави, а також системою показників, до яких належать розмір отриманого прибутку, площа, яку займає підприємство (у тому числі загальна, виробнича, площа сховищ), кількість найманих працівників та ін.

Масштаб обкладання податком — це сума обкладання податком, яка приймається за базу для вимірювання податку. Так, для підприємства, фірми це може бути обіг виробленої та реалізованої продукції (ПДВ), розмір отриманого прибутку (податок на прибуток), розмір капіталу, кількість працівників (комунальний збір) тощо.

Методи калькуляції собівартості — це система способів калькуляції собівартості продукції залежно від її видів, складності, характеру організації виробництва та інших чинників. У сучасних умовах використовуються такі основні методи калькуляції собівартості:

- нормативний (при цьому використовуються норми та нормативи витрат при виробництві продукції);
- пофазний (коли продукція виробляється з однорідної сировини в умовах безперервного процесу, але окремі цикли мають самостійну фазу);
- позамовний (коли продукція виробляється на замовлення споживачів).

Метод нарахування амортизації — це система способів перенесення вартості активів підприємства у зв'язку з їх фізичним і матеріальним зносом на ціну виробу. В сучасній світовій практиці існують різні методи: прямолінійної (або лінійної) амортизації; прискореної амортизації; “знижувального залишку”; “суми років”; одиниць виробництва; лінійної депресивної амортизації.

Метод податкового права — імперативні норми податкового права з метою стягнення податків до державного бюджету з доходів, майна, землі платника податків. Імперативність означає обов'язковість сплати податкових платежів без будь-яких винятків. Імперативні норми податкового права зобов'язують платників податків жорстко дотримуватись вимог законодавства щодо сплати податкових платежів і не допускати будь-яких змін або його порушення. Ця норма визначається обов'язковим характером податків.

Митні пільги — переваги, які надаються фізичним або юридичним особам при імпорті або експорті товарів, виробів, цінностей, або їх транзит через межі держави.

Митні союзи — угода між двома або кількома державами про скасування мита між ними. У деяких випадках вони можуть бути проявом колективного протекціонізму.

Митні тарифи — перелік товарів, у тому числі тих, які не обкладаються митом, заборонених до ввозу, вивозу або транзиту, а також ставки на ці вироби.

Мито — один із видів зборів і платежів, який формує дохідну частину державного бюджету й пов'язаний із зовнішньоекономічною діяльністю, проведенням імпортно-експортних операцій, він є дуже ефективним інструментом державного регулювання.

Мито антидемпінгове — один із видів ввізного мита, який забезпечує захист внутрішнього ринку країни від ввезення товарів за демпінговими цінами.

Мито повернуте — розмір імпортного мита, яке підлягає поверненню платнику при вивозі готових виробів або переробки раніше завезених виробів. Це мито є одним із засобів підвищення конкурентоспроможності цін експортних товарів.

Міжнародна рада з публікації митних тарифів — організація, яка займається систематизацією, виданням і поширенням матеріалів щодо мита та митного законодавства різних держав.

Міжнародні податкові відносини — це відносини між країнами з приводу взаємного регулювання сфери застосування законодавства.

- Міжнародні податкові угоди** — угоди, які мають за мету регулювання питань оподаткування між різними країнами.
- Місцеві податки** — податки, обов'язкові платежі та збори, які стягуються з платників і йдуть на формування дохідної частини місцевих бюджетів.
- Моніторинг податковий** — механізм постійного спостереження за поточними результатами здійснення податкової політики, який розробляється на підприємстві в умовах постійних змін чинного законодавства та впливу зовнішніх чинників. Головною метою податкового моніторингу є своєчасний вияв відхилень фактичних сплат податків від запланованих, вияв причин, які визначають ці відхилення, та розробка пропозицій щодо відповідного коригування окремих напрямів.
- Надбавка до державного мита** — додаткова сума податку, яку отримують місцеві бюджети і яка встановлюється у визначеній частці до державного податку.
- Надбавка до мита** — надбавки, які встановлюються до головної ставки та застосовуються з економічною метою або як фіскальний засіб.
- Надзвичайний податок** — обов'язковий податок юридичних і фізичних осіб до державного бюджету. Він стягується тільки при появі будь-яких форс-мажорних обставин (стихійні лиха, війна тощо).
- Натуральний податок** — це податки, обов'язкові платежі та збори, які стягуються в натуральному вигляді (як правило, вони застосовуються в сільському господарстві).
- Негативний прибутковий податок** — це стан, при якому розмір економічних благ, які отримують визначені групи населення за рахунок коштів державного бюджету або державних соціальних фондів, перевищує податкові платежі до бюджету.
- Недоїмка** — сума податку, збору та обов'язкового платежу, яка не була сплачена в державний бюджет у встановлені законодавством строки.
- Неоподатковуваний мінімум доходів** — розмір доходів населення, який не підлягає оподаткуванню. Він застосовується для визначення кінцевої суми сплати прибуткового податку громадян за визначений термін (місяць, рік).
- Непрямі витрати** — це витрати, що не можуть бути віднесені безпосередньо до конкретного об'єкта витрат економічно доцільним шляхом.

Нерезиденти — це юридичні або фізичні особи, які постійно не проживають на території держави, але здійснюють свою діяльність на її території через різні представництва.

Нерозподілений прибуток — прибуток, отриманий підприємством за визначений термін і не розподілений серед власників і співвласників підприємства (акціонерів, пайщиків). Ця частина прибутку іде на капіталізацію і є частиною резерву власних фінансових ресурсів.

Носій податку — це особа (юридична або фізична), яка безпосередньо розраховує та сплачує податки і бере на себе весь податковий тягар. Залежно від участі у загальній системі утворення та сплати податку носії податку поділяються на три типи:

- особи, які безпосередньо утворюють базу оподаткування. Головним чином це виробники та споживачі, причому споживачами можуть виступати як підприємства, так і населення;
- посередники — особи, які здійснюють посередницькі дії між виробниками та споживачами, причому споживачами можуть виступати як підприємства, так і безпосередньо населення;
- кінцеві споживачі, тобто особи, які сплачують податок уже після кінцевого споживання. Вони виступають в кінці процесу перекладання податку.

Об'єкт оподаткування — показник, щодо якого нараховується податок. Головним об'єктом оподаткування є прибуток (або дохід), додана вартість продукту, вартість окремих видів товарів, майно юридичних і фізичних осіб, окремі види діяльності.

Обмеження нетарифні — система економічних та адміністративних заходів, які застосовуються державою з метою регулювання імпорту та експорту товарів. До них належать кількісне обмеження ввозу виробів, введення ліцензування тощо.

Обмеження тарифне — система митних тарифів, яка ускладнює імпорт та експорт окремих виробів у різні країни або з різних країн. Як правило, вони мають дискреційний характер.

Обов'язкове пенсійне страхування — відрахування, які роблять усі підприємства незалежно від форм власності в пенсійні фонди, які утворюються для захисту населення після виходу на пенсію.

Обов'язкове соціальне страхування — воно є головною формою соціального захисту населення з метою утворення необхідних умов для відтворення робочої сили.

Обов'язкове страхування на випадок безробіття — відрахування, які робляться всіма підприємствами для захисту населення при втраті роботи.

Одиниця обкладання — це частина оподаткування, щодо якої відбувається встановлення ставки обкладання. Вона залежить від об'єкта оподаткування, має розрахунковий характер. Здебільшого вона виражається в грошових одиницях, у деяких випадках — у натуральних. Залежно від об'єкта оподаткування одиницями обкладання можуть бути:

- податок на землю — гектари, акри, сотки, квадратні метри;
- акцизний збір на бензин — галони, літри, декалітри;
- податок на прибуток, доходи — національна грошова одиниця;
- оподаткування транспортних засобів — потужність двигуна, вантажомісткість транспортного засобу тощо.

Оподатковуваний дохід — валовий дохід підприємства або фізичної особи, який виступає як об'єкт оподаткування.

Оподатковуваний обіг — оборот по реалізації товарів, надання послуг або виконаних робіт, який виступає як об'єкт оподаткування.

Офшорна зона — територія держави (або держава в цілому), в якій діють мінімальні податкові ставки, головним чином на прибуток, або взагалі податок відсутній. У цих зонах спрощені умови реєстрації підприємства і система звітності. Такі зони створюються з метою залучення в країну коштів для розвитку власного бізнесу.

Патентне мито — плата за надання виключних прав на використання винаходу згідно з виданим патентом.

Пенсійний фонд — фонд, який утворюється юридичними та фізичними особами за рахунок обов'язкових відрахувань і який призначений для виплат пенсій та допомоги робітникам і службовцям.

Пеня — санкція за несвоєчасну сплату грошових зобов'язань. Вона нараховується у відсотках до суми невиконаного зобов'язання, як правило, за кожен день прострочення.

Первинна податкова знижка — одноразове податкове звільнення від оподаткування частини прибутку. Вона застосовується в деяких державах (наприклад, США) щодо підприємств, коли вони виробляють найновішу продукцію, аналогів якої немає в світі, або при вкладанні коштів у нові технології та обладнання.

Перекладання податків — перекладання податків відбувається від одного суб'єкта оподаткування на іншого або взагалі на споживача. Зазвичай цей процес має економічний характер і проходить без будь-яких ускладнень.

Період оподаткування — час, протягом якого визначаються податкові зобов'язання платників податків перед бюджетами всіх рівнів. Тобто під податковим періодом розуміють календарний рік або інший період, який стосується окремих податків і по закінченні якого визначається база оподаткування, розраховується розмір податку, який підлягає сплаті. Цей період може складатись з кількох звітних періодів, коли податок сплачується авансовим методом (наприклад, прибутковий податок з громадян, коли кінцевий розмір цього податку визначається в кінці календарного року згідно з заповненою податковою декларацією). Головною вимогою при цьому повинно бути те, що протягом усього податкового періоду об'єкт не може оподатковуватись кілька разів, тобто оподаткування може здійснюватись не більше одного разу. Податковий період також використовується і для проведення аналізу та розрахунку результатів діяльності підприємства в цілому.

Планування податку — розробка прогнозу та конкретної суми податкового платежу різними методами залежно від його виду та діючої методики його розрахунку.

Планування податкової політики — визначення загальної суми всіх податкових платежів у цілому по підприємству на майбутній період. При плануванні податкової політики насамперед встановлюються розміри податків, які становлять найбільшу питому вагу в загальних податкових платежах підприємства, а потім по всіх інших податках.

Плата в бюджет — система встановлених чинним законодавством внесків і податків, обов'язкових платежів і зборів з юридичних і фізичних осіб у державний бюджет, які становлять його дохідну частину.

Платіжна дисципліна — зобов'язання юридичних і фізичних осіб здійснювати сплату податку у встановлені чинним законодавством строки та в повному обсязі.

Платіжний календар — розроблений на підприємстві графік надходження коштів від платників податку згідно зі строками сплати податків, які визначені чинним законодавством.

Платня — сума, що передбачає відносну еквівалентність відносин між платниками податку та державними органами. Так, наприклад, плата за воду, яка використовується на виробничі потреби; плата за спеціальне використання природних ресурсів. Плата

може відноситись як на собівартість продукції, так і сплачуватись з прибутку підприємства.

Податок — обов'язковий платіж, який сплачують юридичні та фізичні особи в державні бюджети всіх рівнів. Він є атрибутом виключно держави. За економічним змістом це плата за виконання функцій з боку держави, до яких належать економічна, соціальна, захисна, екологічна та ін.

Податкова декларація — офіційна заява платника податку про отримані за звітний період доходи, з яких він повинен сплатити податки з урахуванням пільг, які має згідно з чинним законодавством.

Податкове законодавство — сукупність юридичних норм, які встановлюють різні податки, обов'язкові платежі та збори в державі, порядок їх нарахування та стягнення, а також відносини між державою і платником податку.

Податкова амністія — скасування боргу по сплаті окремих податків, зборів та інших обов'язкових платежів певним підприємствам (наприклад, підприємствам агропромислового комплексу) та звільнення їх від сплати штрафів, пені з сум, які добровільно сплачуються до бюджету та в позабюджетні фонди.

Податкова звітність — система показників, яка характеризує стан і результати розрахунків юридичних і фізичних осіб з державою по податках, обов'язкових платежах та зборах.

Податок на додану вартість — один із непрямих податків, який сплачується будь-якими підприємствами, незалежно від форм власності, і виступає як ланцюжок каналу збуту товарів.

Податкова обмовка — умова в торговельній, кредитній угоді та угоді про надання послуги, в якій обумовлюється, що кожна зі сторін зобов'язується сплатити за свій рахунок податки та збори, які повинні сплатити на території своєї держави при виконанні цієї угоди.

Податкова пільга — надання державою окремим підприємствам або фізичним особам можливості зниження або повного звільнення від сплати податку, обов'язкового платежу та збору.

Податкове право — складова фінансового права, що являє собою сукупність юридичних норм, які визначають сутність податків у певній державі, порядок їх сплати, розрахунку, функціонування, зміни, скасування та взагалі регулювання податкових відносин. Воно містить закони та підзаконні акти і нормативи, які закріплюють принципи побудови податкової системи, права та обов'язки

учасників податкових правовідносин, види платежів та ін., а також методичні та теоретичні положення, які пояснюють інші положення, явища, обставини, терміни. Тобто податкове право — це сукупність правових норм, які регулюють відносини в галузі оподаткування. Джерелом податкового права є податкові закони та інші нормативні акти, розпорядження, постанови, які ухвалюються Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, укази Президента України, постанови Податкової адміністрації України, рішення судів різних інстанцій тощо. Особливого значення набувають ті нормативні документи, які коригують закони України або їх відмінюють.

Податковий менеджмент — теоретично податковий менеджмент являє собою систему принципів, методик і методів розробки та реалізації управлінських рішень, які пов'язані з вибором податкової системи, розрахунком податкових платежів, постійним контролем за їх здійсненням.

Податковий менеджмент охоплює три рівні податкової політики:

1. Державний податковий менеджмент. Він охоплює сферу державної податкової політики. Його метою є організація такої податкової системи, яка задовольняла б, з одного боку, всі або більшість фінансових потреб держави, а з другого — не повинна бути тягарем для платників податків. Менеджмент цього рівня повинен здійснюватись залежно від економічної та фінансової стратегії держави й відповідно до розробленої податкової політики.
2. Податковий менеджмент підприємства. Сферою його застосування є розробка податкової політики підприємства залежно від його економічної стратегії та напрямів діяльності, а також визначення такої системи податків, яка давала б можливість отримувати найбільші прибутки при оптимальних податкових платежах до бюджетів усіх рівнів.
3. Податковий менеджмент громадян. Сфера його застосування — податкові платежі конкретних громадян, які мають особистий характер, а також вибір такої системи сплати податків, яка дає змогу підвищити рівень добробуту громадян (наприклад, податки на майно, власність, землю тощо). Ця сфера охоплює також напрями діяльності громадян, коли вони не утворюють якогось підприємства або іншої організаційної структури, а здійснюють свою діяльність й отримують за це гроші (на-

приклад, надомництво, вирощування овочів на присадибній ділянці з подальшою реалізацією їх та ін.).

Податковий оклад — це розмір податку, який стягується з одного об'єкта або з одного виду діяльності (наприклад, акцизний збір з однієї партії виробів).

Податковий ризик — характеризується ймовірністю додаткових непередбачених фінансових втрат підприємства, які пов'язані зі збільшенням податкових платежів (наприклад, якщо в законодавчому порядку підвищується ставка оподаткування або вводиться новий податок).

Податкові канікули — час, упродовж якого підприємство звільняється від сплати податку згідно з чинним законодавством.

Податкові правовідносини — це відносини, які виникають при сплаті податків підприємствами, громадянами, тобто коли вони виступають як носії прав та обов'язків, які встановлюються чинним законодавством і регулюються нормами фінансового, адміністративного, цивільного та кримінального права. Податкові правовідносини відбивають економічні, політичні, управлінські відносини. Суб'єктами правовідносин виступають, з одного боку, податкові органи, які здійснюють свою діяльність від імені держави і мають відповідні повноваження, а з другого — платники податків — юридичні та фізичні особи. Будь-яка юридична або фізична особа стає платником податку тільки за наявності об'єкта оподаткування — доходу, майна, землі тощо.

Податкомісткість — один із показників ефективності податкової політики, який показує суму податкових платежів на одиницю виробленої та реалізованої продукції.

Податкова політика — вибір найефективніших з альтернативних варіантів здійснення податкових платежів з урахуванням впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, які діють в умовах, що склалися.

Подвійне оподаткування — одночасне оподаткування доходів юридичних чи фізичних осіб на різних стадіях їх формування, але в межах однієї виробничої діяльності. Наприклад, багаторазове оподаткування доходів громадян при сплаті обов'язкових платежів у пенсійний фонд, фонд страхування на випадок безробіття тощо. На міждержавному рівні — це обкладання податком одного і того ж об'єкта оподаткування одним податком у різних країнах (наприклад, обкладання податком на додану вартість).

- Преперенційне мито** — мито для окремих держав з метою створення для них найсприятливіших умов і режимів імпорту та експорту товарів.
- Прибутковий податок** — один із головних податків, які сплачують фізичні особи. Він має прогресивний характер і сплачується з усіх доходів громадян, які вони отримують як за основним місцем роботи щомісячно, так і з інших місць роботи в кінці звітнього року згідно з чинним законодавством.
- Прогресивне оподаткування** — система оподаткування, при якій податкові ставки збільшуються зі зростанням доходу платника (наприклад, прибутковий податок з громадян).
- Пропорційне оподаткування** — система оподаткування, при якій податкова ставка встановлюється у тій же мірі, що і збільшення доходів платника.
- Прямі матеріальні витрати** — вартість сировини, матеріалів, основних фондів, які є основою виробництва продукції, а також куплених напівфабрикатів, комплектуючих виробів, допоміжних та інших матеріалів, які можна віднести безпосередньо на витрати конкретного об'єкта.
- Прямі податки** — податки, які стягуються державою безпосередньо з доходу або майна платника.
- Реальні податки** — прямі податки, які встановлюються на окремі види майна (землю, цінні папери тощо).
- Регресивне оподаткування** — обкладання податками, при якому їх розмір обернено пропорційний доходу: при збільшенні об'єкта оподаткування ставка податку знижується.
- Резидент** — юридична або фізична особа, яка зареєстрована в країні і виступає як суб'єкт оподаткування.
- Розкладні податки** — у деяких державах встановлюються централізовано для адміністративно-територіальної одиниці, а потім розподіляються по конкретних платниках.
- Санкція** — примусові заходи, які застосовуються до порушників встановленого порядку здійснення податкових платежів. Загалом вони мають економічний, адміністративний та судовий характер.
- Система оподаткування** — податки, обов'язкові платежі та збори, які законодавчо встановлені в державі та обов'язкові для сплати юридичними та фізичними особами.
- Собівартість продукції** — вона складається з виробничої собівартості продукції, нерозподілених постійних загальновиробничих витрат

і наднормативних виробничих витрат. Вона являє собою всі економічні та фінансові витрати підприємства під час виробництва та реалізації продукції.

Соціальне забезпечення — встановлена державою система матеріального забезпечення громадян на випадок повної або часткової втрати працездатності. Джерелом коштів для соціального забезпечення є відрахування з фонду споживання робітників підприємства.

Способи сплати податків. У світовій практиці існують кілька способів і методів стягнення податків: кадастровий, біля джерела, авансовий, кінцевий за результатом, при визначенні доходу, при використанні майна. Порядок розрахунку та сплати податків визначається відповідними законами та методичними рекомендаціями до цих законів. Конкретний спосіб сплати податку визначається чинним законодавством.

- *Кадастровий спосіб.* Передбачає використання кадастрів, тобто реєстрів, які складаються з переліку найтипівіших об'єктів (доходи, земля) і класифікуються за зовнішніми ознаками. Це дає можливість визначити середню дохідність об'єкта обкладання. До зовнішніх ознак належать, наприклад, при сплаті земельного податку — розмір ділянки, кількість живності, віддаленість від транспортних шляхів, ринків збуту тощо; при промисловому податку — потужність підприємства, кількість верстатів, чисельність працівників; середня дохідність об'єкта може значно відхилятися від дійсної.
- *Біля джерела.* При цьому способі сплата податку здійснюється безпосередньо при виплаті доходу платнику. Так, наприклад, відбувається сплата прибуткового податку з громадян України. Податок стягується безпосередньо підприємством (тобто юридичною або фізичною особою при видачі найманому працівникові його заробітної плати або іншого доходу). Це ж стосується і сплати збору на обов'язкове пенсійне страхування та страхування на випадок безробіття. Сплата податку до отримання доходу працівником виключає можливість ухиляння від сплати податку, оскільки розрахунок його проводиться централізовано бухгалтерією підприємства.
- *Авансовий спосіб.* Сутність цього способу полягає в тому, що платник податку сплачує його частинами протягом усього по-

даткового періоду. Кінцева сплата податку відбувається в кінці податкового строку, при цьому враховуються ті суми, які вже були сплачені як аванс. Розмір частини, яка сплачується як аванс, визначається на підставі:

- а) загального розміру сплати податку за попередній період (наприклад, при розрахунку щомісячного розміру сплати за основу береться загальний розмір податку за попередній квартал);
- б) визначається безпосередньо платником податку, виходячи з плану податкових платежів у податковому періоді, при цьому розміри сплати, як правило, встановлюються в рівних частках;
- в) визначається податковим органом, податковим інспектором, про що він сповіщає письмово платника податку.

При цьому способі обов'язково встановлюється кінцевий термін повної сплати податку, якого повинен дотримуватись платник.

- *Кінцевий за результатом.* Цей спосіб передбачає сплату податку з одночасним заповненням податкової декларації та поданням її в податкові органи. У податковій декларації платник звітує про свої доходи на підставі бухгалтерської та фінансової звітності. При цьому способі можливі два варіанти сплати податку:
 - а) платник податку заповнює декларацію і подає її в податковий орган, який і визначає кінцевий розмір податку до сплати;
 - б) платник податку самостійно, згідно з податковою декларацією, визначає розмір сплати і до здачі податкової декларації сплачує податок і одночасно подає в податкову адміністрацію документ про сплату податку та податкову декларацію. В Україні цей спосіб застосовується як при оподаткуванні фізичних осіб (при сплаті прибуткового податку з громадян в кінці року для тих, які працюють у кількох місцях), так і для юридичних осіб (при сплаті податку на прибуток, ПДВ).
- *При визначенні доходу.* Цей спосіб застосовується при непрямому обкладанні податками, коли вони входять у ціну виробу і сплачуються кінцевими споживачами при придбанні товарів (наприклад, ПДВ або акцизний збір).
- *При використанні майна.* Ці податки сплачуються, як правило, щорічно з доходу платника податку (наприклад, з власників транспортних засобів, земельний податок тощо).

Ставка оподаткування — розмір податку на одиницю оподаткування. Вона зумовлює й забезпечує принципи рівності оподаткування всіх платників податку, тому що обов'язкова для всіх, хто не має податкових пільг. За видом діяльності платника податку ставки поділяються на базові, підвищені, знижені, а залежно від системи формування — на тверді та відносні.

Строк сплати — конкретна календарна дата або період часу, протягом якого платник податку повинен розрахуватись з державою. Цей елемент податкового права визначається чинним податковим законодавством, і при його встановленні повинно враховуватись багато чинників. Строки сплати податку в Україні є місячними, кварталними та річними. Вони мають велике значення для повноти та своєчасності наповнення дохідної частини бюджетів усіх рівнів, а також його витрат на соціальні потреби.

Суб'єкти оподаткування — юридичні та фізичні особи, на яких, згідно з чинним законодавством, покладені обов'язки платників податків. Вони несуть повну адміністративну, а в окремих випадках і кримінальну відповідальність за дотримання строків, порядку сплати податків. За дотримання порядку сплати податків відповідають як державні органи (податкові адміністрації, Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України та ін.), так і уповноважені інші органи та організації (банки, недержавні, позабюджетні фонди тощо).

Ухилення від сплати податків — дії платника податку, спрямовані на зниження розміру або взагалі відмову від сплати податків з порушенням чинного податкового законодавства.

Фізична особа — громадянин країни, який працює на підприємстві і є платником податків, що встановлені чинним законодавством.

Цільові податки — одна з форм мобілізації державних ресурсів на проведення певних заходів.

Цінні папери — свідоцтво про участь у капіталі акціонерного товариства будь-якого громадянина або інші папери, які мають спільну ознаку — необхідність їх пред'явлення при реалізації майнових прав, які в них відбиті.

Шедул — вид прибуткового податку, який стягується з платника податку, як правило, з джерела не в загальній сумі, а частинами. Найбільшого поширення ця система набула у Великобританії.

Штраф — грошове стягнення, засіб матеріального впливу на осіб, які визнані порушниками чинного законодавства, або при визнанні в судовому порядку.

Юридична особа — підприємство, фірма, установа або громадянин країни, який виступає як самостійний носій громадянських прав і повністю відповідає за свої дії в суді, арбітражі. Він має відокремлений баланс, розрахунковий рахунок у банку і виступає як платник податків згідно з чинним законодавством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України “Про систему оподаткування” в редакції Закону № 77/97-ВР від 18.02.97 // ВВР України — 1977. — № 16.
2. Закон України “Про податок на додану вартість” зі змінами та допов. від 3 квіт. 1997 р. № 168/97-ВР // ВВР України. — 1997. — № 21.
3. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” в редакції Закону від 22 квіт. 1997 р. № 283/97-ВР // ВВР України. — 1997. — № 27.
4. Закон України “Про єдиний митний тариф” зі змінами та допов. від 5 лют. 1992 р. № 2097-ХІІ // ВВР України. — 1992. — № 19.
5. Закон України “Про фіксований сільськогосподарський податок” зі змінами та допов. від 17 грудня 1998 р. № 320-ХІV // Уряд. кур’єр. — 1999. — 6 січ.
6. Закон України “Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів” зі змінами та допов. в редакції Закону від 18 лют. 1997 р. № 75/97-ВР // ВВР України. — 1997. — № 5.
7. Закон України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” зі змінами та допов. від 26 черв. 1997 р. № 397/97-ВР // ВВР України. — 1997. — № 36.
8. Закон України “Про плату за землю” зі змінами та допов. від 9 черв. 1992 р. № 2536-ХІІ // Голос України. — 1992. — 23 лип. — № 138.
9. Закон України “Про збір на обов’язкове державне пенсійне страхування” зі змінами та допов. від 26 черв. 1997 р. № 401/97-ВР // ВВР України. — 1997. — № 37.
10. Указ Президента України “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва” № 746/99 від 28 черв. 1999 р. // Уряд. кур’єр. — 1999. — 13 лип.
11. Декрет КМУ “Про прибутковий податок з громадян” зі змінами та допов. від 26 груд. 1992 р. № 13-92 // ВВР України. — 1993. — № 10.
12. Законодавство України про податки і збори з громадян: 3б. нормат. актів. — К.: Юрінком, 2000.
13. Податкова система України: 3б. законодавчих актів. — Харків: Торсінг, 2000.

14. Біленчук П. Д., Задояний М. Т., Флоростовець В. А. Місцеві податки і збори. Правове регулювання: Навч. посіб. — К.: АТІКА, 1999.
15. Болдырев Г. И. Подоходный налог на Западе и в России. — Л., 1924.
16. Боголепов Д. Краткий курс финансовой науки. — Харьков: Пролетарий, 1929.
17. Василик О. Д. Державні фінанси України. — К.: Вища шк., 1997.
18. Величко О., Дмитренко І. Іноземний досвід реформування податкової системи // Економіст. — 1998. — № 7–9. С. 120–123.
19. Гридчина М. В., Вдовиченко Н. И., Калина А. В. Налоговая система Украины: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 2000.
20. Дикань Л. В. Налогообложение. — Харьков: Консум, 1996.
21. Д'яконова І. І. Податки та податкова політика України. — К.: Наук. думка, 1997.
22. Караваева И. В. Налоговое регулирование рыночной экономики. — М.: ЮНИТИ, 2000.
23. Мельник Д. Ю. Налоговый менеджмент. — М.: Финансы и статистика, 1999.
24. Милль Дж. Основы политической экономии. — М.: Прогресс, 1981. — Т. 1.
25. *Налоги* / В. В. Буряковский, В. Я. Кармазин и др. — Днепропетровск: Пороги, 1998.
26. *Налоги и налогообложение* / Под ред. И. Г. Русаковой и др. — М.: Финансы; ЮНИТИ, 1998.
27. *Налоговые системы зарубежных стран* / Под ред. В. Г. Князева и Д. Г. Черника. — М.: Закон и право, 1997.
28. *Податкова система України* / За ред. В. М. Федосова. — К.: Либідь, 1994.
29. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М, 1996.
30. Сомоев Р. Г. Общая теория налогов и налогообложения: Учеб. пособие. — М., 2000.
31. Сутырин С. Ф., Погорлецкий А. И. Налоги и налоговое планирование в мировой экономике: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.
32. *Фінансове право: Підруч.* / За ред. Л. К. Воронової. — Харків: Консум, 1998.

33. *Юткина Т. Ф.* *Налоги и налогообложение: Учеб.* — М.: ИНФРА-М, 1998.
34. *Юткина Т. Ф.* *Налоговедение от реформы к реформе.* — М.: ИНФРА-М, 1999.
35. *Черник Д. Г.* *Налоги в рыночной экономике.* — М.: ЮНИТИ, 1997.

ЗМІСТ

Вступ	3
<i>Розділ 1. СУЧАСНА ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ. ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ЇЇ РОЗВИТКУ</i>	4
1.1. Податкова політика на макро- та мікроекономічному рівнях, її сутність та принципи розробки	4
1.2. Історичний аспект розвитку податкової політики держави	9
1.3. Теорія податків та її історичний розвиток	25
1.4. Особливості розвитку податкової теорії в Росії та Україні	35
1.5. Теорія перекладання податків та її місце в загальній податковій політиці	43
Контрольні питання	48
<i>Розділ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ</i>	49
2.1. Теоретичні основи податкового менеджменту	49
2.2. Система інформаційного забезпечення податкового менеджменту	62
Контрольні питання	67
<i>Розділ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ</i>	68
3.1. Аналіз та його місце в системі формування податкового менеджменту	68
3.2. Планування податкових платежів	81
3.3. Система та методи контролю податкового менеджменту	100
3.4. Податкове регулювання у системі податкового менеджменту	109
Контрольні питання	123
<i>Розділ 4. СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ</i>	125
4.1. Теоретичні та методичні основи системи оподаткування	125
4.2. Податки, їх функції та види	136
4.3. Податкове право та його складові	145
4.4. Порядок і способи сплати податків	156
Контрольні питання	159

<i>Розділ 5. ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ</i>	161
5.1. Податкова політика іноземних держав	161
5.2. Особливості сплати податків в інших країнах світу	165
Контрольні питання	178
<i>Розділ 6. ПОДАТКИ ЯК ЗАСІБ СТИМУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА</i>	179
6.1. Розвиток інвестиційних процесів у світі в ХХ ст.	179
6.2. Податкова політика різних держав у стимулюванні інвестицій	184
6.3. Уніфікація процесів оподаткування інвестицій на міжнародному рівні	188
Контрольні питання	190
Тести	191
Основні терміни та поняття	199
Список використаної та рекомендованої літератури	219

The theoretical and methodical foundations of tax policy, principles of taxation, essence and structure of tax management and tax system, principles of its establishment and peculiarities in Ukraine are stated in the manual. The question about tax importance in motivation of investment processes in the state is analyzed separately.

It is meant for students, holders of masters' degree, graduate students of economic and law specialities in higher educational institutions, managers and specialists of all levels, and businessmen.

Навчальне видання
Литвиненко Ярослав Васильович
ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА

Навчальний посібник

Educational edition
Lytvynenko, Yaroslav V.
TAX POLICY
Educational manual

Відповідальний редактор *Т. М. Васильєва*
Редактор *О. Ф. Пінчук*
Коректори *Т. К. Ващицька, Є. В. Оратовська*
Комп'ютерне верстання *Г. М. Перечинська*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 31.03.03. Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 13,02. Обл.-вид. арк. 14,31. Тираж 8000 пр. Зам. № 3-0336

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*

ДП "Експрес-Поліграф"
04080 Київ-80, вул. Фрунзе, 47/2

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 247 від 16.11.2000*